

T.C
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**SULTAN SENCER DEVRİ SELÇUKLU DIŞ
SİYASETİ
H. 512–552 / M. 1118–1157**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fikret ZERKAYA

VAN – 2012

T.C
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**SULTAN SENCER DEVRİ SELÇUKLU DIŞ
SİYASETİ
H. 512–552 / M. 1118–1157**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Fikret ZERKAYA

Danışman
Doç. Dr. H. Hüsnü KOYUNOĞLU

VAN – 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ:	1
1.1. KONU İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	1
1.2. KONUNUN NİTELİĞİ VE ÖNEMİ	4
1.3. METOD VE DÜZEN.....	4
2. SELÇUKLULAR.....	5
2.1. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI.....	5
2.2. DEVLETİN KURULUŞU	7
2.3. SULTAN SENCER DÖNEMİNE KADAR TAKİP EDİLEN GENEL DIŞ POLİTİKA.....	10
3. SULTAN SENCER	14
3.1. SENCER'İN DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU	14
3.2. SENCER'İN MELİKLİK DÖNEMİ	14
3.2.1. SENCER'İN MELİKLİK DÖNEMİNDE TAKİP ETTİĞİ GENEL DIŞ POLİTİKA.....	16
3.3. SAVE SAVAŞI (2 CEMAZEYİLEVVEL 513 / 11 AĞUSTOS 1119) VE SENCER'İN SELÇUKLU SULTANI OLMASI.....	18
3.3.1. SAVAŞIN SONUÇLARI	19
3.3.1.1. IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DOĞUŞU	20
3.3.1.2. SULTAN SENCER'İN DEVLETİ YENİDEN TANZİMİ.....	21
4. SULTAN'ÜL ÂZAM MUİZZÜ'D-DİN VE'D-DÜNYA EBU'L HARİS SENCER BİN MELİKŞAH BİN ALPARSLAN BİN DAVUD BİN MİKAİL BİN SELÇUK YEMİN EMİR'ÜL MÜ'MİNİN DEVRİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN BATI POLİTİKASI	23
4.1. IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ.....	23

4.2. TÂBÎ IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE MEŞRÛ HÜKÜMDAR MAHMUD'A KARŞI İLK İSYANLAR VE METBÛ SULTAN SENCER'İN TUTUMU	24
4.3. SULTAN SENCER'İN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İÇ İŞLERİNE MÜDAHALESİ	26
4.4. HALİFE MÜSTERŞİD İLE SELÇUKLU BEYİ TUĞRUL MÜCADELESİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU	27
4.5. ABBASİ HALİFESİNİN HUKUKİ STATÜSÜ	28
4.6. SULTAN SENCER'E KARŞI HALİFE – SULTAN MAHMUD İTTİFAKI	29
4.6.1. İTTİFAKIN SEBEPLERİ	29
4.6.2. HALİFENİN SİYASİ EMELLERİ	30
4.6.3. SULTAN MAHMUD'UN BEKLENTİLERİ	31
4.6.4. SULTAN SENCER'İN İTTİFAKA MÜDAHALESİ VE SONU	32
4.7. SULTAN SENCER'İN I. IRAK SEFERİ (H. 522 / M. 1128)	33
4.7.1. SEFERİN SEBEPLERİ	33
4.7.2. SEFERİN ÖNEMİ	35
4.7.3. REY GÖRÜŞMESİ	35
4.7.4. SEFERİN SONUÇLARI	37
4.7.4.1. SEFERİN METBÛ SULTAN SENCER AÇISINDAN SONUÇLARI	37
4.7.4.2. SEFERİN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ AÇISINDAN SONUÇLARI	38
4.7.4.3. SEFERİN HALİFE AÇISINDAN SONUÇLARI	39
4.7.4.4. SEFER SONRASI BÖLGE SİYASETİNİN TANZİMİ İÇİN GİRİŞİLEN TEŞEBBÜSLER	40
4.8. SULTAN MAHMUD'UN ÖLÜMÜ ÜZRİNE IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BAŞGÖSTEREN SORUNLAR	42
4.9. SULTAN SENCER'İN II. IRAK SEFERİ	44
4.9.1. SENCER'E KARŞI KURULAN İTTİFAK	45
4.9.2. MÜTTEFİKLERİN SAVAŞ HAZIRLIĞI	46
4.9.3. SULTAN SENCER'İN SAVAŞ HAZIRLIĞI	47
4.9.4. DİNEVER SAVAŞI	48

4.9.4.1. SAVAŞIN CERİYANI	48
4.9.4.2. SAVAŞIN SONUCU	49
4.9.4.3. SAVAŞ SONRASI DÜZENLEMELER	49
4.10. TUĞRUL’UN IRAK SELÇUKLU SULTANI OLMASINDAN SONRA SULTAN SENCER’İN BATI SİYASETİ.....	51
4.11. SULTAN TUĞRUL’A KARŞI İLK İSYAN VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU	53
4.12. SULTAN TUĞRUL’A KARŞI İKİNCİ İSYAN (MESUD- DAVUD VE HALİFE İTTİFAKI) VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU.....	54
4.13. MESUD’UN GALİBİYETİ SONUCU ORTAYA ÇIKAN YENİ DURUM.	55
4.14. SULTAN SENCER’İN HALİFEYE GÖNDERDİĞİ FERMAN’A GÖRE BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU’NUN BATI SİYASETİ.....	56
4.15. MESUD’A KARŞI TUĞRUL’UN MÜCADESİ VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU	61
4.16. TUĞRUL’UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI VE ÖLÜMÜNE KADARKİ SÜREÇTE SULTAN SENCER’İN TUTUMU	62
4.17. TUĞRUL’UN ÖLÜMÜ İLE MESUD’UN IRAK SELÇUKLU TAHTINA GEÇMESİ VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU.....	64
4.18. SULTAN MESUD – HALİFE MÜSTERŞİD MÜCADELESİNDE BÜYÜK SULTAN SENCER’İN TUTUMU	65
4.19. HALİFE EL-MÜSTERŞİD’İN ÖLÜMÜ İLE YERİNE GEÇEN EBU CAFER EL-MANSUR (ER-RAŞİD BİLLÂH) – SULTAN MESUD MÜCADELESİ VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU	68
4.20. MESUD’UN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ TAHTINA GEÇMESİNDEN SONRA METBÛ SULTAN SENCER’İN BATI SİYASETİ.....	71
4.21. KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141)’NDAN SONRA SULTAN SENCER’İN BATI SİYASETİ.....	73
4.22. SULTAN SENCER’İN III. IRAK SEFERİ.....	74
4.22.1. SEFERİN SEBEPLERİ	74
4.22.2. REY GÖRÜŞMESİ	75
4.22.3. SEFER’İN SONUÇLARI	76

5. SULTAN SENCER DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DOĞU SİYASETİ78

5.1. DOĞUDA İLK İSYAN (H. 515 / M. 1121): GURLU İSYANI VE BASTIRILMASI78

5.2. SULTAN SENCER'İN TÂBİ KARAHAHLILAR DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ79

5.2.1. SULTAN SENCER'İN (524 / 1130) MAVERAÜNNEHİR SEFERİ79

5.2.1.1. SEFER ÖNCESİ KARAHAHLILAR'IN DURUMU79

5.2.2.2. SEFERİN SEBEPLERİ79

5.2.2.3. KARAHAHLI DEVLETİNİN SULTAN SENCER'İN DIŞ POLİTİKASINA UYGUN OLARAK YENİDEN TANZİMİ80

5.3. SULTAN SENCER'İN TÂBİ GAZNELİ DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ81

5.3.1. GAZNELİ DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU81

5.3.2. SULTAN SENCER'İN (H. 529 /M. 1135) GAZNE SEFERİ82

5.3.2.1. SEFERİN SEBEPLERİ82

5.3.2.2. SEFER'İN SEYRİ83

5.3.2.3. SULTAN SENCER'İN GAZNE'DE GEÇİRDİĞİ BİR YIL İÇİNDE Kİ FAALİYETLERİ VE BEHRAM ŞAH İLE MÜNASEBETLERİ85

5.4. SULTAN SENCER'İN HARZEMŞAHLAR DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ86

5.4.1. HARZEMŞAHLAR DEVLETİ'NİN HUKUKİ DURUMU86

5.4.2. SULTAN SENCER'İN I. HAREZM SEFERİ (H. 533 /M. 1138)86

5.4.2.1. SEFERİN SEBEPLERİ86

5.4.2.2. HEZARESP SAVAŞI (10 REBİÜLEVVEL 533 / 16 KASIM 1138)87

5.4.2.2.1. SAVAŞIN SONUCU88

5.4.2.3. SAVAŞ SONRASI HARZEMŞAH ATSIZ'IN FAALİYETLERİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU89

5.5. SULTAN SENCER'İN KARAHTAYLAR İLE MÜNASEBETLERİ VE KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141)90

5.5.1. SAVAŞ ÖNCESİ KARAHTAYLARIN GENEL DURUMU90

5.5.2. KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141).....	91
5.5.2.1. SAVAŞIN SEBEPLERİ	91
5.5.2.2. SAVAŞIN CEREYANI	92
5.5.2.3. SAVAŞIN SONUÇLARI.....	93
5.6. KATVAN SAVAŞI SONRASI HARZEMŞAH ATSIZ'IN FAALİYETLERİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU	94
5.7. SULTAN SENCER'İN II. HAREZM SEFERİ (H. 438 / M. 1143).....	96
5.8. SULTAN SENCER'İN III. HAREZM SEFERİ (H. 542 / M. 1147).....	97
5.9. KATVAN SAVAŞI SONRASI BÜYÜK SELÇUKLU - GURLU MÜNASEBETLERİ	98
5.9.1. SULTAN SENCER'İN GUR SEFERİ (H. 547 / M. 1152).....	98
5.9.1.1. SEFERİN SEBEPLERİ.....	98
5.9.2. NAB ŞAVAŞI (17 REBİULEVVEL 547 / 24 HAZİRAN 1152).....	99
6. OĞUZ İSYANI.....	101
6.1. İSYAN ÖNCESİ OĞUZLAR	101
6.2. OĞUZLARLA SAVAŞ VE SULTAN SENCER'İN ESİR DÜŞMESİ.....	102
7. SULTAN SENCER DEVRİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KAFKASYA SİYASETİ.....	104
8. SONUÇ	107
9. KAYNAKLAR	110
10. ÖZET.....	114

ÖNSÖZ

Türk tarihinin olduğu kadar İslam tarihinin ve hatta Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu tarihinin bir parçası olması ve önemli bir zaman dilimini kapsamı münasebeti ile Selçuklular tarihi mühim bir dönemdir. Selçuklu tarihi, hem o dönem İslam âleminin lideri olan halifeliği bünyesinde bulunduruyor olması ve hem de hemen hemen bütün Müslüman Türkleri (Gaznelileri ve Karahanlıları tâbiyetine almak sureti ile) bir çatı altında toplamış olması açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Selçuklu tarihi Gazneliler Devleti, Karahanlılar Devleti, Samanlılar Devleti, Harzemşahlar, Abbasiler, Gurlular, Oğuzlar gibi Müslüman devlet ve hanedanlar ile münasebetleri olduğu kadar Karahıtaylar, Gürcü Krallıkları, Bizans Devleti ve Haçlılar ile de oldukça yakın ve detaylı mümasebetlerde bulunmuşlardır.

Selçuklu tarihi, Türk ve İslam tarihi için oldukça hareketli ve dinamik bir dönem olmuştur. Bu hareketlilikte gerek bulundukları coğrafi konum ve gerekse içinde bulundukları siyasi ve sosyal çevrenin çeşitliliğinin de etkisi olmuştur. İşte böyle bir ortamda Selçuklu Devletinin takip ettiği siyaset önem arz etmektedir. Bu takip edilen hem iç siyaset ve hem de dış siyaset açısından oldukça mühim bir durum arzettiğinden, muhakkak surette araştırılması lazım gelen bir dönem olduğu kanaatindeyiz. Zira bu dönem Türk ve İslam tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri olmuştur.

Tarihi bir bütün olarak algılayıp onu anlamlandırabilmemiz için hiç şüphesiz tarihin her safhasını ayrı ayrı ve detaylı bir şekilde araştırmak ve bütün bulguları ile sonuna kadar değerlendirmek icap etmektedir. Türk ve İslam tarihinin ve hatta bölge tarihinin anlaşılmasında Selçuklu Tarihi ne kadar önemli ise, yarım asra yakın bu bölgeyi hâkimiyeti altına almış ve bütün bu çalkantılara rağmen devletini ayakta tutmayı başarmış olan Sultan Sencer'in döneminin de bir o kadar önemli olduğuna inanıyoruz. İşte bu amaçla ele aldığımız Sultan Sencer Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dış siyaseti'nin anlaşılması, hiç şüphesiz bu dönemin daha iyi

anlaşılmasını sağlayacaktır. Bir taraftan Haçlılar ve Karahıtaylar'ın yayılmacı politikaları, diğer taraftan dünyevi hâkimiyetini yeniden kazanmak peşinde olan Abbasi Halifeliği ile ayrıca yeni ortaya çıkan ve gittikçe güçlenen hanedanlıkların siyasi faaliyetleri ile uğraşmak zorunda kalan Sultan Sencer'in bunca yıl ülkesini ayakta tutmasının, takip ettiği başarılı bir dış siyaset ile mümkün olduğu kanaatindeyiz. Sultan Sencer'in takip ettiği bu dış siyasetin anlaşılmasının, bölge tarihinin dahi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tezin her safhasında maddi ve manevi yardımlarını, ilgi ve teşviklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. H. Hüsnü Koyunoğlu'na ve çalışmam boyunca her türlü kolaylığı sağlayan saygıdeğer hocam Doç. Dr. M. Salih Arı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

Ahbar.	: Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.y.	: Adı Geçen Yer
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AÜDTCFD.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.y.	: Aynı Yazar
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
Bşk.	: Başkaları
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.n.	: Dipnot
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edi.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
K.	: Kısım
M.	: Miladi
Neşr.	: Neşreden
Öl.	: Ölümü
Terc.	: Tercüme
v.d.	: Ve devamı
yay.	:Yayınlayan

1. GİRİŞ:

1.1. KONU İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Sultan Sencer devrini hususi olarak konu edinen herhangi bir kaynak günümüze ulaşmamıştır. Bu dönem tarihi, Sultan Sencer'in hüküm sürdüğü XII. Yy, İslam tarihçiliğinin genel bir karakteristiği olarak, genelde Abbasi Halifesinin oturduğu Hilafet merkezi olan Bağdat üzerinden değerlendirilmiştir. Bu nedenle Sultan Sencer ile çağdaş olan tarihçiler dahi Büyük Selçuklu İmparatorluğunun tarihini anlatırlarken genel itibariyle Abbasi Halifelerinin daha çok ilişkide bulundukları Irak Selçuklu Devleti tarihini ön plana çıkarmışlardır. Bu nedenle konumuzla alakalı olarak günümüze ulaşmış oldukça az sayıda kaynağa sahibiz. Buna rağmen konumuzla alakalı mevcut kaynaklar dahi tam anlamıyla tahlil ve tenkide tâbi tutulmamışlardır.

Sultan Sencer devri ile alakalı, hiç şüphesiz en doğru malumatı birinci elden kaynak olan Münşeat mecmualarından almaktayız. Ancak genelde iç siyasetle alakalı olan bu mecmualar'ın başında, Sultan Sencer devrinin Divanü'l İnşa'sının başında bulunan Müntecibüddin Bedi'i el-Cüveyni tarafından toparlanmış olanı gelir. El-Cüveyni'nin Atabetü'l Ketebe ismini verdiği bu çalışma aslında bir resmi evraklar koleksiyonudur. Neşredilmiş¹ olan bu esere doğrudan ulaşamadık ancak farklı çalışmalar vasıtası ile yararlandık.²

Konumuzla alakalı en sarıh bilgileri genelde özel tarihler yani Selçuklu Vakayinameleri aracılığıyla almaktayız. Bunların arasında özellikle İmadüddin el-Kâtip el-İsfahani'nin (öl. 596–597 / 1200–1201) el-Bundari tarafından ihtisar edilen

¹ Müntecibüddin Bedi'i el-Cüveyni, *Atabetü'l-Ketebe*, (Nşr.: A. İkbâl), Tahran, 1329 / 1911.

² Ann K.S. Lambton, "Atabetü'l Ketebe'ye Göre Sencer İmparatorluğunun Yönetimi", (Çev.: N. Kaymaz), *Belleten*, XXXVII, 147, Ankara, 1973, 365-394; G.M. Gurpalidis, *Büyük Selçuklu Devleti-İdari ve Sosyo-Ekonomik İlişkiler ile İlgili Resmi Belgeler*, Moskova, 1992, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, adıyla (Çev.: İlyas Kamalov), İstanbul, 2007.

*Zübdatü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*³ adlı eseridir. Eser Horasan Selçukluları tarihinden ziyade Irak Selçuklu Tarihini ihtiva etmektedir. Eser neşredilmiştir.⁴

Konumuz açısından önemli olan bir diğer eser de Sadreddin Ebul Hasan Ali b. Nasır el-Hüseyni'ye (öl.590 / 1194) isnad edilen *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*⁵ dir. Eser el-Bundari ile pek çok noktada aynı muhtevayı paylaşıyor olsa da konumuz açısından oldukça değerli bir eserdir.

Diğer önemli bir kaynağımız da Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi'nin kaleminden çıkmıştır. Er-Ravendi, XII. yy'ın ikinci yarısı ile XIII. yy'ın başlarında yaşamıştır. Müellifimiz, *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*⁶ adlı eserini 1207 yılında Anadolu Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev'e sunmuştur. Müellifin şiirlerle süslediği eseri konumuz açısından önemlidir.

Bunların yanında genel vekayiname türünde muhtasar olarak kaleme alınmış olan eserler de vardır. XII. yy Suriyeli Tarihçilerinden Ebu Abdullah Muhammed el-Azimi'nin *Azimi Tarihi*⁷ adlı eseri de çağdaş olmakla birlikte konumuz açısından oldukça kısa fakat doğrulayıcı bilgiler vermektedir.

Genel tarihler içerisinde İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed İbnü'l Esir'in (H. 555–632 / M. 1160–1234) *el-Kamil fi't-Tarih* adlı eseri hiç şüphesiz ayrı bir yer tutmaktadır. Olayları yıllara göre ele alan müellif oldukça zengin bilgiler vermektedir. 628/1230 yılına kadarki olayların aktarıldığı eser konumuzla alakalı oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir.⁸

Alaaddin Ata Melik el-Cüveyni'nin (H. 623–681 / M. 1226–1283) kaleme aldığı *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eseri Moğol tarihi olmakla birlikte anlattığı

³ Bu eser üç müellifin çalışmalarını ihtiva etmektedir. İlki vezir Anuşirvan b. Halid'in *Fütûr'ı Zaman-ı Sudûr ve Sudûr-ı Zaman-ı Fütûr* adlı farsça kaleme aldığı birtakım hatıralardır. 464–529 / 1072–1134 yıllarını kapsayan bu eseri, İmaduddin Kâtip el-İsfahani Arapçaya tercüme etmiş, ayrıca bütün Horasan ve Irak Selçuklu tarihini içine alan bir mukaddime eklemek sureti ile esere “*Nusret'ül-Fitret ve Usret'ül-Fitret*” adını vermiştir. Bir sonraki asırda gelen el-Bundari de kitabı kısaltarak bugün elimizde bulunan *Zübdatü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra* adını vermiştir.

⁴ el-Bundari, *Zübdatü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, Neşr.: M.Th. Houtsma, Leiden, 1889, (*Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, adıyla Terc.: Kıvameddin Burslan), Ankara, 1999.

⁵ el-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Neşr.: Muhammed İkbâl), Lahor, 1933; (Çev.: Necati Lugal), Ankara, 1999.

⁶ er-Ravendi, *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, Neşr.: Muhammed İkbâl, Cambridge, 1921, (Çev.: Ahmed Ateş), Ankara, 1999.

⁷ el-Azimi, *Azimi Tarihi Selçuklular Dönemi ile ilgili Bölümler* (H. 430–538=M. 1038 / 39–1143/44), (Çev.: Ali Sevim), Ankara, 2006.

⁸ İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih, İslam Tarihi*, (Çev.: Abdülkerim Özeydin), IX, X, XI, İstanbul, 1991.

Harzemşahlar devleti tarihi münesebeti ile konumuzla alakalı Selçuklu Tarihine de değinmiştir.⁹ Kısa olmakla birlikte değerli bilgiler vermiştir.

Reşidü'd-din Fazlullah-ı Hemedani¹⁰ (öl. 718 / 1318)'nin modern anlamda ilk dünya tarihi kabul edilen¹¹ *Cami'ü't-Tevarih*'i,¹² İslam ve Türk tarihinin önemli kaynaklarından. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme alınan eser bir dünya tarihidir. Aynı zamanda Selçuklular ile ilgili bir bölüm içermektedir. Selçuklular ile ilgili bölümü Türkçeye çevrilmiştir.¹³

Aslen Suriyeli ve Süryani olan Gregory Abu'l Farac'in (Bar Hebraeus) kaleme aldığı tarihi kendi ismi ile bilinir. *Ebu'l-Ferec Tarihi* İslam tarihçiliğinden esinlenerek yazılmıştır. Konumuzla alakalı bilgileri az olmakla beraber ehemmiyetsizdir.¹⁴

Şam yakınlarındaki Busrâ'ya bağlı Micdel veya Mecdel köyünde (701 / 1301) yılı civarında dünyaya gelen Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din ibn Ömer ibn Kesir İbn Davud ibn Kesir el-Dımaşki el-Kureyşi'nin kaleme aldığı *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri oldukça hacimli ve genel bir tarihtir. Eser konumuzla alakalı kısa bilgiler verdiği gibi yeni bilgiler ihtiva etmez.¹⁵

Şehir tarihi yazıcılığı ile ilgili olarak Halepli Kemalüddin İbnü'l Adim'in kaleme aldığı *Buğyetü't-Talep fî Tarihi Haleb* adlı eseri Haleb ile yakından ve uzaktan alakalı olan büyüklerin biyografilerini sunmuştur. Ali Sevim tarafından Selçuklular ile alakalı olan biyografileri tercüme edilmiştir. 34 biyografiden oluşan bu çeviri konumuzla alakalı değerli bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁶

Bütün bunların yanında günümüz tarih araştırmacılarından başta M. Altay Köymen olmak üzere pek çok değerli kaynaktan istifade ettik.

⁹ el-Cuveyni, *Tarihi Cihan Güşâ*, (Ter: M.Öztürk), I,II, Ankara,1998..

¹⁰ Müelîf'in hayatı ve eserleri için bkz.: Z. V. Togan, "Reşid-üd-din Tâbib", *İA*, IX, İstanbul, 1964, 705-712.

¹¹ Ramazan Şeşen, "Camiu't-Tevarih", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 132-134.

¹² Eser hakkında detaylı bilgi için bkz.: Şeşen, a.g.m. 132-134.

¹³ Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cemi'ü't-Tevarih*, (*Selçuklu Devleti*), (Çev.: Erkan Göksu-H.Hüseyin Güneş, Notlar ve Açıklamalar Erkan Göksu), 2. Baskı, İstanbul, 2011.

¹⁴ Gregory Ebu'l Farac, *Ebu'l-Farac Tarihi*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999.

¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, (Terc.: Mehmet Keskin), İstanbul, Çağrı Yayınları, 2000.

¹⁶ İbnü'l Adim, *Buğyetü't-Talep fî Tarihi Haleb*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, (Çev.: Ali Sevim), Ankara 1989.

1.2. KONUNUN NİTELİĞİ VE ÖNEMİ

Büyük Selçuklu devleti tarihi her hali ile önemli bir devri işgal etmektedir. Bu nedenle Selçuklular tarihinin her safhası ayrı bir önem arz etmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun son hükümdarı ve bir buçuk asırlık imparatorluk tarihinin yaklaşık yarısına hükmetmiş olması nedeni ile Sultan Sencer'in devri haliyle önemlidir. Sultan Sencer'in, köklü hanedanlar olan Karahanlılar, Gazneliler ve Abbasi halifelerini, henüz güç kazanmaya başlayan Harzemşahlar'ı Gurlular'ı ve diğer yandan içerdeki göçebe Oğuzlar'ı ve en önemlisi de kendisine halef olarak seçtiği yeğenlerinin başında oldukları Irak Selçuklu Devleti'ni yaklaşık yarım asır bir arada tutmuş olması bile yalnız başına ayrı öneme sahip bir araştırma konusu olsa gerek. Bir tarafında İslam dünyasının temsilcisi olan Halife ve diğer taraftan Karahıtaylar gibi Putperest bir kavim arasında, Sultan Sencer devrinin gerçekten her açıdan araştırılarak üzerinde durulması gereken bir dönem olduğu kanaatindeyiz.

1.3. METOD VE DÜZEN

Konumuz Sultan Sencer devri (H. 512- 552 /M. 1118–1157) Selçuklu dış siyaseti. Sultan Sencer devrini araştırırken mutlaka Sencer'den önceki Selçuklu tarihinin de anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmamızda Selçukluların kısa bir tarihine yer verdikten sonra Sultan Sencer'in meliklik dönemi ve nihayet asıl konumuz olan Sultan Sencer'in dış siyasetini ele aldık. Sultan Sencer'in dış siyasetini doğu, batı ve Kafkasya siyaseti olmak üzere üç bölüm halinde inceledik. Bu bölümleri genelde olaylar üzerinden işledik. Önce doğu siyasetini, sonra batı siyasetini ve nihayetinde Kafkasya siyasetini ele aldık.

Konumuz ile ilgili ilk önce günümüz tarih araştırmacıları tarafından yapılmış çalışmalar ve üniversitelerde yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri taranarak konumuzun ana kaynakları tespit edilmiştir. Daha sonra ele alınarak işlenen bu ana kaynaklar öncelikle önem derecesine göre ele alınarak konu taranmıştır. Konu ile ilgili her eser incelenerek özetleri çıkarılmıştır. Her hali ile yeterli dereceye ulaşıldıktan sonra çalışmanın yazılmasına başlanmıştır.

2. SELÇUKLULAR

2.1. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Selçuklular Oğuzların¹ Kınık boyuna mensupturlar.² Selçukluların, muhtelif kaynaklarda bildirilen ve bu nedenle de bilinen ilk liderleri Dukak (Tukak veya Yakak) tır. Güçlü, kuvvetli, bilgili ve tedbirli olduğu anlaşılan Dukak' a Demir Yaylı (Temür Yalığ) lakabı verilmiştir.³ Oğuz Yabgu Devletini oluşturan unsurlardan biri olması münasebetiyle de olsa gerek, Dukak, Oğuz Yabgusundan sonra gelen en önemli siyasi ve askeri görevlere sahip olmuştur. Dukak'ın ölümünden sonra yerine oğlu Selçuk geçmiştir. Selçuk'a da Oğuz Yabgu devletin ordu komutanlığı olan Subaşılık görevi verilmiştir. Ancak Yabgu ile Selçuk'un arası, kısa bir süre sonra açılmış ve Selçuk Oğuz Yabgu devletinden ayrılmıştır.⁴ Başında bulunduğu Kınık boyu ile birlikte X. yy. ortalarında güneye doğru inerek İslam dünyası ile sınır fakat Oğuz Yabgu Devleti sınırları içinde bulunan uc (suğûr) şehri olan ve Karatav Dağı eteklerinde bulunan Cend⁵ şehrine göç ederek buraya yerleşmişlerdir. Kısa süre sonra Müslümanlarla tanışan Kınık boyu Selçuk bey'in de telkinleri ile bölgede bulunan bir şehrin Müslüman valisinden kendilerine İslamiyet'i öğretecek bir bilge adam istemişler. Vali de bunlara pek çok hediye ile birlikte İslamiyet'i öğretecek adamlar göndermiştir. Selçuklular böylece İslamiyet'i kabul etmişlerdir (takriben H. 350 / M. 960).⁶ Selçuk Bey bu günden sonra Cend'de bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Vergi toplamaya gelen Oğuz Yabgu Devletinin tahsildarlarını, "Müslümanlar,

¹ Oğuzlar hakkında bkz.: Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İA*, IX, İstanbul, 1964, 378–387.

² İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul, 1980, 353; Ali Sevim–Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, 15; Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Terc.: Necati Lugal), 2. baskı, Ankara, 1999, 2; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cemi'ü't-Tevarih*, (*Selçuklu Devleti*), (Çev.: Erkan Göksu–H. Hüseyin Güneş, Notlar ve Açıklamalar, Erkan Göksu), 2. Baskı, İstanbul, 2011, 70.

³ Kafesoğlu, a.g.m., 353-354; İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, IX, (Terc.: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1991, IX, 361 v.d; Sevim-Merçil, a.g.e., 15; Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, I, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara, 1999, 292; el-Hüseyni, a.g.e., 1.

⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., IX, 361 v.d; el-Hüseyni, a.g.e., 1; Abu'l Farac, a.g.e., I, 293.

⁵ Cend: Bu gün Kazakistan sınırları içinde bulunan Siriderya'nın aşağı kesiminde, Kızıl Orda şehrinin güneyinde harabe halindedir. Bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Cend", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 359–60.

⁶ Kafesoğlu, a.g.m., 355; İbnü'l Esir, a.g.e., IX, 361 v.d; Sevim-Merçil, a.g.e., 16; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, (çev.: Ekber N. Necef / Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, 21; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Basımevi, 3. baskı, Ankara, 1997, 43; Ebu'l Ferec, a.g.e., I, 293.

kâfirlere vergi vermez” diyerek kovmuştur. Daha sonra Müslüman olmayan ırkdaşlarına karşı cihada başlayan Selçuk Bey pek çok çatışma yaşamıştır. İşte bu çatışmaların birinde, Tuğrul ve Çağrı beylerin babaları olan ve Selçuk’un büyük oğlu Mikail şehit olmuştur.⁷ Cend ve dolaylarında bir beylik kurduğu anlaşılan⁸ Selçuk’un emri altında bulunan Oğuz kitlelerinin içten ve dıştan artışı neticesinde, bölge kendilerine dar gelmeye başlamıştır. Sürülerine otlak bulmak gayesiyle bir taraftan fetih suretiyle başka istikametlerde arazisini genişletmeğe uğraşan Selçuk, bir taraftan da komşu büyük devletlerin müsaadesiyle bazı otlaklar elde etmeğe çalışmıştır. Bunda her iki tarafın da menfaati olduğu için Samanlı devleti Selçuklu Oğuzlarına Maverünnehir’de Buhara yakınlarındaki Nur-i Buhara⁹ ya da Nur-Ata¹⁰ diye adlandırılan kasabasında sürülerini otlatma müsaadesi vermiştir (H. 375 / M. 985–986).¹¹ Böylece Selçuklular, Samanlı Devleti sınırlarını, her türlü istilâya karşı müdafaa görevini üstlenmiştir. Buna mukabil Samanlı devleti de Selçuklu beyliğini tanıyan ilk devlet olmuştur.¹² Selçuk ilk yerleştiği yer olan Cend’de oğlu Mikail’den olan torunları ile ilgilenirken, Nur kasabasına ikinci oğlu olan Arslan ve maiyeti yerleşmiştir. Selçuk ise bir süre daha Cend’de yaşadıktan sonra (399 / 1009) yılında 100 yaşında¹³ veya 107 yaşında¹⁴ ölmüş ve oraya defnedilmiştir.

Selçuk öldüğünde geriye Emir Yabgu Arslan (İsrail), Yusuf Yinal ve Emir Musa İnanç adlarında üç oğul bırakmıştır.¹⁵ Daha önce de değindiğimiz gibi Emir Mikail Oğuzlarla yaptığı bir gazada şehit olmuştur. Geride Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud adlı iki evlat bırakmıştır. Selçuk’a bağlı kavim ve kabileler onlara itaat etmişler; amcaları Arslan Yabgu Samanlılarla müttefik olarak bir süre daha rol oynamıştır. Karahanlı hükümdarı Harun Buğra Han H. 389 /M. 999 yılında Buhara’yı alıp Samanlı Devletine son verince, Arslan Yabgu da önce Karahanlı İlig

⁷ İbnü’l Esir, *a.g.e.*, IX, 362; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 16.

⁸ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 356; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 17.

⁹ İmadü’l-Din el-Katib el-İsfahani, *Zubdetü’n-Nusra ve Nuhbetü’l-Usra*, (Çev.: Kıvameddin Burslan),

2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara 1999, 2; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 2.

¹⁰ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 17.

¹¹ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 356; Muhammed b.Ali b.Süleyman er-Ravendi, *Râhatu’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sûrûr*, (Çev.: Ahmed Ateş) I, TTK Yayınları, Ankara, 1999, 85; Merçil, *a.g.e.*, 44.

¹² Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 17.

¹³ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 357; El-Hüseyni, *a.g.e.*

¹⁴ İbnü’l Esir, *a.g.e.*, IX, 362.

¹⁵ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 356; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 16; er-Ravendi, *a.g.e.*, 85; Krş.: İbnü’l Esir, *a.g.e.*, IX, 362; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 2. Bu son iki kaynağımız Yusuf Yinal hariç diğer üç ismi saymaktadırlar. Cemi’ü’t-Tevarih ise bu dört isme Yunus adını da ekleyerek sayıyı beş olarak vermektedir bkz.: Fazlullah, *a.g.e.*, 71.

Nasır Han ile onun H. 403 /M. 1012–1013'te ölümü üzerine yine bir Karahanlı şehzadesi olan Ali Tekin ile ittifak kurmuştur. Ali Tekin, Arslan Yabgu'nun desteği ile Buhara'yı ele geçirerek burada bir Karahanlı beyliği kurup, Arslan Yabgu'nun kızı ile evlenerek daha güçlü hale gelmiştir.¹⁶ Geleceklerini tehlikede gören Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud harekete geçmişlerdir. Bu iki devlet bu konuda bir anlaşma ile ittifaka gitmişlerdir. Böylece iki müttefik Ali Tekin'nin beyliğine son verdikleri gibi Sultan Mahmud da bir hile ile Arslan Yabgu'yu (İsrail) yakalatıp¹⁷ Hindistan taraflarında bulunan Kalincar kalesine götürerek hapsetmiştir.¹⁸ Bundan sonra Selçuklular Çağrı ve Tuğrul Beylerin emrinde toplanmışlardır.¹⁹

2.2. DEVLETİN KURULUŞU

Selçuk Beyin ölümünden sonra Çağrı ve Tuğrul beylerin emrindeki Selçukluların Cend'den ayrıldıklarını görüyoruz. Maverâünnehir'e doğru inen Selçuklular, Buhara Emiri İlek Nasır Han ve daha sonra onun ölümü üzerine (H. 403 /M. 1012–1013) ²⁰ yerine geçen Karahanlı emirlerinden Ali Tekin²¹ ve Türkistan hakanı Buğra Han (Ahmed b. Ali)²² ile uzun süren mücadeleler yapmışlardır. Bu mücadeleler sonunda önemli bir başarı kazanamayan fakat varlıklarını devam ettirmeyi başaran Selçuklular bir istişare toplantısı sonucu çıkan karar üzerine, Tuğrul Bey maiyeti ile çöllere çekilmiş, Çağrı Bey Müslümanların gazalarda bulunduğu topraklara, Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya bir keşif seferine çıkmıştır (H. 406 / M. 1016). Bol ganimet ve oldukça yararlı bir keşif hareketinden sonra H. 411 /M. 1021 yılında Maverâünnehir'e dönerek kardeşi Tuğrul Beyle buluşan Çağrı Bey keşif sonucunu rapor ederken mutlaka bulundukları yerden yani

¹⁶ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 18.

¹⁷ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 358; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, 363; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 20-21; Fazlullah, *a.g.e.*, 77.

¹⁸ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 358; er-Ravendi, *a.g.e.*, 85; Kerimuddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsameratü'l-Ahbar*, (Çev.: Mürsel Öztürk) TTK. Basımevi, Ankara, 2000, 9; Ali b. Salih el-Muheyim, "Karahanlı Devleti'nin Gaznelilerle Siyasi İlişileri"(Çev.: Ali Aksu), *İstem*, Yıl: 8, Sayı: 15, İstanbul, 2010, 306-307; Fazlullah, *a.g.e.*, 77;

¹⁹ Sevim-Merçil, *a.g.e.*; El-Hüseyni, *a.g.e.*, 3.

²⁰ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 357; Abdülkerim Özeydin, "Karahanlılar", *DİA.*, XXIV, İstanbul, 2001, 406.

²¹ Kafesoğlu, *a.g.m.*; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 18.

²² Merçil, *a.g.e.*, 45.

Maveraünnehir'den ayrılarak Horasan ve Azerbaycan taraflarına gitmeleri gerektiğinin altını çizmiştir.²³

Bir süre sessiz kalan Selçuklular nihayet H. 421 / M. 1030 yılında Ali Tekin'in sürekli saldırıları sonucu Harezm'e göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu arada Gazneli Sultan Mahmud ölmüş (H. 421 / M. 1030) yerine oğlu Mesud geçmiştir. Selçukluların yerleştiği Harezm valisi Altuntaş ölmüş, yerine atanan oğlu Harun (H. 425 /M. 1034) Gazne Sultanı Mesud'a isyan etmiştir. Durumunu güçlendirmek için Selçuklularla ittifak kurmuş ve buna karşılık onlara Ribat, Maş ve Şurahan'ı yurt olarak vermiştir.²⁴ Ancak Cemazeyilahir 426 / Nisan 1035'te Sultan Mesud'un gönderdiği fedailer tarafından Harun öldürülünce Selçuklular güç duruma düşmüşlerdir. Bunun üzerine Recep 426 Mayıs 1035 yılında Gazneliler'in hâkimiyeti altında bulunan Horasan'a izin almadan geçerek Merv, Serahs ve Ferave'ye yerleştiler. Durumlarını Gaznelilerin Horasan valisine bir mektupla bildirdilerse de mazeretleri kabul görmemiş ve Sultanın emri ile Hacib Beg Togdı (Beydoğdu) komutasında büyük bir Gazne ordusu Selçuklular üzerine gönderilmiştir. 19 Şaban 426 / 29 Haziran 1035'te Nesa yakınlarında vuku bulan savaşta Selçuklular kesin bir zafer kazanmış ve Hacib Beydoğdu zorlukla Nişabur'a kaçabilmiştir.²⁵ Bu zafer Selçuklular için devlet kurma yolunda atılan ilk adım olmuştur. Nitekim Sultan Mesud tarafından resmen tanınan Selçuklu reislerinden Tuğrul Bey'e Nesa'yı, Çağrı Bey'e Dihistanı, Musa İnanç Yabgu'ya da Ferave'yi ikta olarak vermiş ve her birine hil'at, külah, eğerli at, altın kamer ve sancak göndermiştir.²⁶

Bu zaferle yarı bağımsızlık kazanan Selçuklular daha da güçlenmişler ve Gazne topraklarına akınlara başlamışlardır. Bunun üzerine Sultan Mesud Hacib Subaşı komutasında bir orduyu Selçuklular üzerine göndermiştir. Şaban 428 / Mayıs 1038 de Serahs yakınlarında yapılan savaşta Gazne ordusu kesin bir yenilgiye

²³ Kafesoğlu, a.g.m., 358; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 19; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, I, 293.

²⁴ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 22.

²⁵ Kafesoğlu, a.g.m., 361; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, 364-365; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 23; Merçil, *a.g.e.*, 46; El-Hüseyni, *a.g.e.*, 3-4; er-Ravendi, *a.g.e.*, 94; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, I, 296;

²⁶ Kafesoğlu, a.g.m., 361; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, 365; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 23. El-Hüseyni, *a.g.e.*, 4.

uğramış ve Subaşı Herat'a kaçmak zorunda kalmıştır.²⁷ Horasan'da hâkimiyetinin sarsıldığını fark eden Sultan Mesud bu durumu düzeltmek için ve belki de Selçukluları tamamen Horasan'dan atmak niyeti ile fillerle takviye ettiği büyük bir ordu ile Belh'e oradan da Serahs üzerine yürümüştür. Selçuklu komutanlarının geri çekilme tekliflerine karşı Çağrı Bey'in savaş isteği üzerine Ramazan 430 / Mayıs 1039 da Telhab yakınlarında yapılan savaşta Selçuklu ordusu, büyük Gazne ordusu karşısında dayanamayarak çöllere çekilmiştir.²⁸ Sultan Mesud bunun üzerine Nişabur'a çekildi ve kışı burada geçirdi. 1040 yılı ilkbaharında büyük bir ordu ile Serahs yönünden harekete başlayan Sultan Mesud'un karşısında duramayan Selçuklular taktik gereği çöllere çekilmişlerdir. Geçtikleri her yerden su kaynaklarını tahrip etmişlerdir. Yorgun ve bitkin düşmüş olan Gazne ordusu ile Selçuklular nihayet Merv yakınındaki Dandanakan kalesi önlerinde karşılaşmışlar. 7–9 Ramazan 431 / 22–24 Mayıs 1040 yılı günleri sürmüş olan amansız savaşta Sultan Mesud'un birlikten ve dirlikten yoksun ordusu kesin bir yenilgi ile dağılmış ve Sultan Mesud savaş alanından zorlukla canını kurtararak kaçmıştır.²⁹ Bu büyük zaferden sonra Tuğrul Bey Sultan Mesud'un çadırına girerek Sultanın tahtına oturmuştur.³⁰ Yeni bir cihan devletinin doğuşuna vesile olan bu muazzam olayı askerleri ile birlikte doyasıya kutlamıştır. Bundan sonra Horasan'da Sebuktekin oğullarının hâkimiyeti sona ermiş ve Selçuklu hâkimiyeti başlamıştır. Daha sonra Merv'de bütün Selçuklu emirlerinin katıldığı bir kurultay düzenlenmiştir. Henüz savaş alanında bütün Selçuklu ve Horasan hükümdarı ilan edilmiş olan Tuğrul Bey imzası ile başta Abbasi Halifesi olmak üzere bölgedeki bütün devlet ve hanedanlara fetihnameler gönderilmiştir.³¹ Bu kurultayda ayrıca Türk ananesine göre devletin taksimi yapılmıştır. Buna göre Tuğrul Bey Sultan sıfatı ile Nişabur'da kalacak ve batı (Irak) bölgelerinin fethi ile ilgilenecektir. Çağrı Bey'e Merv merkez olmak üzere Ceyhun

²⁷ Kafesoğlu, a.g.m., 361; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, 367; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 24; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 6-7. Ahbar'a göre bu savaştan yaklaşık bir ay önce yani 428 yılı Recebinin ilk Cuma günü (Nisan 1037) Merv'de Çağrı Bey adına hutbe okunmuştur; ayrıca bu galibiyetten sonra Tuğrul Bey "Es-Sultanu'l-Muazzam Rüknu'd-Dünya ve'd-Din Ebu Talib" lakabını almıştır. Bkz.: el-Hüseyni, *aym yer*.

²⁸ Kafesoğlu, a.g.m., 362; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 25; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, I, 296.

²⁹ Kafesoğlu, a.g.m., 362; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, 368-369; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 23; Merçil, *a.g.e.*, 46; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 8-9; er-Ravendi, *a.g.e.*, 99; Ebu Abdullah Muhammed el Azimi, *Azimi Tarihi*, (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430–538=1038 / 39 –1143 / 44), (Çev.: Ali Sevim), 2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara 2006, 3; Agacanov, *a.g.e.*, 96-97; Ahbar, tarihi, 8 Ramazan 431 yılı Perşembe günü olarak vermektedir. Bkz.el-Hüseyni, *aynı yer*.

³⁰ el-Hüseyni, *a.g.e.*, 9.

³¹ Kafesoğlu, a.g.m., 362; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 26-27; Agacanov, *a.g.e.*, 97.

(Amuderya) ile Gazne arasındaki bölge, Musa Yabgu'ya merkez Herat olmak üzere Büst ve Sistan bölgesi verilmiştir.³²

2.3. SULTAN SENCER DÖNEMİNE KADAR TAKİP EDİLEN GENEL DIŞ POLİTİKA

“Selçuklular savaşçı, tedbirli, kalabalık ve varlıklı bir topluluktur. Kimseye itaat etmez ve şehirlere yanaşmazlardı. Hayvanlarını otlatmak için çayırları takip ederlerdi. Önderlerine hürmet ve ona bağlılıkta kusur etmezlerdi.”³³ İşte Selçukluları Oğuz Yabgu devletinden ayırarak Horasan'a getiren başlıca amiller bunlar olsa gerek. Özgürlük ve Hürriyet'ten ödün vermeyen Kınık boyu uzun bir mücadelenin sonucunda nihayet 9 Ramazan 431 / 24 Mayıs 1040' ta bu emellerine ulaşmışlardır. Horasanda karşılarında duracak güç kalmayınca³⁴ Türk, İslam ve hatta dünya tarihine yön verecek Büyük Selçuklu Devletinin ilanını komşu devletlere ve Abbasi Halifesine bildirdiklerinde bile takip edecekleri dış politikanın ipuçlarını da vermişlerdir. Nitekim Halifeye giden mektupta Gazne Hükümdarlarının iyilikten ve hayırlı işlerden yüz çevirdiklerini bunun için Müslümanlar ve memleket için gayrete geldiklerini, Müslümanları ve memleketi muhafaza için Emirülmü'mininin kölesi olduklarını³⁵ bildirirken, İslam dünyasının yegâne siyasi temsilcileri olmaya aday olduklarını açıkça dile getirmişlerdir. Horasana sıkışıp kalınmayacağını diğer bir göstergesi de, Dandanakan savaşının hemen ardında toplanan kurultaydı. Önce birlik beraberlik yemini edilmiştir. Ravendi'nin anlatımıyla Çağrı Bey ve Tuğrul Bey, Yabgugelen denilen amcaları Musa bin Selçuk, amcaoğulları, akrabalarının büyükleri ve ordunun pehlivanları toplandılar birbirlerine uymağa söz ve karar verdiler. Tuğrul Bey birlik ve beraberliğin önemine binaen bir konuşma yapmış ve kardeşi Çağrı Bey'e ok kırdırma denemesi yaptırdıktan sonra “işte biz de böyle birlik içinde olmalıyız, ancak bu şekilde düşmanlarımıza karşı galip gelir ve hükümdarlığımızı sürdürürüz. Aksi halde düşmanlarımız galip gelir, hükümdarlık

³² Kafesoğlu, a.g.m., 362; Sevim-Merçil, a.g.e., 27; İbnü'l Esir, a.g.e., 369-370; el-Hüseyni, a.g.e., 12; Ravendi, a.g.e., 102-103; Agacanov, a.g.e., 97.

³³ İsfahani, a.g.e., 2; er-Ravendi, a.g.e., 85.

³⁴ el-Hüseyni, a.g.e., 12.

³⁵ Kafesoğlu, a.g.m., 362; er-Ravendi, a.g.e., 101-102; İsfahani, a.g.e., 4; Çağfer Karadaş, “Selçukluların Din Politikası”, *İstem*, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul, 2003, 104.

elden gider” dedi.³⁶ Agaçenov’a göre bu ittifak ve dostluk anlaşması, geniş fetih planının hayata geçirilmesi için atılan ilk adımdı.³⁷ Burada vilayetler taksim edilmiş ve Selçuklu ileri gelenlerinin her biri bir tarafa tayin edilmiştir. Hâkim oldukları ve ayrıca ilerde fethedecekleri ülkeleri eski Türk devlet ananesi gereğince aralarında bölüştüler. Bu bölüşmeye göre; Tuğrul Bey “Sultan” sıfatıyla Nişabur’u alarak batıya, Irak tarafına gidecekti. Çağrı Bey’e “Melik” unvanı ile merkez Merv olmak üzere Ceyhun nehriyle Gazne arasındaki bölge, Musa Yabgu’ya ise Büst, Herat ve Sistan havalisi verildi. Yine Selçuklu ailesinden batıya gidecek olan İbrahim Yınal Kuhistan’a, Arslan Yabgu’nun oğlu Kutalmış, Gürgen ve Damegan’a Çağrı Bey’in oğlu Kavurd ise Kirman bölgesine tayin edildiler.³⁸

Selçuklu beyleri, Bu taksimat gereği paylarına düşen bölgelerde hızla fetih hareketlerine başlamışlardır. Çağrı Bey’e hâkimiyet sahası olarak Horasan’ın kuzey kısmı ile Gazneliler’in elinde bulunan bölgeler düşmüştü. Nitekim o, Gaznelilere karşı başarı ile savaşarak onları Horasan’dan uzaklaştırmıştır. Merv şehrini kendisine merkez yapmış olan Çağrı Bey, Tuğrul Bey ile birlikte H. 434 /M. 1042-1043’ta Harezm üzerine bir sefer düzenlemişlerdir. Harzemşah Melik mağlûp olarak kaçmıştır. Bu suretle Harezm bölgesi Selçukluların hâkimiyet sahası içine girmiştir.³⁹ Daha sonra Arslan Han ve Çağrı Bey arasında Karahanlıların Selçuklu hâkimiyeti altındaki bölgelere saldırmamaları şartı ile sulh yapmıştır (442 / 1050). Bundan sonra Çağrı Beyin oğlu Kavurt Bey’in komutasında gönderdiği kuvvetlerle, Büveyhoğullarının elinde bulunan Kirman’ı Selçuklu hâkimiyetine almıştır (447 / 1055). Çağrı Bey’in Gazneliler ile mücadelesi Sultan Ferruzad zamanında da devam etmiş ve İbrahim döneminde 450 / 1059’da barışla sonuçlanmıştır.⁴⁰

Diğer taraftan Musa Yabgu Herat’ı zapt ederek buraya yerleşmiştir. İbrahim Yınal’ın kardeşi Ertaş, Kasım 1040’ta Sistan’a gitmiş ve buranın hâkimi Ebu’l-Fazl’ın itaat etmesiyle bu bölge de Selçuklulara bağlanmış ve Musa Yabgu adına hutbe okunmuştur.⁴¹

³⁶ er-Ravendi, *a.g.e.*; Fazlullah, *a.g.e.*, 91.

³⁷ Agacanov, *a.g.e.*, 107.

³⁸ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 362; Merçil, *a.g.e.*, 48; el-Huseyni, *a.g.e.*, 12; Ravendi, *a.g.e.*, 102-103; İsfahani, *a.g.e.*, 6; Fazlullah, *a.g.e.*, 94-95.

³⁹ İbnü’l Esir, *a.g.e.*, IX, 385-387; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, 28-29.

⁴⁰ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 364; Merçil, *a.g.e.*, 48.

⁴¹ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 362; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 28.

Tuğrul Bey, Nişabur'da, öncelikle siyasî değişiklik sebebiyle bozulan nizam ve teşkilâtı yeniden düzenledikten sonra fetihlere girişmiştir. Bu fetih harekâtı sırasında önce Taberistan ve Cürcan bölgelerini kendi tâbiyetine almıştır (H. 433 / M. 1042).⁴² Ertesi yıl Hemedan'ı da Kakuyi Hanedanının elinden almış, aynı yıl içinde Tuğrul Bey Rey'e gelmiş ve burada İbrahim Yinal tarafından merasimle karşılanmıştır. Tuğrul Bey, Nişâbur yerine Rey'i Selçuklu Devleti başkenti yaparak, harabeye çevrilmiş olan bu şehri yeniden imar etmiştir.⁴³

Tuğrul Bey'in başkenti Nişabur'dan Rey şehrine taşınması, doğudaki Gazne ve Karahanlı devletleri ile Harezmi bölgelerinin kardeşi Çağrı bey tarafından başarılı bir askeri ve siyasi politika sonucu etkisiz hale getirmiş olmasının sebeplerinden bir tanesi olmuştur. Selçuklu liderleri ve başta Tuğrul Bey olmak üzere batıda yani Bizans devletinin elinde buluna Anadolu'ya gaza ve cihat birinci öncelikli politikaları olmuştur. Nitekim Tuğrul Bey Rey'e geldikten hemen sonra İbrahim Yinal ve Kutalmış başta olmak üzere Selçuklu şehzadelerini Anadolu'da fetihlerle görevlendirmiştir.⁴⁴ Nitekim daha sonra bizzat Tuğrul Bey Anadolu'ya sefere çıkmış Erciş'i aldıktan sonra Erzurum'a kadar ilerlemiştir (H. 445 / M. 1054).⁴⁵

Sultan Tuğrul Bey, Halifenin özellikle Büveyhoğullarından şikâyeti üzerine Bağdat'a bir sefer düzenlemeye karar vermiş ve Ramazan 447 / Aralık 1055 tarihinde Bağdat'a varmıştır. İlk olarak Büveyhi Emiri el-Melik ür-Rahim'i hapsederek Büveyhi hâkimiyetine son vermiştir. Halife, hatiplere Bağdat camilerinde hutbeyi Tuğrul Bey adına okumalarını emretti, bunun üzerine 22 Ramazan 447 / 15 Aralık 1055 Cuma günü Tuğrul Bey adına hutbe okunmuştur.⁴⁶ Büveyhilere son vererek ve ayrıca Abbasi Halifeliğini de himayesi altına almakla Sultan Tuğrul Bey Batıda önemli bir mesafe kat etmiştir.

⁴² Kafesoğlu, a.g.m., 364; İbnü'l Esir, a.g.e., IX, 379.

⁴³ Kafesoğlu, a.g.m., 364; İbnü'l Esir, a.g.e., 388-389; Merçil, a.g.e., 49.

⁴⁴ Sevim- Merçil, a.g.e., 30-31; Merçil, a.g.e., 49; el Azimi, a.g.e., 10.

⁴⁵ Kafesoğlu, a.g.m., 366; İbnü'l Esir, a.g.e., IX, 454-455; Sevim - Merçil, a.g.e., 36-37; Merçil, a.g.e., 50; Ebu'l Ferec, a.g.e., 306.

⁴⁶ Kafesoğlu, a.g.m., 366; el-Hüseyni, a.g.e., 14-15; Bu kaynağımızda tarihler oldukça net verilmiş olmakla beraber diğer kaynaklarımızla uyumamaktadır. Mesela Sultan Tuğrul Bey'in, 14 Zilhicce 449'da Horasan'dan ayrıldığı, 25 Sefer 450 de Bağdat'a geldiği belirtmekte, Bağdat'tan ayrılış tarihi olarak ta 25 Recep 450 olarak verilmektedir. Buda miladi olarak 1058 / 1059 yıllarına tekâmül etmektedir. Krş.: İbnü'l Esir, a.g.e., IX, 462-463; İsfahani, a.g.e., 7; er-Ravendi, a.g.e., 104; el Azimi, a.g.e., 15; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, V, (Haz.: Mahir İz) Ankara, 2000, 122-125; Fazlullah, a.g.e., 97.

İslam diyarının bütünlüğünün sağlanması ile birlikte Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alp Arslan da Kafkasya'daki Gürcistan emirlerine ve Anadolu'daki Bizans topraklarına seferler düzenlemiştir. Bundan sonra aynı durumu Melik Şah ve halefleri döneminde de görüyoruz. Asıl amaç İslam topraklarının huzur ve güveni, gayri İslam topraklarının fethi ile sınırlarının genişletilmesi olmuştur. Cihan hâkimiyeti fikri bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Büyük Selçuklu İmparatorluğunun da genel dış politikasının hatlarını belirlemiştir.

3. SULTAN SENCER

3.1. SENCER'İN DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Sencer, Sultan Melik Şah'ın oğlu olup 17 Şaban 479 / 27 Kasım 1086 Cuma günü Cezire nahiyelerinden Musul'a iki günlük mesafedeki Sincar memleketinde dünyaya gelmiştir.¹ Sincar'a nispetle kendisine Sencer veya (Sancar) adı verilmiştir. İsmi'nin manası “saplayan” olan Sencer'in İslami adı Ahmet'tir.²

Çocukluğunda çiçek hastalığı geçirmiş olan Sencer'i tedaviye gelen Ömer Hayam'ın “bu çocuğun hayatından korkulur” dediği ve bu sözünün daha sonraları Sultan Sencer'e ulaştırıldığı için Ömer Hayyam'a kin bağlamış ve onu hiç sevmemiştir.³ Yüzü gayet güzel bir çocuk olduğu anlaşılan Sencer bu hastalığın izini ömür boyu yüzünde taşımıştır.⁴ Çocukluğu Selçukluların fetret devrine rastlaması sebebi ile talim ve terbiyesiyle fazla ilgilenilmemiş olup kendi ifadesi ile okuma yazma dahi bilmemektedir. Ancak küçük yaştan itibaren devlet idaresinde aldığı görevler sayesinde bu eksikliği gidermiştir. Sencer'a, babasının yanı sıra kardeşi Sultan Berkıyaruk tarafından da görev verilmiştir. Nitekim H. 490 /M. 1097 yılında 11 yaşında iken Sultan Berkıyaruk tarafından Horasan'a melik olarak atanmıştır.⁵ Böylece Sencer, ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.

3.2. SENCER'İN MELİKLİK DÖNEMİ

Sencer, kardeşi Sultan Berkıyaruk tarafından amcaları olan Arslan Argun'u itaat altına alma amacıyla ilk olarak (H. 490 /M. 1097) yılında Horasan'a

¹ M. Altay köymen, “Sencer”, *İA*, X, İstanbul, 1987, 486; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 204; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 44; Fazlullah, *a.g.e.*, 77.

² Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 204.

³ Köymen, “Sencer”, 486; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 204; Ravendi, *a.g.e.*, 163, d.n. 2.

⁴ Köymen, “Sencer,” 486.

⁵ Köymen, “Sencer”, 487; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 221-222; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 204; er-Ravendi, *a.g.e.*, 141.

gönderilmiştir. Ancak Arslan Argun'un bir askeri tarafından öldürülmesi üzerine Sultan Berkyaruk kardeşi Sencer'i Horasan Meliki olarak atamıştır.⁶

Henüz 11 yaşında iken kardeşi Sultan Berkyaruk tarafından Horasan'a Melik olarak atanmış olan Sencer, Sultan Berkyaruk henüz Horasan'da İken "Emir-i Emiran" adıyla meşhur olan Emir Muhammed b. Süleyman isyan etmiştir. Emir Muhammed Sultan Melikşah'ın amcazadesidir. Gazne Sultanından yardım istemiş, Gazne Sultanı, ona zapt edeceği Horasan şehirlerinin hepsinde kendi adına hutbe okunması şartı ile fillerle destekli büyük bir ordu gönderdi. Böylece kuvveti artan emir Muhammed bazı şehirlerde hâkimiyet kurdu, bunun üzerine Melik Sencer bir süvari birliğiyle onun üzerine yürüdü. Sencer ani bir baskın ile Emir-i Emiran Muhammed bin Süleyman'ı esir alıp gözlerine mil çekmiştir.⁷

Kardeşleri Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar mücadelesinde anneleri bir olan öz kardeşi Muhammed tapar tarafını tutmuştur.⁸ Sultan Berkyaruk, Mayıs 1100 yılında Muhammed Tapar ile giriştiği savaşta yenilerek Horasan'a asker toplamaya gittiği sırada, daha önce Sencer'e karşı Horasan'ın bir bölümünü kendisine vermek sureti ile Cürcan valisi olarak atadığı Amirdad Habeşi'ye başvurmuştur. Amirdad Habeşi de bütün Horasan'a hâkim olma niyetinde olduğundan, Sultan Berkyaruk'a yapacağı yardım için öncelikle Melik Sencer meselesini öne sürmüş ve bunun için Sultandan yardım istemiştir. Bunun üzerine Berkyaruk Habeşi'ye yardım amacıyla Melik Sencer üzerine yürümüş ve yapılan savaşta Berkyaruk yenilmiş ve Sencer ise Amirdad Habeşi'yi öldürmüştür.⁹ Böylece Sencer Saltanat yolunda önemli bir merhaleyi aşmıştır.¹⁰ Bu olaydan sonra Muhammed Taparla ittifak kurmuş olan Sencer kardeşi ile birlikte Sultan Berkyaruk'a karşı mücadele etmiş ve Zilhicce 495 / Ekim 1101 tarihinde Bağdat'a gelmiştir.¹¹ Ancak o Bağdat'ta iken doğuda meydana gelen hadiseler nedeni ile Horasan'a dönmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Sultan Berkyaruk ile

⁶ Kafesoğlu, a.g.m., 373; Köymen, "Sencer", 487; İbnü'l Esir, a.g.e., X., 221; Sevim- Merçil, a.g.e., 150; el-Hüseyni, a.g.e., 60; er-Ravendi, a.g.e., 141; İsfahani, a.g.e., 235; Fazlullah, a.g.e., 164.

⁷ İbnü'l Esir, a.g.e., X., 222; Sevim- Merçil, a.g.e., 151; Agacanov, a.g.e., 191.

⁸ Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511 / 1105-1118)*, Ankara, 1990, 23; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 4. Baskı, İstanbul 1993, 231; Köymen, "Sencer", 487; a.y, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1993, 85; Sevim-Merçil, a.g.e., 150.

⁹ Köymen, "Sencer", 487; Sevim- Merçil, a.g.e., 162; el-Hüseyni, a.g.e., 61.

¹⁰ Agacanov, a.g.e., 193.

¹¹ el-Hüseyni, a.g.e., 54.

Muhammed Tapar arasındaki mücadele Cemazeyilahir 497 / 1104 Ocak ayında bir antlaşma ile sonuçlanmış ve bu antlaşmaya konulan bir madde ile Sencer'in Horasan Melikliği her iki tarafca da kabul edilmiştir.¹² Sencer artık meliklik döneminin sonuna kadar Horasan'dan batıya geçmemiştir.¹³

3.2.1. SENCER'İN MELİKLİK DÖNEMİNDE TAKİP ETTİĞİ GENEL DIŞ POLİTİKA

Sencer Horasan'a Melik olarak atandıktan sonra dış politikada babası Melikşah'ın siyasetini izlemiştir. O, Karahanlı ve Gazneli devletlerini tâbiyetine alarak imparatorluğun doğu sınırlarını emniyet çemberine almıştır.

Sencer, H. 495 /M. 1101 yılında Muhammed Tapar ile Bağdat'ta bulunduğu sırada Batı Karahanlı hükümdarı Kadir Han bu fırsatı değerlendirmek istemiş ve büyük bir ordu ile Horasan'a girmiştir. Kadir Han'ı bu sefere teşvik eden ise Sencer'in Gündoğdu adındaki emiri olmuştur.¹⁴ Bunun üzerine Sencer süratli bir şekilde harekete geçerek Tirmiz yakınında Kadir Han'ın ordusunu mağlup ederek Kadir Han'ı da öldürttü (2 Şaban 495 / 22 Mayıs 1002).¹⁵ Daha sonra Tirmiz üzerine yürüyerek bu şehri Gündoğdu'dan aldı. Melik Sencer Batı Karahanlı Devletinin başına yeğeni olan II. Muhammed bin Süleyman'ı (Arslan Han ünvanı ile) getirerek burayı kendine tâbi hale getirmiştir.¹⁶ Sencer, bu günden sonra Batı Karahanlı Devleti'nin dahi koruyuculuğunu yapmıştır. Karahanlı hanedanından olan Sağır Bey'in 496 / 1102 da Maverâünnehir'de büyük bir ordu toplayarak Muhammed Han'a isyan etmesi ve üzerine yürümesi ile onun karşısında güçsüz kalan Muhammed Han Melik Sencer'e haber gönderip yardım istemiştir. O da derhal Semerkant üzerine yürümüş, Sağır Bey af dileyince, Sencer de onun af isteğini kabul etmiştir. Daha sonra Melik Sencer de Muhammed Han ile Sağır Bey arasında anlaşma sağlamış ve Horasan'a geri dönerek Rabiulevvel 497 / Aralık 1103'te Merv'e

¹² Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 171; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 54; Agacanov, *a.g.e.*, 194.

¹³ Köymen, "Sencer", 487.

¹⁴ Pritsak, *a.g.m.*, 266; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 150; İsfahani, *a.g.e.*, 237.

¹⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 284; İsfahani, *a.g.e.*, 238.

¹⁶ Pritsak, *a.g.m.*, 266; Köymen, Selçuklu Devri, 124; a.y., "Sencer," 487; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 283-285; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 63; Özeydin, *a.g.e.*, 139; Agacanov, *a.g.e.*, 193-194.

varmıştır.¹⁷ Ancak Sağır Bey H. 503 /M. 1109 yılında tekrar geri dönüp Türkler ve diğer kavimlerden çok sayıda asker toplayarak Muhammed Han'ın Sernerkand ve diğer şehirlerdeki topraklarına saldırmıştır. Bunun üzerine Muhammed Han Sencer'e haber gönderip tekrar yardım istemiş, Sencer de ona yardımcı kuvvetler göndermiştir. Muhammed Han, Sağır Bey'in üzerine yürümüş, el-Haseb yöresinde yapılan savaşta, Sağır Bey tekrar mağlup olmuştur.¹⁸ Hiçbir tedbiri elden bırakmayan Melik Sencer'in bu sefer kendi meliki olan Muhammed Han b. Süleyman üzerine yürüdüğünü görüyoruz. Sebebi ise, Muhammed Han'ın halkın malına el uzattığı ve onlara çok zulüm ve haksızlık ettiği, zulüm ve fenalıklarıyla ülkeyi harabeye çevirdiği, Sencer'in direktiflerini hiçe saydığı ve onlara iltifat etmediğinin kendisine anlatılmış olmasıdır. Sencer hazırlıklarını ikmal edip asker toplamış ve onu cezalandırmak maksadıyla (H. 507 / M. 1113) Maverâünnehir'e hareket etmiştir. Bunu duyan Muhammed Han itaat arz ederek Sencer'den af dilemiş, Ceyhun nehrinin doğu yakasında yer öperek af edilmiştir.¹⁹

Melik Sencer'in Devletin doğu sınırlarını emniyete alma teşebbüslerinde Karahanlılardan sonra sıra Gaznelilere gelmiştir. Gazne hükümdarı Sultan Alâüddeve Şevval 508 / Mart 1115 yılında Gazne'de ölmüş, yerine oğlu Arslanşah geçmiştir. Annesi Sultan Alp Arslan'ın kardeşi olan Arslanşah, kardeşlerini bertaraf etme siyaseti takip edince, kardeşlerinden Behremşah Horasan'a kaçıp Melik Sencer'e sığınmıştır.²⁰ Sencer, Arslanşah'ın kendisini dikkate almadığını ve diğer kardeşlerine kötü muamelesini de sebep sayarak Gazne üzerine yürümüştür. Ancak Melik Sencer'in asıl amacı Behremşah'ı tahta çıkarmak idi. Nitekim iki ordu Gazne'ye bir fersah mesafede Şehrâbâd sahrasında savaşa tutuşmuşlardır. Gazne kuvvetlerinin bozguna uğrayıp kaçmaları üzerine Sultan Melik Sencer 20 şevval 510 / 25 Şubat 1117 tarihinde Gazne'ye girmiştir.²¹ Behremşah İle Melik Sencer arasında yapılan bir anlaşma ile Behrâmşah atası Mahmûd b. Sebüktekin'in tahtına tek başına oturacak, Gazne'de hutbe sırasıyla Halife, Sultan Muhammed Tapar, Melik Sencer ve onlardan sonra da Behremşah adına okunmuştur ve Behremşah'ın her sene hazine-i

¹⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 297-298; Özeydın, *a.g.e.*, 139.

¹⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 381-382; Agacanov, *a.g.e.*, 194.

¹⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 396-397; Özeydın, *a.g.e.*, 140.

²⁰ Ahbar da Gazne Melikinin adı İbrahim olarak geçmektedir. Bkz.: el-Hüseyni, *a.g.e.*, 63.

²¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 401-404; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 164; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64; İsfahani, *a.g.e.*, 238; Özeydın, *a.g.e.*, 142; Agacanov, *a.g.e.*

Senceriye'ye (Sencer'in Hazinesi) iki yüz elli bin dinar vergi vermesi kararlaştırılmıştır.²² Arslanşah'ın ikinci bir teşebbüsü olmuş ancak Melik Sencer'in yardım göndermesi üzerine Behremşah galip gelmiş ve Arslanşah öldürülmüştür. Bu şekilde Behremşah, (H. 511–547 /M. 1117–1153) Sencer'in Sultanlık döneminde de Gazne'de hükümdar olarak kalmıştır.²³

3.3. SAVE SAVAŞI (2 CEMAZEYİLEVVEL 513 / 11 AĞUSTOS 1119) VE SENCER'İN SELÇUKLU SULTANI OLMASI

Sultan Sencer, Gazne seferinden Horasan'a döndüğünde kardeşi Sultan Muhammed'in vefatını, yerine oğlu ve kendi damadı Mahmud'un Sultan olduğunu öğrenmiştir. Kardeşinin ölümüne çok üzülmüş ve daha sonra Sultan Muhammed'in Ölümü dolayısıyla tazieleri kabul etmiştir.

Büyük Selçuklu Devletinin başına geçen Mahmud henüz 14 yaşında olması münasebeti ile devleti yönetecek salahiyyete erişmemiş idi. Nitekim hacip Ali Bar ile onun kâtibi Ebulkasım Derguzini'nin etkisinde kalmıştır. Ayrıca bunlar Sultan Mahmud'u amcası Sencer'e karşı da kışkırtmışlardır.²⁴ Öbür taraftan kardeşleri Mesud ve Tuğrul'un atabekleri Cuyuş Bey ile Gündoğdu da yaşları küçük olan bu şehzadeler adına saltanatı ele geçirmek için isyan etmişlerdir. Bunların yanında bir de Bağdat şahneliği²⁵ adına emirler arasında mücadele başlamıştır. Bütün bu hadiseleri gören Sencer olaya müdahale etme gereği duymuştur. 22 Sefer 512 / 14 Haziran 1118'de sultanlığını ilan ederek²⁶ Rey şehrine doğru hareket etmiştir. Sultan Mahmud, Sencer'e elçi göndererek anlaşma teklifinde bulundaysa da Sencer Bağdat'taki durumu iyi bildiğinden bu hareketinden vazgeçmemiştir. Sultan Mahmud amcasının Rey'e geldiğini öğrenince ordusuna hareket emri vermiş ve iki ordu Rey yakınlarında Save Mevkiinde karşılaşmışlardır. 2 Cemazeyilevvel 513 / 11

²² Köymen, "Sencer", 487; İsfahani, *a.g.e.*, 239; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64; Agacanov, *a.g.e.*, 194; Fazlullah, *a.g.e.*, 164.

²³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 401- 404; Köymen, Selçuklu Devri, 126-127; a.y., "Sencer", 487; Ebu'l Fida İsmail İmadü'd-Din İbn Ömer İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih, Büyük İslam Tarihi*, XII, (Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, Çağrı Yayınları, 2000, 339, 340; Özaydın, *a.g.e.*, 142;

²⁴ İsfahani, *a.g.e.*, 117. v.d; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 61-62; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 165; Fazlullah, *a.g.e.*, 165.

²⁵ Bkz.: Şihne hakkında; Kurpalidis, G.M., *Büyük Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Çev.: İlyas Kamalov), İstanbul, 2007.

²⁶ Köymen, "Sencer", 487.

Ağustos 1119 tarihinde vuku bulan savaşta Mahmud yenilmiş²⁷ ve beraberindekilerle İsfahan'a çekilirken²⁸ Sencer ise Hemedan'a gitmiştir.²⁹

3.3.1. SAVAŞIN SONUÇLARI

Save savaşı sonuçları açısından Büyük Selçuklu Devleti için yeni bir başlangıç olmuştur. Savaşın en mühim neticelerinden biri, Sencer'in galibiyeti Bağdat'ta duyulunca halife Müsterşid Billâh'ın 26 Cemazeyilevvel 513 / 4 Eylül 1119 günü hutbeyi Sultan Sencer adına okutmuş olmasıdır.³⁰ Böylece Sencer resmen Büyük Selçuklu Sultanı unvanını almıştır. Savaştan sonra özellikle Sencer'in annesi ile Mahmud'un adamlarından veziri Kemalülmülk Ali Sümeýrami ile Ebulkasım Derguzini'nin gayretleri sonucu Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u affetmiştir. Vezir Sümeýrami Mahmud'un güvenliği için Sultan Sencer'den söz aldıktan sonra sultanını Sultan Sencer'in huzuruna davet etti. Mahmud bu davete icabet etmek üzere hareket edince Hacib Ali Bar ile kâtibi Dergüzini Mahmud'un Sultan Sencer'in huzurunda nasıl davranacağını kararlaştırdılar.³¹

Buna göre, saltanat töreni terk edilecek, kendisinin saltanat simgesi olan kırmızı renk yerine amcasının simgesi olan beyaz ve siyah rengi kabul edilecekti. Sencer burada kaldığı sürece nevbet çalınmayacak, amcasının huzuruna girdiğinde yer öpecek ve huzurunda ayakta duracak, amcası ata bindiğinde yanında yaya olarak yürüyecek, ondan ayrı bir çadır kurmayacak, onun ev halkı gibi yaşayacaktı. Bu şekilde bir ay boyunca amcasının hizmetinde kalacaktır.³² Sultan Mahmud 513 yılı Şaban ayında (Kasım-Aralık 1119) amcası Sultan Sencer'in huzuruna çıkarak yer öpmüş ve ona pek çok hediyeler sunmuş, amcası da onu af etmiştir.³³ Sultan Sencer

²⁷ er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 165; İsfahani, *a.g.e.*, 122, bu kaynağımız savaş tarihini H.512 /M. 1118 olarak vermiştir. Ayrıca bkz.: Köymen, "Sencer", 487; Kafesoğlu, *a.g.m.*, 375; Agacanov, *a.g.e.*, 195.

²⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 435-439; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 206; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 165; İsfahani, *a.g.e.*, 123; el Azimi, *a.g.e.*, 51.

²⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 438; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 205-206; el-Hüseyini, *a.g.e.*, 61-62.

³⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 438.

³¹ İsfahani, *a.g.e.*, 123-124; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 166.

³² İsfahani'ye göre yirmi gün kalmıştır. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 124

³³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 439; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 206-207; İsfahani, *a.g.e.*, 123-124; el-Hüseyini, *a.g.e.*, 61-62; Ravendi, *a.g.e.*, I, 166; Fazlullah, *a.g.e.*, 167.

oğlu olmadığı için Mahmud'u veliaht tayin etmiş ve kızıyla evlendirerek kendisine damat yapmıştır.³⁴

3.3.1.1. IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DOĞUŞU

Sencer, savaştan sonrası Hemedan'a gitmiştir. Burada annesi kendisinden yeğeniyle barışmasını isteyerek “Gazne ile çevresini, Maveräünnehir'i istila ettin, pek çok yere hâkim oldun, hepsini sahiplerine verdin, kardeşinin oğlunu da onlardan biri gibi kabul et” şeklinde tavsiye etmiştir. Sultan Sencer de annesinin bu tavsiyelerini kabul etmiştir. Aslında Sultan Sencer'in erkek evladı olmadığından başından beri Mahmud ile anlaşmaya razı olmuştur. Nitekim savaş sırasında bile Mahmud'a zarar gelmesini önlemiştir.³⁵ Nitekim devlet adamlarının da araya girmesi ile Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u af ederek onu veliaht ilan etmiştir.

Sultan Sencer Mahmud'un şahsında kendisine tâbi yeni bir devletin temellerini atmıştır. Sultan Sencer, Mahmud'a hil'at giydirmiş, onun istediği adamları olan veziri Kemalülmülk Ali Sumeyrami, Hacıb Ali Bar ve kâtip Ebu-l Kasım Derguzini'ye ayrı ayrı hil'atler giydirmiştir. Bırakmış olduğu saltanat törenlerine yeniden izin vermiştir. Ayrıca çeşitli hediyeler de vermiştir. Mahmud'a Sultan'ül- Muazzam unvanı verilerek ayrıca kendisine Irak Sultanlığı bırakılmıştır.³⁶ Sultan Sencer Horasan, Gazne, Maveräünnehir ve hâkimiyetindeki diğer yerlere menşurlar gönderip kendinden sonra Sultan Mahmud adına hutbe okumalarını istemiştir. Aynı hususu Bağdat'a da yazmıştır. Bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturan Sultan Sencer,³⁷ eskiden olduğu gibi doğudaki ülkeleri yönetirken, oğlu olmadığı için kızı ile evlendirerek kendisine damat yaptığı yeğeni Mahmud'u, Rey şehri sınır olmak üzere, imparatorluğun Irak-ı Acem'den Akdeniz'e kadar uzanan bütün batı topraklarına hükümdar yapmıştır. Böylece, doğuda İran'ın batısından, batıda Suriye içlerine, kuzeyde, Kafkasya, Gürcistan sınırından, güneyde Arap Yarımadası'nın içlerine kadar uzanan geniş topraklarda Büyük Selçuklu

³⁴ Köymen, “Sencer”, 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 206 – 207; er-Ravendi, *a.g.e.*, 197-198; el Azimi, *a.g.e.*, 51.

³⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 438.

³⁶ İsfahani, *a.g.e.*, 124; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 166; Fazlullah, *a.g.e.*, 187.

³⁷ er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 166.

Devleti'ne tâbi, Hemedan merkezli Irak Selçuklu Devleti ortaya çıkmış ve bu durum buralarda okunan hutbelerle resmi hale getirilmiştir.³⁸ Sultan Sencer, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'u ekonomik olarak zayıf düşürmek ve bir daha isyana kalkışmasını önlemek için önemli ticaret yolları üzerinde bulunan³⁹ ve bu yüzden yekûn bir meblağ tutan gelirleri olan Rey şehrini elinden alarak doğrudan kendisine bağlamıştır.⁴⁰ Sultan Sancar, başta veziri olmak üzere, devleti yönetecek olan bütün önemli memurları da bizzat kendisi tayin ederek, yeğenin, tecrübesizlikten kaynaklanacak bir takım yanlış kararlar almasının önüne geçmek istemiştir.⁴¹ Sultan Sencer Irak Selçuklu Devletini böylece tanzim ettikten sonra Irak şehirlerinin her birinden kendine has araziler seçtikten ve vergileri aldıktan sonra Horasan'a geri dönmüştür.⁴²

3.3.1.2. SULTAN SENCER'İN DEVLETİ YENİDEN TANZİMİ

Sencer Save savaşından sonra Selçuklu Devletinde Büyük değişiklikler yapmıştır. Savaştan sonra Irak Selçuklu Devleti adında kendisine tâbi yeni bir devlet kurmuştur. Yeğeni ve damadı olan Mahmud b. Muhammed'i bu devletin başına geçirmiştir. Sultan-ı muazzam unvanını kullanacak ve hutbelerde halife, Sultan Sencer ve daha sonra Mahmud'un adı okunacaktır. Ona toprak olarak Irak-ı Arap (Mezopotamya) Irak-ı Acem (Cebel)'in bir kısmı ve Suriye'yi tahsis etmiştir.⁴³ Ayrıca diğer yeğenleri olan Melik Tuğrul'a, Save, Ave, Serik (Sarek), Saman, Kazvin, Ebher, Zencan, Ceylan, Deyalin, Talekan'ı ve diğer yeğeni olan Selçuk Şah'a Fars vilayeti ile İsfahan'ın bazı yerlerini ve Huz'un yarısını vermiştir.⁴⁴

³⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 439; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, 206-207; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 62-63; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 166; Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", (Edi.: Hasan Celal Güzel ve baş.), *Türkler*, IV, Ankara, 2002, 1275; Agacanov, *a.g.e.*, 195.

³⁹ Salih Özçamca, *Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticaretteki Yerleri (ÜçKaynağa Göre-El-Belazuri, El-Bundari, Er-Ravendi)*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007, 106.

⁴⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 439; Selim Kaya, "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Akademik Bakış*, (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi), [http:// www. Akademik bakis.org](http://www.Akademikbakis.org), Sayı: 15, Celalabat, 2008, 11.

⁴¹ Köymen, "Sencer," 488. Krş.: Kayhan, *a.g.e.*, 1276;

⁴² er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 166.

⁴³ Köymen, "Sencer," 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 207.

⁴⁴ Köymen, "Sencer", 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 207; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 63; İsfahani, *a.g.e.*, 128.

Sultan Sencer ayrıca Mazenderan, Kumis, Damgan, Rey, Dumbavend'i Horasan eyaletine bağlamıştır.⁴⁵ Büyük Selçuklu Devletinin başkentini Rey'den Merv'e taşımıştır. Sultan-ı azam (sultanların sultanı) unvanı ile küçüklüğünden beri hüküm sürdüğü Horasan'dan bu sefer bütün Selçuklu İmparatorluğunu yönetecektir.⁴⁶

⁴⁵ Köymen, "Sencer", 487; er-Ravendi, *a.g.e.*, 167; el-Hüseyini, *a.g.e.*, 63; İsfahani, *a.g.e.*, 128; Agacanov, *a.g.e.*, 195; Fazlullah, *a.g.e.*, 167

⁴⁶ Kafesoğlu, *a.g.m.*, 375; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarihi Cihan Güşa*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Birleştirilmiş 3. cilt, 2. baskı, Ankara, 1998, 249-250; er-Ravendi, *a.g.e.*, 167; Agacanov, *a.g.e.*, 195. Fazlullah, *a.g.e.*, 167; Ayrıca Cüveyni; Merv şehrinin Sultan Sencer'e başkentlik yaptığını bildirdikten sonra büyük küçük her kesin derdine dermen aradığı yer, Horasanın en güzel toprağına sahip belde, ve kalabalık nüfusuna rağmen emniyet ve asayişin olduğu bir şehir olduğunu ve burada yaşayan halkın en fakirinin bile dönemin hükümdarları gibi bir hayat sürdüklerini anlatıyor. Bkz.: Cüveyni, *aynı yer*.

4. SULTAN'ÜL ÂZAM MUİZZÜ'D-DİN VE'D-DÜNYA EBU'L HARİS SENCER BİN MELİKŞAH BİN ALPARSLAN BİN DAVUD BİN MİKAİL BİN SELÇUK YEMİN EMİR'ÜL MÜ'MİNİN DEVRİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN BATI POLİTİKASI

4.1. IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ

Büyük Selçuklu Devleti siyasi yapısı itibarı ile merkez ve kendisine bağlı vasal devletlerden oluşmuştur. Bu vasal devletler başlıca üç kategoriden oluşmaktadırlar

1-Başlarında Selçuklu soyundan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (Kirman, Anadolu, Suriye ve Irak Selçuklu devletleri).

2-Başlarında Türk Soyundan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (İmparatorluğun doğusunda: Karahanlılar, Gazneliler, Gurlular ve Hârzemşahlar devletleri; batısında: Saltuklar, Mengücekler, Danişmendîler v.s. devletleri).

3-Başlarında Türk Soyundan olmayan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (Ukayl-oğulları, Mirdas-oğulları, Mezyed-oğulları Bâvend-oğulları v.s. devletleri gibi).

Her vasal devletin, anlaşmalarla tayin edilmiş vasallık şartları vardır. Bu şartlar, vasal devletin başında bulunan hükümdarın, metbûu olan Selçuklu İmparatoru'na karşı yerine getirmeğe mecbur olduğu para bastırmak, hutbe okutmak, yıllık vergi vermek, metbûunun sarayında rehin bulundurmak v.s. gibi-mükellefiyetlerden ibarettir.¹

Sultan Sencer ile birlikte Irak Selçuklu Devleti de birinci dereceden vasal bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu devletin vasallık statüsü o güne kadar uygulanandan farklı olmuştur. O zamana kadar vasallar Melik unvanını kullanırken Mahmud'a ilk defa olarak Sultanu'l Muazzam unvanı verilmiş ve Mahmud içinde beş vakit nevbet çalınması kararlaştırılmıştır. Ancak bunun yanında iç işlerine de müdahale edilmiş ve devlet erkânı adeta Sencer tarafından tayin edilmiştir. Büyük Selçuklu Devletine birinci dereceden vasal bir devlet olan Irak Selçuklu Devletine Batı İran'dan itibaren batıya doğru uzanabildiği yere kadar bütün ülkeler Irak

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz; Köymen, *Selçuklu Devri*, 97. v.d; a.y, "Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair", *DTCFD*, II, 2, Ankara, 1964,

Selçuklu Devletinin vasallığına bırakılmıştır. Örneğin böylece Anadolu Selçuklu Devleti dâhil Abbasi halifeliği de vasalın vasalı durumuna gelmişlerdir.²

4.2. TÂBÎ IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE MEŞRÛ HÜKÜMDAR MAHMUD'A KARŞI İLK İSYANLAR VE METBÛ SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Sencer'in Irak Selçuklu Devletini Mahmud'a bırakıp Horasan'a döndükten sonra batıda bilfiil kendi hâkimiyet sahasında olmasa da kendisine tâbi ve kendi iradesine karşı sayılacak ilk isyan hareketi, yeğeni Melik Mesud'tan, daha sonra da Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'dan gelmiştir. Melik Mesud, Hille Emiri Dübeys b. Sadaka, Atabeyi Çavuş Bey ve Veziri Ebu İsmail et-Tuğrai'nin kışkırtmalarıyla isyan hazırlıklarına başlamıştır.³ Sultan Mahmud bunu haber alınca onlara mektup yazıp tehditlerde bulunmuş ve eğer itaat üzerine kalırlarsa kendilerine lütuf ve ihsanda bulunacağını vaat etmiş, fakat onlar Sultan Mahmud'un sözlerine kulak asmamış, kararlaştırdıkları ve gizledikleri şeyleri de açığa vurmuşlardır. Mesud adına Sultan olarak hutbe okutup beş vakit nevbet çaldırmışlardır. Bu durum Sultan Mahmud'un askerlerinin dağılmasına sebep olmuştur. Bunu fırsat sayan Mesud'un adamları biran önce onunla karşılaşmak için süratle hareket etmişlerdir. Sultan Mahmud'un emrinde on beş bin kişi toplanmış, o da aynı şekilde onların üzerine yürümüştür. 15 Rabiulevvel 514 / 14 Haziran 1120 günü Esedabad sırtlarında karşılaşan iki ordu akşama kadar savaşmışlardır. Sultan Mahmud'un ordu komutanı Aksungur Porsuki'nin gayretleri sonucu akşama doğru Mesud'un askerleri bozulmuş ve veziri Ebu İsmail de esir alınmış ve öldürülmüştür. Daha sonra Melik Mesud ağabeyi Sultan Mahmud tarafından af edilmiştir.⁴ 'Sultan' olarak Mesud adına Azerbaycan, Musul ve el -Cezire'de ancak yirmi sekiz gün hutbe okunmuştur.⁵

² Köymen, *Selçuklu Devri*, 116 v.d; a.y., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C: II. İkinci İmparatorluk Devri*, 2. Baskı, Ankara, 1984, 5 v.d; a.y , "Sencer", 488.

³ İsfahani, *a.g.e.*, 126; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 67-68.

⁴ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 232-233; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 67-68; İsfahani, *a.g.e.*, 126. Bu kaynağımız savaş tarihini 513 / 1119 yılı vermiş, mevkiin ise Hemedan yakınlarında olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bkz.: İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 446-448; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 350-353; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 356;

⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 35; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 448.

Diğer taraftan Dübeys, Bağdat'ta yağmacılık faaliyetlerine başlamıştır. Halife el-Müsterşid Billâh Dübeys'e mektup gönderip bu davranışlarını kınamış ve derhal vazgeçmesini istemiş fakat Dübeys bizzat kendisi Bağdat'a gidip hilâfet sarayının karşısında karargâh kurmuştur. Bunun üzerine Halife de haklı olarak ve metbû-tâbi hukuku gereği Sultan Mahmud'u Bağdat'a davet etmiştir. Sultan da Recep 514 (Eylül-Ekim 1120)'te Bağdat'a varmıştır. Ancak Dübeys, af dilemek yerine Sultan'ın otlaktaki hayvanlarını yağmalamıştır. Bunun üzerine Sultan 514 Şevval ayında (Aralık 1120-Ocak 1121) Dübeys'in üzerine Hille'ye yürümek maksadıyla Bağdat'tan ayrılmıştır. Fakat Dübeys şehri yağmaladıktan sonra kayınpederi İlgazi'ye sığınmıştır. Sultan Hille'ye varınca hiç kimseyi görememiş, orada sadece bir gece kalıp geri dönmüştür.⁶

Metbû Sultan Sencer'in bütün bu olaylara kayıtsız kalmış olması düşündürücüdür, zira hukuki olarak müdahale durumu mevcuttur. Fakat tâbi hükümdar Mahmud'un belki de bu olayla rüştünü ispatlama düşüncesi neticesinde Sultan Sencer'den yardım gereği duymamıştır. Nitekim Köymen'e göre Sultan Mahmud Büyük Sultan Sencer'i haberdar etmemiştir. Bunun sebebi olarak da, başında bulunduğu devletin bir iç meselesi olarak düşünmüş veya isyanların kısa sürmesinden dolayı metbû hükümdar Sencer'in haberi olmamıştır. Örneğin Melik Mesud'un adına hutbe okunması olayı toplam 28 gün sürmüş olduğundan günün şartlarında Sencer'in bu olaydan haberdar olmama ihtimali yüksektir. Ancak tamda bu olayların akabinde Rabiulevvel-Rabiulahir 515 / Haziran 1121'de Halife ile Sultan Mahmud birlikte metbû sultan Sencer'e bir elçi heyeti göndermişlerdir.⁷ Bu elçilik heyetinin, görevlerinden biri de her halde olaylar hakkında Metbû Sultan Sencer'e bilgi aktarmış olmalıdırlar. Bu durum hem Mahmud'un Metbû Sultan Sencer'e karşı tâbilik bağlarının güçlü oluşunu ve hem de batıda meydana gelen bu olaylar hakkında açıklama bekleyen Sultan Sencer'in yakın ilgi ve alaka gösterdiğinin delili sayılmıştır.

⁶ İbnü'l Adim, *Buğyetü't Taleb fî Rarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (seçmeler)*, (Çev.: Ali Sevim), 2. Baskı, Ankara, 1989, 140-141; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 36-38; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 448-449; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 233-234; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 350-353; Azimi, *a.g.e.*, 52.

⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 42.

4.3. SULTAN SENCER'İN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İÇ İŞLERİNE MÜDAHALESİ

Sultan Sencer Horasan'a döndükten sonra kendisine tâbi Irak Selçuklu Devletinde olup bitenleri bir müddet müşahade etmiştir. Yukarıda da gördüğümüz gibi Sultan Mahmud ile Melik Mesud mücadelesi, Mahmud ile Halife ve Hille Emiri Dübeys b. Sadaka arasında vuku bulan olaylar ve daha başka gelişmeler hakkında Haziran 1121'de Halife ile müşterek Sultan Mahmud'un gönderdikleri elçi heyeti vasıtasıyla bilgi almıştır.

Sultan Mahmud bu olaylardan sonra H. 517 /M. 1123 yılında Gürcülere karşı sefere çıkmıştır. Sefer esnasında veziri Şemsülmülk Osman bin Nizamülmülk kendisini bu seferden alıkoyma teşebbüsünde bulunmuş ve geri dönmesini tavsiye etmiştir. Ancak bölgedeki Müslüman ahali Sultan Mahmud'u sefere devam etmesi hususunda ikna edince Sultan vezirine kin bağlamıştır. Sefer sonrası Sultan Mahmud Metbû Sultan Sencer'e durum değerlendirmesi için Ebul Kasım Enesabazi'yi elçi olarak göndermiştir.⁸ Bu sırada Büyük Sultan Sencer'in Nizamülmülk ailesinden olan veziri Şihap Ebül Mahazin de vefat etmiş ve yerine Nizamülmülk ailesine düşman Ebu Tahir Kummi vezir olmuştur. Bu vezir de Şemsülmülk'ü Sultan Sencer nezdinde kötülemeğe başlamıştır. Bu sırada Mahmud'un elçisi Ebul Kasım Enesabazi de Sultan Sencer'e vezir Şemsülmülk'ü kötü gidişatın müsebbibi göstermiştir.⁹

Bütün bunlar üst üste gelince metbû hükümdar olarak devletin bekası ve menfaati için gerekeni yapmıştır. Derhal Sultan Mahmud'a gönderdiği elçi ile vezir Şemsülmülk Osman b. Nizamülmülk'ün azlini istemiştir. Tâbi hükümdar Sultan Mahmud, hiçbir sebep göstermeden Metbû Sultan Sencer tarafından gönderilen bu emri derhal yerine getirmiştir. Bu vezir değişikliği Irak Selçuklu Devleti başkenti Hemedan'da olurken tesiri tâbiin tâbii durumunda olan Halifelik merkezinde de kendisini hissettirmiştir. Nitakim Sultan Mahmud, Metbûundan aldığı emir misali halifeye elçi göndererek hiçbir sebep göstermeksizin Nizamülmülk ailesinden olan veziri Ahmet b. Nizamülmülk'ü azletmesini istemiştir. Halife de bunu yerine

⁸ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 207; İsfahani, *a.g.e.*, 134.

⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 485-486; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 207-208; İsfahani, *a.g.e.*, 133-134.

getirmiştir.¹⁰ Böylece Sultan Sencer Metbû hükümdar olarak devletin geleceğini ilgilendiren böyle bir konuda hâkimiyet hakkını kullanmış ve gerekeni yapmıştır.

4.4. HALİFE MÜSTERŞİD İLE SELÇUKLU BEYİ TUĞRUL MÜCADELESİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Dübeys b. Sadaka daha önce Mahmud'a karşı kardeşi Melik Mesud'u isyana teşvik etmiş ancak Mesud yenilince kendi başına mücadeleye girişmiştir. Yalnız başına bir sonuç alamayınca Suriye hâkimi Melik Tuğrul'un yanına gitmiştir.¹¹ Dübeys, Melik Tuğrul tarafından iyi muamele görmüş ve en iyi emirleri arasına katılmıştır. Bunu bir fırsat olarak telakki eden Dübeys onu Irak üzerine yürümeğe ikna etmiş, Irak'ın zabtını garanti göstermiştir. Buna inanan Melik Tuğrul'un, hükümdarlık iştahları kabarmış ve Dübeys ile birlikte Irak'a hareket etmiştir. Bunu haber alan Halife derhâl onların üzerine yürümek ve Irak'a girmelerine mani olmak için harekete geçmiş, Irak şahnesi Barankuş Zekevi'ye de savaşa hazır olması için haber göndermiştir. Hazırlıklar tamam olunca Halife 5 safer 519 / 13 Mart 1125 günü, Emir Dübeys ve Melik Tuğrul'u Bağdat'ın dışında karşılamak üzere harekete geçmiştir. Fakat tam da bu sırada Tuğrul şiddetli bir hastalığa yakalanmış böylece planlar alt üst olmuştur.¹² Hal böyle olunca Melik Tuğrul ile Dübeys daha sonra geri dönüp Sultan Sencer'in yanına gitmek üzere kararlarını değiştirmişlerdir. Horasan'a Sultan Sencer'in yanına gidip Halife, Sultan Mahmud ve Irak şahnesi Barankuş Zekevi'den şikâyetçi olmuşlardır.¹³ Kendilerini Halife ve Sultan Mahmud'a karşı himaye etmelerini istemişlerdir. Sultan Sencer, Melik Tuğrul ve Emir Dübeys'i başlangıçta iyi karşılamış, hatta onların himaye etme ricalarını da kabul etmiştir. Bunun üzerine şikâyetlerine devamla halifenin, buraların kendi ülkeleri olduğunu söyleyerek kendilerini Irak'tan kovduğunu söylemişlerdir.¹⁴ Sultan Sencer metbû hükümdar sıfatıyla, damadı, yeğeni ve vasalı sultan Mahmud ile damadı ve vasalının vasalı olan halife hakkındaki şikâyetleri dinledikten sonra beklentilerinin tam tersi

¹⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 486; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 73-74.

¹¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 482.

¹² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 496; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 364-365.

¹³ İbnü'l Adim, *a.g.e.*, 143; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 497; el Azimi, *a.g.e.*, 60.

¹⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 75. v.d.

hareket etmiş ve Dübey's'i hapsetmiştir.¹⁵ Bu hareketteki kasıt belki de Sultan Sencer'in bütün bu tecavüz hareketlerinin müsebbibi olarak Dübey's'i görmesi olmuştur. Böylece büyük Sultan Sencer metbû hükümdar olarak kendi hâkimiyet sahasındaki tâbi hükümdarlara karşı iradesi dışında her hangi en ufak bir hareketi dahi tasvip etmeyeceğinin altını çizirken, aynı zamanda imparatorluk sınırları içinde emniyet ve asayişin devamını isteyen bir davranış sergilemiştir.

4.5. ABBASİ HALİFESİNİN HUKUKİ STATÜSÜ

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1040–1063), 25 ramazan 447 / 18 Aralık 1055 günü Bağdat'a girdiği günden itibaren Abbasi Halifeliği siyasi olarak Selçuklu Devletinin hâkimiyetine girmiştir.¹⁶ Sultan Sencer devrine kadar doğrudan merkeze bağlı özel bir statüye tâbi olarak gördüğümüz hilafet merkezi, Sencer ile birlikte farklı bir statüye geçmiştir. Sultan Sencer devleti yeniden tanzim ederken halifeliği birinci dereceden tâbi olan Irak Selçuklu Devletinin hâkimiyet sahasına bırakmıştır. Böylece bu dönemden itibaren Abbasi Halifeliği tâbiin tâbii durumuna geçmiştir. Bu günden itibaren İmparatorluğu ilgilendiren Bağdat merkezli siyasi konular genellikle Irak Selçuklu Devleti'nin merkezi Hemedan üzerinden haledilmiştir. Örneğin Selçuklu İmparatorluğunun Halifelik nezdindeki temsilcisi olan şahne'nin seçimi Irak Selçuklu Devletine bırakılmıştır. Nitekim Halife Hille Emiri Dübey's'e karşı Sultan Mahmud'tan yardım istemiş daha sonra da kendisini aynı şahsa karşı koruması için Aksungur Porsuki'yi Irak şahnesi olarak Bağdat'a bırakmasını istemiştir.¹⁷ Bu da metbûluk-tâbilik prensipleri gereği metbû hükümdarın ikinci dereceden tâbi bir hükümdarla veya ikinci, üçüncü dereceden tâbi hükümdarların doğrudan metbû hükümdarla ilişki kurmadığını ve onu muhatap kabul etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁵; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 75. v.d.; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 208; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 364-365.

¹⁶ Köymen, "Sencer", 488.

¹⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 54.

4.6. SULTAN SENCER'E KARŞI HALİFE – SULTAN MAHMUD İTTİFAKI

4.6.1. İTTİFAKIN SEBEPLERİ

Emir Dübeys ve Melik Tuğrul'un Bağdat'a saldırma girişimleri ve halifenin bu girişimi önleme çabaları sonucu giriştiği askeri harekât 5 sefer 519 / 13 Mart 1125 sonrası halife Müsterşid'in Bağdat'a dönmesinden sonra 1 Rabiulevvel 519 / 8 Nisan 1125 onun naipleri ile Selçuklu Şahnesi arasında bir münakaşa olmuştur. Halife tâbii olarak naiplerin tarafını tutarak şahneyi tehdit etmiştir. Bunun üzerine Şahne Barankus ez-Zekevi hayatından korktuğu için Recep 519 / Ağustos 1125 tarihinde Bağdat'ı terk ederek halifeyi şikâyet etmek üzere Sultan Mahmud'a gitmiştir.¹⁸ Naibler ile şahne arasındaki münakaşanın sebebi tam olarak belli olmasa da neticede halifenin bu asi Melik ve Emire karşı yaptığı seferle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sefer başlamadan halife şahneye hazırlanması hususunda emir vermiş ancak sefer esnasında şahnenin ismi pek zikredilmemektedir. Bu da şahnenin seferde pek rol oynamadığı ya da halifenin sefere çıkmasını tasvip etmediği şeklinde değerlendirilebilir.¹⁹

Şahnenin Bağdat'ı terke zorlanması Irak'ta gizli de olsa bir hâkimiyet mücadelesinin varlığının somut göstergesi olmuştur. Bu sefer sonrası halife de Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte biçilen manevi rolün kendisine dar geldiğini telakki etmiştir.²⁰ Neticede tam bağımsız hükümdarlık yolunda atılan adımların meyvelerini almaya başlamıştır. Bu yolda halifeyi cesaretlendiren ve teşkilatlandıran veziri ibn Sadaka olurken, halifenin sırtını dayadığı unsurlar ise Araplar ve Kürtler olmuştur.²¹

Barankuş ez-Zekevi şikâyetleri sıraladıktan sonra Sultan Mahmud'tan halifenin durumunu yakından izlemesini ve bu olayın telafi edilemez sonuçlar doğurmadan Bağdat'ı ziyaret etmesini istemiştir.²² Yalnız bu şikâyetler Sultan

¹⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 502.

¹⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 81.

²⁰ Köymen, "Sencer", 488.

²¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 502-505; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 83.

²² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 502 v.d; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 82-83.

Mahmud'u tatmin etmemiştir. Sadece Bağdat'ı ziyaret etme fikrini yerinde bulmuştur. Nitekim Sultan Mahmud'un bu seferi farklı sebepler içermektedir.

Sultan Mahmud halifenin yaptığı her iki seferin de meşru müdafaa hakkı olduğunu düşünmüştür, Zira Bağdat'ı koruma işi her ne kadar Şahneye verilmiş ise de onun yetersiz olduğu durumlarda halifenin yardımını alması öteden beri gelen bir hareket olmuştur. Halifenin bu seferleri de neticede Selçuklu Devletinin müdafaası sayılmıştır. Sultan Mahmud Metbû Sultan Sencer'in himaye ettiğini düşündüğü Melik Tuğrul'u Kendi tahtı için halifeden daha tehlikeli bulmuş olmalı ki halifeye karşı bir yaptırım yapmak şöyle dursun onun melik Tuğrul'la savaşmasından memnun olarak kendisiyle tehlikenin kaynağı olduğunu düşündüğü Sultan Sencer'e karşı birleşme teklifinde bulunmuştur.²³

4.6.2. HALİFENİN SİYASİ EMELLERİ

Bu konuda Bağdat şahnesi Barankuş ez-Zekevi'nin, Halife el-Müsterşid Billâh hakkında 520 Recep ayında (Temmuz-Ağustos 1126) Sultan Mahmud'a söyledikleri dikkate şayandır. Sultan'a, Halife'ye karşı dikkatli ve uyanık olmasını söylemiş, Halife'nin askerlere kumandanlık ettiğini, savaşlara katıldığını ve cesaretinin arttığını haber vermiştir. Eğer Irak'a gidip Bağdâd'a girmekte acele etmezse Halife'nin daha da güçleneceğini, askerlerinin çoğalacağını, Bağdat'a girmesine mani olacağını ve şu anda elinde olan imkân ve fırsatı o zaman kullanamayacağını anlatmıştır.²⁴ Bu safhaya, halifenin daha önce Dübeys üzerine yaptığı sefer (Zilhicce 516 / Ocak 1123) ile Dubays - Melik Tuğrul ittifakı üzerine yaptığı seferlerden geçerek gelinmiştir. Selçuklu Devletinin siyasi hâkimiyetinden kurtulup kendi başına müstakil bir devlet olma teşebbüsleri daha ilk seferde görülmüştür. Selçuklu komutanı olan Aksungur'dan başkomutanlığı alarak kendisine bağlı bir naibi ataması, savaş meydanına giderken hükümdarlık sembollerinden olan bayrak ve çetr (şemsiye) taşınması hükümdarlık alametlerinin tamamlanması adına atılan adımlar olmuştur.²⁵ İkinci seferden sonra ise Selçuklu Şahnesinin Bağdat'tan

²³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 84; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 209; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 366.

²⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 502 v.d.

²⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 66-67.

çıkmaya zorlanması önemli bir merhale olmuştur. Dünyevi hâkimiyetini kurma yolunda adım adım ilerlerken hiç beklemediği yerden bu emellerini gerçekleştirecek bir teklif almıştır. Tâbii olduğu Irak Selçuklu Devleti Hükümdarı Mahmud Kendisini Metbû Sultan Sencer'e karşı ittifakla savaşa davet etmiştir.²⁶ Çıktığı seferler neticesinde kendine has bir ordu da vücuda getirmiş olan halife böylece Sultan Mahmud tarafından da siyasi bir güç olarak tanınacaktır.²⁷ Anlaşmanın asıl mahiyeti her fırsatta iç işlerine karışan Metbû Sultan Sencer'in tâbiyetinden kurtulmaktır. Neticede Mahmud Büyük sultan olacaktır ama halife de dünyevi hâkimiyetini elde etmede önemli bir adım atmış olacaktır.²⁸

4.6.3. SULTAN MAHMUD'UN BEKLENTİLERİ

Yukarıda da gördüğümüz üzere Metbû Sultan Sencer Melik Tuğrul'u yanında alıkoymuştur. Melik Tuğrul, Metbû hükümdar Sencer'in bizzat atadığı yani meşru Irak Selçuklu Devleti hükümdarı, damadı ve veliahdı olan Mahmud'a isyan ederek onun hâkimiyet sahasına tecavüz ile hâkimiyet haklarını elinden almaya teşebbüs etmişken başarısız olmuş ve Horasana kaçmıştır. Bütün bunlara rağmen Metbû Sultan Sencer'in Melik Tuğrul'u yanında tutması Sultan Mahmud'u endişelendirmiştir. Kendisine karşı Melik Tuğrul'un himeye edildiğini düşünen Sultan Mahmud hali ile endişelenmiştir. İttifakın en önemli sebeplerinden biri olarak görünen bu durum, çıkabilecek muhtemel bir çatışmaya hazırlık olarak oluşturulan bu ittifakla güç kazanan Sultan Mahmud başarabilirse tâbilikten kurtulacak, tek başına büyük sultan olacaktır.²⁹ Sultan Mahmud İslam dünyasının manevi lideri olan halifeden ve Hilafet makamından istifade etmek istemiştir.

²⁶ Köymen, "Sencer", 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 209.

²⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 85.

²⁸ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 209.

²⁹ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 209.

4.6.4. SULTAN SENCER'İN İTTİFAKA MÜDAHALESİ VE SONU

Sultan Sencer kendisine karşı bir ittifakın oluşumundan haberdar olunca yeğeni ve damadı Mahmud'a bir mektup yazmıştır. Konumuzla alakalı önemli bir belge olması münasebeti ile Mehmet Altay Köymen'in İbnül Cevzi'den aldığı ifadeyi aynen almayı uygun bulduk.

“Sen benim sağ kolumsun, halife ise, bana ve sana karşı oyun oynamaya azmetmiştir. Seninle ittifak ederek, beni tasfiye ettikten sonra sana dönecektir. Ona iltifat etme. Bilirsin ki benim erkek evladım yoktur. Benimle savaş yaptın. Seni mağlup ettiğim halde sana kötülük yapmadım. Bana karşı savaş etmene sebep olanları öldürdüm ve seni sultanlığa iade ettim. Seni veliahdım edindim. (kızım olan) ilk zevcen vefat edince, (kızlarımdan) bir diğerini verdim. Senin hakkındaki fikrim bir babanın (evladına olan) fikir ve kanaati (gibi) dir. Binanealeyh sana düşen ordunu alarak Bağdat'a gitmek, halifenin veziri İbn Sadaka'yı yakalamak, onların emrinde olan Kürtleri öldürmek, vezirin yaptırdığı askeri binaları (en-nüzl), harp alet ve vasıtalarını zaptetmek ve (hilafeye), “ben senin kılıcınım ve hadiminim, sen babalarımızın (âbâ) âdeti gereğince evine dön, ben senin haksızlığa, tazyike maruz kalmama hacet bırakmam” demektir. (Bu dediklerini) yaparsa ne ala, aksi takdirde şiddet kullanacağım (ahaztuhü bi'-ş-şiddeti). Ve yine bu takdirde senin ve benim için onunla münasebet (hüküm) kalmaz”.³⁰

Bu mühim belgeden de anlaşıldığı üzere Sultan Sencer doğudaki olayları tahmin edilenden daha yakından izlemiştir. Halifenin siyasi emellerinden ve veziri İbn Sadaka'nın bu işlerin müsebbibi olduğundan, halifenin asker topladığından ve ordugâhlar kurduğundan haberdar olan Sultan Sencer metbû hükümdar olarak tâbi hükümdarına olanları ve olacakları hatırlatmış ve aksi takdirde gerekenin yapılacağını da söylemiştir. Bu mektup Sultan Mahmud üzerine öyle bir etki bırakmış ki onu okur okumaz ittifakı bozmuş, hatta amcası metbû Sultan Sencer'in emri üzere Bağdat'a sefer kararı almıştır.³¹ Böylece görülüyor ki Sultan Mahmud

³⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 86–87.

³¹ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 209; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 366; Ayrıca bkz.: İbnül Esir, *a.g.e.*, X, 502-505. H. 520 (M.1126) yılı olayları arasında yer alan olayda, Sencer'e karşı kurulan ittifaktan ve dolayısı ile mektuptan bahsetmemiş yalnız Bağdat şahnesinin uyarıları üzerine Sultan Mahmud'un Bağdat'a gitme kararı aldığını yazmıştır. Ayrıca bkz.: Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri”, *Türkler*, IV, (Editör: Hasan Celal Güzel ve bşk.), Ankara, 2002, 1107-1119.

Melik Tuğrul konusu başta olmak üzere Sultan Sencer'den yana tatmin olmuştur. Halifenin bütün engelleme teşebbüslerine rağmen³² Sultan 20 Zilhicce 520 / 6 Ocak 1127 tarihinde Bağdat'a gitmiştir. Savaşma niyetinde olan Halife, yanında yaklaşık otuz bin savaşçı olduğu halde Bağdat'ın doğu tarafına geçmiştir.³³ Kazılan hendeklerden Bağdat'ı Sultan'ın askerlerine karşı korumaya çalışmışlardır. Ancak İmadüddin Zengi büyük bir orduyla Vasıt'tan gemilerle Sultan Mahmud'un yardımına gelmiş ve Erbil hâkimi Emir Ebu'l-Heyca el-Kürdi sultanın askerlerine baskın düzenleme bahanesi ile çıkıp Sultan'a iltihak edince. Halife el-Müsterşid elçi göndererek Sultan Mahmud'a barış teklifinde bulunmuştur. Sultan böylece 4 Rabiulahir 521 (19 Nisan 1127) tarihine kadar Bağdat'ta kalmıştır.³⁴

Böylece Sultan Sencer büyük bir olayın veya olaylar silsilesinin arifesinden dönen imparatorluğunun batı bölgelerindeki problemleri yerinde görmek ve haletmek üzere batıya bir sefere karar vermiştir.

4.7. SULTAN SENCER'İN I. IRAK SEFERİ (H. 522 / M. 1128)

4.7.1. SEFERİN SEBEPLERİ

Sultan Sencer'in, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun meşru ve yegâne hükümdarı olarak batıya yapacağı bu ilk seferin muhakkak ki mühim sebepleri vardır. Büyük Selçuklu hükümdarlığını elinden aldığı yeğeni Sultan Mahmud'a batı ülkelerinin hükümdarlığını vermiş ve onu kendisine veliaht yapmıştır. Nitekim Sultan Sencer kendisine gönderdiği mektupta da bu duruma değinerek savaşa rağmen kendisini affettiğini ve büyük teveccühte bulunduğunu bildirmiştir. Kendisine tâbi kıldığı Mahmud'un tâbi-metbû hükümdar hukuku çerçevesi içinde münasebetler belirlenmiş ve tâbi hükümdarın metbû adına yapacağı görevleri mesela; adına hutbe okutmak, para bastırmak, devletin çıkarlarını gözetmek, metbû hükümdara karşı üçüncü bir hükümdarla anlaşmama vs. yerine getirmesini şart koşturmuştur. Aksi halde

³² Bu teşebbüsler hakkında bkz.: Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 86-91.

³³ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 209

³⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X.,502-505; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 238; Acar, *a.g.t.*, 114-115; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 366.

metbû hükümdarın müdahale etmesi ve gidişatı kendi siyasi politikası çerçevesinde düzene koyması gerekir. Sultan Sencer'in böyle bir müdahaleye gerek duyması onun bu şartlardan birinin ya da birkaçının ihlal edildiğini görmüş olmasındandır.³⁵

Birincisi, Hille ve çevresi hükümdarı Dübeys b. Sadaka, Abbasî Halifesi Müsterşid ile anlaşmazlığa düşmüş ve Mahmud'un kardeşi Tuğrul ile birleşerek Irak'ta yeni bir Selçuklu Devleti kurmak istemişti. Bu iki müttefik başarılı olamayınca, Sultan Sencer'in yanına varıp onu Irak'a yürümeğe teşvik ve tahrik etmişlerdi. Irak'a hâkim olmanın kolay bir şey olduğunu, Sultan Mahmud ile Halife el-Müsterşid'in kendisine karşı ittifak içinde olduklarını ısrarla anlatarak onun Irak'a yürümeyi kabul edinceye kadar da bu hususu telkin etmeğe devam etmişlerdi.³⁶

Diğer taraftan dünyevî haklarını yeniden ele geçirmek isteyen halife, sultan Sencer'in Mahmud'a gönderdiği mektupta da altını çizdiği gibi, asker toplamış, ordugâhlar kurmuştur.

Halife dünyevi hükümdarlığını kurmak maksadı ile Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'la münasebetlerini düzeltmiş, hatta bu ikisi bir ittifak meydana getirerek Sultan Sencer'e karşı savaşmayı kararlaştırmışlardır.

Böylece Sultan Mahmud Bağdat halifeliğinin siyasî hâkimiyetini tanımış görünmektedir. Bu durum tâbi-metbû devlet siyasetine aykırı düştüğü gibi büyük Selçuklu Devletinin siyasi hâkimiyet sahası üzerinde yeni bir siyasi gücün doğuşu olacaktır. Bu da geleceği için tehlike arz etmektedir.

Sultan Sancar, başta veziri olmak üzere, devleti yönetecek olan bütün önemli memurları da bizzat kendisi tayin ettiği gibi, yeğeninin tecrübesizlikten kaynaklanacak bir takım yanlış kararlar almasının önüne geçmeye ve Irak Selçukluları Devleti'ni kendi politikası doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla metbû hükümdar sıfatını kullanarak sık sık tâbi Irak Selçukluları Devleti'nin iç işlerine müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleler genelde başta vezir olmak üzere, devlet adamlarının değiştirilmeleri veya görevlerine iadeleri konusunda olmuştur. Sultan Sencer, artık uzaktan emir ve direktiflerle çözülemeyecek sorunların oluştuğunu fark etmiştir. Bir sefer tertipleyip durumu yerinde görmek ve çözüme kavuşturmanın kaçınılmaz bir fırsat olduğunu anlamıştır.³⁷

³⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 113 v.d..

³⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 116; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 209-210.

³⁷ Köymen, "Sencer", 488; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 113.

Diğer taraftan tâbi Irak Selçuklu sultanı Mahmud devleti Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yüksek çıkarları doğrultusunda yönetememiş, hatta halife ile ittifak kurarak metbû Sultan Sencer'e karşı fiili bir harekâta teşebbüs etmiştir. Böylece metbû sultanın müdahalesini gerektiren bir davranışta bulunmuştur.³⁸ Bütün bunlar Sultan Sencer'i batıdaki işleri düzenlemek için yeni bir sefere mecbur etmiştir.

4.7.2. SEFERİN ÖNEMİ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Metbû Sultan Sencer açısından bu Sefer, oldukça önem arz etmektedir. 2 Cemaziyelevvel 513 / 11 Ağustos 1119 tarihinde vuku bulan Save savaşından, Rey görüşmelerinin yapıldığı Zilhicce 522 / Aralık 1128 tarihine kadar yaklaşık olarak dokuz sene geçmiştir. Bu süre zarfında pek çok gelişme olmuştur. Dübeys'in halifeye karşı isyanları, Tuğrul'un isyanı, halife'nin durumundaki gelişmeler, Mahmud ile ilişkilerindeki gelişmeler, hepsi uzaktan takip edilmiş gerektiğinde müdahale edilmiştir. Ancak bu müdahaleler sorunları kesin olarak haletmedikleri gibi farklı sorunların dahi ortaya çıkmasına sebep olabilmıştır. Bu nedenle Metbû Sultan'ın bizatihi olay yerinde gözükmesi ve tâbi hükümdarla yüz yüze konuşması gereğini doğurmuştur.³⁹ Aksi halde devletin yüksek çıkarları ve hatta geleceğini tehdit edecek sonuçları doğuracak olaylara müdahalede geç kalabilirdi.

4.7.3. REY GÖRÜŞMESİ

Sultan Sencer ordusunun başında Rey'e gelmiştir (H. 522 / M. 1128).⁴⁰ Bu sırada Hemedan'da bulunan tâbi Sultan Mahmud'u bu şehre davet etmiştir.⁴¹ Sultan Mahmud bu çağrıya derhal uyarak Rey'e doğru yola çıkmıştır.⁴² Sultan Sencer,

³⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 114.

³⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, 119.

⁴⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 515; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69; İsfahani, *a.g.e.*, 146; Bu iki kaynak tarihi H. 521 olarak vermektedirler. Krş.: Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 119, d.n. 2; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

⁴¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

⁴² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 201.

yanında Melik Mesud, Melik Tuğrul ve Melik Süleyman, Sencer'in veziri Nasır Mahmud b. Ebi Tevbe olduğu halde, Sultan Mahmud'da Rey'e gelmiştir.⁴³ Metbû Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'un kendi hâkimiyetini kabul anlamına gelen bu davranışı sergilemesinden memnun olmuştur. Her ne kadar isyana teşebbüs etmiş olsa da böyle kayıtsız şartsız metbûuna teslim olması gergin havayı yumuşatmış ve aralarındaki husumeti gidermiştir. Böylece yeğeni Sultan Mahmud'u askeri törenle karşılayan Sultan Sencer onu yanına tahta oturtmuş, ona pek çok ikramda bulunmuştur.⁴⁴

Bu görüşmede tâbi Irak Selçuklu Devleti adeta yeniden tanzim edilmiş ve imparatorluğun batı politikası gözden geçirilmiştir. Görüşmede alınan kararların en mühimlerinden biri hiç şüphesiz, Sultan Mahmud'un, bu kötü gidişatın müsebbibi göstererek görüşmeden önce vezir Ebu'l-Kasım Dergüzini'yi tevkif etmesidir. Sultan Sencer Rey'deki görüşmeleri sırasında onu serbest bırakmasını emretmiş, bu sebeple Mahmud onu salıvermiştir. Sencer, daha sonra Ebû'l-Kâsım'ı Sultan Mahmud ile evli olan kızının himeyesine bırakmıştır. Ancak Sultan Mahmud bilahare Ebu'l Kasım'ı tekrardan kendi vezirliğine atamıştır.⁴⁵ Bir diğer önemli karar ise Dübeys b.Sadaka hakkında olmuştur. Metbû Sultan Sencer'in Dübeys'e önce kendisi nasihat ettikten sonra onu Sultan Mahmud'a teslim ederek kendisine iyi davranılmasını ve eski hâkim olduğu yerlere tayin edilmesini istemiştir.⁴⁶ Bunlardan başka Sultan Sencer, Mahmud'tan seferin önemli sebeplerinden sayılan halifenin siyasi emellerini önleyecek tedbirler almasını istemiştir.⁴⁷ Ayrıca Tuğrul'un Atabeyi Şirgîr'i azlederek yerine Karasungur'u tayin etmiştir.⁴⁸ Sultan Mahmud 15 zilhicce 522 / 10 Aralık 1128 tarihine kadar onun yanında kaldı. Daha sonra Sultan Sencer yaptığı Rey görüşmesinden memnun olarak Horasan'a geri dönmüştür.⁴⁹

⁴³ İsfahani, *a.g.e.*, 146.

⁴⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 116; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X.,515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

⁴⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 123-124; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X.,515; İsfahani, *a.g.e.*, 144.

⁴⁶ İbnü'l Adim, *a.g.e.*, 143; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X.,515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210; Acar, *a.g.t.*, 116.

⁴⁷ Köymen, "Sencer", 488; Krş.: Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 120-121.

⁴⁸ el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69.

⁴⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X.,515; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

4.7.4. SEFERİN SONUÇLARI

4.7.4.1. SEFERİN METBÛ SULTAN SENCER AÇISINDAN SONUÇLARI

Metbû Sultan Sencer'in ilk batı seferi önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları Sultan Sencer, Sultan Mahmud ve Halife el-Müsterşid (Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Irak Selçuklu Devleti, Abbasi devleti) açısından değerlendirmek daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu sefer her üç tarafı da etkileyen sonuçlar doğurmuştur.⁵⁰

Metbû Sultan Sencer bu sefer ile metbûluğunu bir kere daha tâbiine kayıtsız şartsız kabul ettirmiştir. Devletin batı kesiminde baş gösteren çok önemli sorunları çözüme kavuşturmuştur. En önemlisi Halife ile Sultan Mahmud ittifakını bozmuştur. Halife ile Sultan Mahmud'un Sultan Sencer'e karşı ittifak kurmalarının önemli bir sebebi metbû sultan olarak Sultan Sencer'in kendilerinin işlerine sık sık müdahale etmesi idi. Ancak bu sefer ile bu ittifak ortadan kaldırıldığı gibi bu tâbi devletlerin işlerine müdahale bu sefer daha yoğun his edilmiştir. Sultan Mahmud'un azlettiği vezir Ebu'l-Kasım Dergezini yeniden makamına getirilmek zorunda kalındığı gibi, hem Halife hem de Sultan Mahmud'a karşı üstelik birçok defalar isyan etmiş olan Dübeys b. Sadaka dahi affettirilerek üstelik kendilerine teslim edilerek ona iyi davranılması talimatı verilmiştir.⁵¹ Sultan Sencer, Mahmud'tan Halifenin son dönemde artan siyasi ağırlığının veya beslediği emellerin önüne geçmesini istemiş ve bunun için mutlaka Bağdat'a bir sefer düzenlemesinin gerekliliği vurgulanmış olmalı ki Mahmud görüşmeden hemen sonra Bağdat'a gitmiştir.⁵² Sencer açısından böylece halife ile doğrudan bir münakaşaya girilmeden, halife tarafından oluşturulan sorunlar tâbi hükümdar Sultan Mahmud eliyle haledilmiştir. Sencer böylece, belki de farklı sonuçlar doğuracak bir savaş niyeti ile çıktığı seferden barışla ve hâkimiyetini yeniden kabul ettirmiş olarak Horasan'a dönmüştür. Sultan Sencer geri dönerken

⁵⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 123.

⁵¹ İbnü'l Adim, *a.g.e.*, 143; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

⁵² İsfahani, *a.g.e.*, 146. Müellifin, Sultan Mahmud'un Rey görüşmesinden hemen sonra geldiği Bağdat'ta yaptıklarını anlatırken, Sultan Sencer'den bu konuda talimatlar aldığı da ortaya çıkıyor. Bkz.: *aynı yer*; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

Mahmud'a iyi niyet nişanesi olarak kardeşleri Melik Tuğrul ile Melik Mesud'u yanında Horasan'a götürmüştür.⁵³

4.7.4.2. SEFERİN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ AÇISINDAN SONUÇLARI

Sultan Mahmud açısından bu seferin sonuçları daha farklı hissedilmiştir. Tâbilikten kurtulma amacıyla girişilen bir maceradan, üzerindeki baskının arttığı ve devletin adeta yeniden tanzim edildiği bir durumla karşılaşmıştır. Tâbi hükümdardan ziyade emir altında bulunan bir vali muamelesine tabi tutulmuştur. Sultan Sencer yanında kardeşleri Melik Tuğrul, Melik Mesud ve Süleyman'ı da getirerek adeta Mahmud'a alternatifleri olduğunu hatırlatmak istemiştir. Mahmud bunu bildiğinden olacak Sencer'in elçisi kendisine geldiğinde Hemedan'dan hiç zaman kaybetmeden Rey'e doğru yola çıkmış ve amcası tarafından verilen her emri kayıtsız şartsız kabul etmiştir. Mahmud açısından, kendisine karşı isyan etmiş olan Dübeys'in kendi tarafından affettirilerek üstelik himayesine verilmiş olması, azletmiş olduğu veziri Ebu'l Kasım'ın yeniden göreve getirilmesi ve bu olaylara sebep teşkil eden müttefiki olan halifeye karşı sefer düzenlemek zorunda bırakılmış olması seferin kendisi açısından doğurduğu vahim sonuçlar olmuştur. Mahmud bu şekilde tâbilik hukukunun gerektirdiği davranışları sergilemek suretiyle metbû hükümdarın hâkimiyetini kayıtsız şartsız kabullenmiştir.⁵⁴

Normal şartlar altında, isyan eden bir hükümdar, mevcut hâkimiyet sahasına tecavüz eden melik, komutan veya emir ağır cezalara çarptırılırlar. Ancak Sultan Mahmud burada farklı bir durumla karşılaşmıştır. Kendisine isyan eden Melik Tuğrul ve Emir Dübeys'i af etmek zorunda kaldığı gibi Dübeys'in koruyuculuğunu da üstlenmiş oluyordu. Nitekim Sultan Sencer Dübeys'in durumuyla ilgilenmesi işini Sultan Mahmud'un eşi olan kızına vermiştir. Yani Dübeys Sultan Mahmud'un eşi tarafından koruma altına alınmıştır.⁵⁵

Sultan Mahmud bu olanların sorumlusu olarak gördüğü veziri Ebu'l Kasım Dergüzini'yi azlederek Sultan Sencer'e Rey görüşmelerinden önce adeta bağlılığını

⁵³ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210; İsfahani, *a.g.e.*, 146.

⁵⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 118.

⁵⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 126; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 517.

bildirmiş ve işte sorumluyu cezalandırdım demiştir.⁵⁶ Fakat düşündüklerinin tersi olmuş metbû Sultan Sencer veziri serbest bıraktığı gibi Sultan Mahmud'un hanımı olan kendi kızına vezir tayin etmiştir. Böylece metbû Sultan Sencer tâbi Hükümdar Mahmud'u, azledilmiş oldukları halde affederek kendi tarafına çektiği kişileri tekrar devletin mühim kademelerinde görevlendirerek onların eliyle Irak Selçuklu Devletini kontrol altında tutmuştur.

Sultan Mahmud'un kayıtsız şartsız itaat etmesi Sultan Sencer'i memnun etmiştir. Sultan Sencer, Mahmud'un gönlünü hoş tutmak için, bir ihtimal olarak yanında getirdiği Mahmud'un kardeşleri Melik Tuğrul ile Melik Mesud'u, Horasan'a dönerken yanında götürmüştür.⁵⁷ Sultan Sencer'in bu hareketinin bir anlamı daha olmalı ki o da Rey görüşmesinden sonra Sultan Mahmud'un Metbû sultanın emirlerini ne kadar yerine getirecek olması ile alakalıdır. Sultan Mahmud'un herhangi bir aksi tutumu neticesinde elinde koz olarak bu melikleri tutmuştur. Diğer taraftan bu melikler tarafından devlete karşı girişilecek herhangi bir isyan hareketinin de böylece önüne geçmek istemiştir.⁵⁸

4.7.4.3. SEFERİN HALİFE AÇISINDAN SONUÇLARI

Abbasi Halifesi el-Müsterşid Sultan Mahmud ile ittifak girişimini dünyevi hâkimiyet adına beslediği emellerinin umuduyla kabul etmiştir.⁵⁹ Ancak bu sefer kendisi için de kötü sonuçlar doğurmuştur. Nitekim beslediği dünyevi emeller bizzat müttefik olduğu Sultan Mahmud tarafından Bağdat üzerine düzenlenen bir sefer ile yok edilmiştir. Üstelik Halifenin yıllarca kendisi ile mücadele ettiği Dübeys b. Sadaka, metbû Sultan Sencer tarafından tâbi hükümdar Mahmud'a, o da tâbii olan Halifeye, kendisine eski hâkimiyet alanının verilmesi ve ona iyi davranılması talimatı ile teslim edilmiştir.⁶⁰

Sultan Sencer, gittikçe artan siyasi gücüne karşılık endişelendiği halde doğrudan muhatap olmadığı Halife sorununu tâbi Sultan Mahmud eli ile yapmaya

⁵⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 120.

⁵⁷ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210; İsfahani, *a.g.e.*, 146.

⁵⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 127–128.

⁵⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, 119.

⁶⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 135; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 370.

gayret etmiştir. Diğer taraftan kendisini meşgul edecek bir müşkülât bırakması gerektiğini düşünmüş ve bu sebeple Arap olan Halifeye karşı yine bir Arap olan Dübeyş b. Sadaka'yı bir rakip olarak bırakmıştır.⁶¹ Böylece halife Dübeyş ile uğraşacak ve onun karşısında Selçuklulardan yardım isteyecektir. Selçuklu ordusu Halifeyi sürekli kontrol altında tutacaktır.

4.7.4.4. SEFER SONRASI BÖLGE SİYASETİNİN TANZİMİ İÇİN GİRİŞİLEN TEŞEBBÜSLER

Sultan Mahmud amcası Sencer'in yanından döndükten sonra hiç şüphesiz alınan kararların tatbiki için yanında Dübeyş b. Sadaka olduğu halde o sene (19 Muharrem 523 / 12 Ocak 1129) Bağdat'a gitmiştir.⁶² Sultan, Halife ile Dübeyş'in arasını düzeltmek için Halife'nin rızasını talep etmiş fakat Halife, Dübeyş'in bir beldeye tayin edilmesine razı olmamıştır. Dübeyş bu iş için yüz bin dinar vermeyi vaat etmiştir. Ancak Dübeyş için düşünülen Musul'da vali olarak bulunan Atabeg Zengi bu haberi duyunca o da Dübeyş'in vermeyi taahhüt ettiği yüz bin dinarı vermek ve bizzat Sultan'ın hizmetinde olduğunu bildirmek üzere Bağdat'a gelmiştir. İmadüddin Zengi Sultan'a değerli hediyeler takdim edip üç gün onun yanında kalmış, Sultan da ona hil'atler verip tekrar Musul'a göndermiştir.⁶³ Böylece halifenin gönlü alındığı gibi giderek güç kazanan İmadüddin Zengi de bu vesile ile itaat altına alınmıştır.

Sultan Mahmud Bihrûz'u Bağdat şahnesi tayin etmiş, ayrıca Hille'yi de ona teslim etmiş ve yanına Dübeyş'i de alarak 4 Cemazeyilahir 523 / 25 Mayıs 1129'te Hemedan'a dönmek üzere Bağdat'tan çıkmıştır.⁶⁴

Halife de bu olanlardan sonra âdete bağlılığının bir göstergesi olarak Sultan'a bir elçi göndermiştir. Halifenin elçisi Sultan'a hil'atler giydirmiş ve ona çeşitli hediyeler sunmuştur. Halifenin bundaki maksadı ise Sultan Sencer'in yanında bulundurduğu Dübeyş'i kendi himayesinden uzaklaştırması ve ona herhangi bir

⁶¹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 128.

⁶² Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 240; İsfahani, *a.g.e.*, 146; el Azimi, *a.g.e.*, 62.

⁶³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 517; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 240; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II., 361-362; el Azimi, *a.g.e.*, 63.

⁶⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X., 517.; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 240; el Azimi, *a.g.e.*, 62.

görev tevcih etmesini önlemektir. Sultan Sencer'in de halifeye bir elçi gönderdiği anlaşıyor.⁶⁵ Sultan Sencer Halife'den Bağdat minberlerinde kendi adına hutbe okunmasını istemiştir. Daha önce her cuma günü Mansur Camii'nde zaten Sultan Sencer adına hutbe okunuyorken⁶⁶ Sultan Sencer'in böyle bir istekte bulunması manidardır. Belki de metbû Sultan Sencer, yaşanan süreçte halife ile arasındaki ilişkiyi hatırlatmak ve herhangi bir şekilde hâkimiyet telakkisi sayılan nişanelerde gevşeklik gösterilmemesini istemiştir.

Sultan Mahmud'un bu Bağdat seferi, Sultan Sencer ile yaptığı Rey mülakatından sonra alınan bir karar olmuştur. Bu karar üzerine fazla zaman kaybetmeden Bağdat'a giden Sultan Mahmud'un Rey mülakatında alınan kararları tatbik etmediği ve kendi başına buyruk davrandığı görülmüştür. Öncelikle Dübeys'in durumunu hal etmemiş, Halifenin istekleri ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek örtbas etmiştir. Sultan Sencer'in talimatı, Dübeys'in Musul'a İmadüddin Zengi'nin yerine atanması, ya da eski hâkimi olduğu Hille'ye gönderilmesi olduğu halde ikisi de olmamıştır. Bu durumda Sultan Sencer'in emrine karşı gelinmiştir. Musul, Halifenin de isteği üzerine tekrar İmadüddin Zengi'ye verilmiş, böylece Sultan Mahmud metbû Sultan Sencer'in emirlerinin tersine hareket etmiş, Halifenin siyasi emellerinin bastırılması gayesi ile gittiği Bağdat'ta Halifenin siyasi emellerini güçlendiren ve onu kabul eden davranışlarda bulunmuştur. Sultan Mahmud kendi çıkarlarını Büyük Selçuklu Devletinin çıkarlarından üstün görmüş ve bu meyanda Halife ve İmadüddin Zengi ile anlaşmaktan çekinmemiştir. Bu durumda Halife ile Sultan Mahmud kârlı çıkarken Dübeys'e irsen intikal etmiş olan Hille dahi kendisine verilmemiş bir başka Selçuklu komutanına tevcih edilmiştir.⁶⁷ Sultan Mahmud'u bu davranışları sergilemeye sevk eden düşüncenin ne olduğunu bilmiyoruz ama metbû Sultan Sencer'in bu sıralarda doğudaki tâbi devletlerle uğraşmasını bir fırsat olarak telakki etmiş olabilir. Bütün bunların metbû Sultan Sencer tarafından dikkatle izlendiği malumdur. Nitekim kısa süre sonra metbû Sultan Sencer kendi emirlerini dinlemeyen ve tâbi hükümdar hukuku dışına çıkan Sultan Mahmud ile taht

⁶⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 121. d.n. 1; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 370.

⁶⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 370.

⁶⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 134–148; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 240.

mücadelesi yapmak üzere Melik Mesud'u Horasandan Irak Selçuklu Devleti topraklarına doğru göndermiştir (Zilhicce 524 / Kasım-Aralık 1130).⁶⁸

4.8. SULTAN MAHMUD'UN ÖLÜMÜ ÜZRİNE IRAK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BAŞGÖSTEREN SORUNLAR

Sultan Sencer Rey mülakatından sonra doğuya yönelip imparatorluğun doğu sınırlarını teşkil eden tâbi devletlerle ilgilenirken, batıda Sultan Mahmud tarafından emir ve direktiflerinin yeteri kadar yerine getirilmediğini görmüştür. Bunun üzerine daha önce bir tedbir mahiyetinde yanında Horasan'a götürdüğü Melik Mesud'u Sultan Mahmud ile taht mücadelesine girişmek üzere batıya göndermiş olduğuna daha önce değinmiştik. Melik Mesud'un haberini Bağdat'ta alan Sultan Mahmud Hemedan'a dönmeden evvel oğlu Davud'u kendisine halef tayin etmiş ve Halifeden oğlu için hutbe okunmasını istemiştir. Ayrıca yanındaki komutanlardan da oğlu için yemin almıştır.⁶⁹ Bu durumda Mahmud'un artık Sultan Sencer'in metbûluğunu reddettiğini ve bunu halifeye de kabul ettirmeye çalıştığını görüyoruz; çünkü metbû Sultan Sencer'in izni olmadan halef tayin etmek ve adına hutbe okutmak tâbi-metbû ilişkilerine aykırıdır. Sultan Mahmud kötü durumun farkına varmış olmalı ki halifeyi artık dünyevi işlerde de serbest bırakmış ve Dübeys meselesinde de kendisine yardım edemeyeceğini, kendi başının çaresine bakmasını söylemiştir.⁷⁰ Halifenin kendisine Bağdat'ta oğlu için hutbe okuyamayacağını, bu isteğin ancak metbû Sultan Sencer'den geldiği takdirde uygulayabileceğini söylemesinin Sultan Mahmud'u kızdırdığı aşîkârdır.⁷¹

Sultan Mahmud Hemedan'a döndükten sonra ilk iş olarak Melik Mesud ile bir görüşme talebi olmuştur. Kabul edildiği anlaşılan görüşme talebi üzerine Kirmanşah'ta buluşan iki kardeş barışıp anlaşmışlar ve Melik Mesud Sultan Mahmud'a itaat edeceğine yemin etmiş ve Sultan Mahmud da ona Gence ve

⁶⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 164; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 526; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 211; Acar, *a.g.t.*, 116.

⁶⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 166; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 241.

⁷⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 166.

⁷¹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 168; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 241; İbnü'l Adim, *a.g.e.*, 160.

çevresini ikta ederek oraya göndermiştir.⁷² Bu meseleyi hal eden Sultan Mahmud bütün Cibal bölgesinde ve Azerbaycan'da Sultan Davud adına hutbe okutmuştur⁷³. Artık müstakil bir hükümdar gibi hareket eden Sultan Mahmud devlet görevlileri içinde Sultan Sencer taraftarlarını da temizlemiştir. Bundan sonra kendisinin emirlerini dinlemeyen Bağdat Halifesini değiştirmek ve oğlu adına Bağdat'ta da hutbe okutmak niyeti ile hazırlıklara giriştiği bir sırada 15 Şevval 525 / 10 Eylül 1131 Perşembe günü Hemedan'da ölmüştür.⁷⁴

Sultan Mahmud'un vefatından hemen sonra, veziri Ebu'l-Kasım Dergüzini ve Aksungur Ahmedili, metbû Sultan Sencer'den muvafakat almadan küçük yaştaki Davud'u tahta çıkarmışlardır.⁷⁵ Hemedan ve Cibal'ın diğer şehirlerinde olaylar çıkmışsa da kısa sürede bu isyanlar bastırılmıştır, ancak Metbû Sultan Sencer'in muvafakati olmadan Davud'un hükümdarlığının yürüyemeyeceğini anlamış olmaları gerekir ki vezir Dergüzini, Rey'e gitmiş ve Sultan Sencer'i beklemeye başlamıştır.⁷⁶ Diğer taraftan yeğeni Davud'un hükümdarlığını kabul etmeyen amca Mesud Tebriz'i işgal etmiştir. Tebriz üzerine yürüyen Davud, amcasını bir süre muhasara ettikten sonra görüşüp anlaşmışlardır. Bu anlaşmanın içeriği hakkında pek fazla malumat yoktur ancak Mesud'un Tebriz'den Hemedan'a geldiğini görüyoruz. Daha sonra Halifeye de haber göndererek kendisi adına hutbe okutulmasını istemiştir. Halife daha önce aynı istekte bulunan Sultan Mahmud'a verdiği cevabı yani hutbede değişiklik yapma hakkının ancak Sultan Sencer'e ait olduğu cevabını vermiştir. Bunun üzerine Mesud cebren bu isteği yerine getirmek üzere Musul hâkimi İmadüddin Zengi ile anlaşmıştır.⁷⁷

Mesud'tan önce davrandığını gördüğümüz Fars ve Huzistan Meliki Selçuk Şah, Atabeyi Karaca ile birlikte Bağdat'a gelmiştir. Mesud ile Zengi'nin Bağdat üzerine yürümelerine halife ile birlikte karşı koymuşlardır. Mesud netice itibarı ile bu işi haledemeyeceğini anlayınca kendileri için daha büyük bir tehlike olan ve bu arada

⁷² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 164; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 526.

⁷³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 169; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 528.

⁷⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 168, 169, 173,174; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 528; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 241; İsfahani, *a.g.e.*, 147-148; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II., 364; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 376.

⁷⁵ Köymen, "Sencer", 488; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 528; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 242.

⁷⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 175; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 528; İsfahani, *a.g.e.*, 147; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69-70; İsfahani, Dergezininin Sultan Sencer'i burada beş ay beklediğini bildirmektedir. bkz; İsfahani, *aynı yer*.

⁷⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 176 vd; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 531; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 242; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364.

bu mesele için Rey'e gelmiş olan Sultan Sencer'e karşı ittifak teklifinde bulunmuştur (Rabiülevvel 526 / Şubat-Mart 1132).⁷⁸ Böylece bütün taraflar Sencer'e karşı birleşmişlerdir.⁷⁹

4.9. SULTAN SENCER'İN II. IRAK SEFERİ

Henüz Sultan Mahmud hayatta iken batıdaki işlerin yolunda gitmediğini gören Sultan Sencer Melik Mesud'u taht mücadelesi için Irak'a göndermişti. Ancak bu sırada Sultan Mahmud'un vefatı ile işler iyice karışmıştır. Mahmud'un oğlu Davud'un metbû Sultan Sencer'den olur almadan tahta oturması, Selçuklu Meliklerinin her birinin bir taraftan taht mücadelesine girişmeleri, imparatorluğun batı yakasında huzursuzluğa neden olmuştur. Diğer taraftan meliklerin her biri Halifeden kendi adına hutbe istemişlerdir.⁸⁰

Sultan Sencer'e, öncelikle sadık adamı ve Irak Selçuklu Devletindeki mümessili durumunda bulunan vezir Ebu'l Kasım Dergüzini⁸¹ başta olmak üzere Halife ve daha başkaları, Irak'a bir sefer düzenleyip durumu ele alıp işleri yoluna koyması gerektiği hakkında elçilerle haberler göndermişlerdir.⁸² Sultan Sencer durumun vahameti üzerine Horasandan Irak'a doğru yola çıkmıştır. Her zamanki gibi batı ucunda bulunan kendi hâkimiyetindeki Rey'e gelmiş (Rebiülevvel 526 / Ocak-Şubat 1132) ve buraya daha önceden gelmiş olan vezir Dergüzini tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır.⁸³ Daha sonra yeğeni Melik Tuğrul'u kabul eden Sencer onu Irak Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı ilan ederek⁸⁴ Ebu'l Kasım Dergüziniyi de ona vezir olarak atamıştır. Sultan Sencer bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra yeni atadığı hükümdarı tahtına oturtmak, Irak Selçuklu Devletini yeniden tanzim etmek üzere başkent Hemedan' a doğru yola çıkmıştır.⁸⁵

⁷⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 180–181.

⁷⁹ Köymen, “Sencer”, 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 243; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 378-379.

⁸⁰ Köymen, “Sencer”, 488; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212.

⁸¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 528.

⁸² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 178; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69-70; İsfahani, *a.g.e.*, 147-148; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364.

⁸³ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 69-70. İsfahani, *a.g.e.*, 148.

⁸⁴ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; İsfahani, *a.g.e.*, 148; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70; er-Ravendi, *a.g.e.*, 201.

⁸⁵ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; İsfahani, *a.g.e.*, 148; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70.

4.9.1. SENCER'E KARŞI KURULAN İTTİFAK

Melikler kendi aralarında mücadeleye girişirken metbû hükümdarın muvaffakiyetinin alınması gerektiği hakikatini Sencer'in Hemedan üzerine yürüdüğü haberini aldıklarında ancak hatırlamışlardır. Tek başına metbû sultana karşı koyamayacaklarını anlayan melikler ittifak kurma yolunu seçmişlerdir. Bir tarafta Karaca es-Saki'nin Atabeyi olduğu Fars ve Huzistan Meliki Selçuk Şah ile Halife, diğer taraftan Melik Mesud ve yardımını almayı başardığı Musul hâkimi İmadüddin Zengi.⁸⁶ Bu mücadelenin kendilerini zayıf düşüreceğini anlayan Mesud birde Zengi'nin Karaca es-Saki karşısında mağlup olması üzerine karşı tarafa barış teklifinde bulunmuştur. Selçuk Şah'tan ziyade Halifeye ittifak teklifinde bulunan Mesud, halifeyi ikna edecek şartları da kendisine sunmuştur. Zira Sultan Sencer'in özellikle hedefinin halife olduğunu⁸⁷ öne sürmüş ve eğer bu işte muvaffak olunursa Irak'ın tamamının halifenin yönetimine bırakılacağı vaadinde bulunmuştur. Uzun sürdüğü anlaşılan görüşmeler, aşağıda ki maddeler üzerinde anlaşarak nihayet son bulmuştur. Buna göre:

- 1) Irak Halifenin vekili tarafından idare edilecektir
- 2) Mesud Sultan olacaktır.
- 3) Selçuk Şah veliaht olacaktır.

Bu anlaşma için Halife hepsinden teker teker yemin aldıktan sonra böylece Sultan Sencer'e karşı ittifak kurulmuştur (Cemaziyülevvel 526 / Nisan 1132).⁸⁸ Anlaşma gereği hemen Sultan Mesud Bağdat'a giderek daha önce Selçuk Şah'ın kaldığı saltanat sarayına yerleşmiş, Selçuk Şah ise şahnelik konağına yerleşmiştir.⁸⁹

⁸⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 531-533; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70.

⁸⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 184; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364.

⁸⁸ el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70; Bu kaynağımıza göre Melik Tuğrul, kardeşi Melik Mesud'un saltanat için kendisine karşı Selçukşah ve atabeyi Karaca es-Saki ile anlaşacağını duyduğunda tahttan ümidini keserek amcası Sultan Sencer'den ayrılmış ancak Sultan Sencer peşinden adamlar göndererek ikna ile tekrar geri getirtmiştir. Bkz.: *Aynı yer*. Ayrıca bkz.: İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 531-533; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212. Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364.

⁸⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 186; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533.

4.9.2. MÜTTEFİKLERİN SAVAŞ HAZIRLIĞI

İttifak kurulduktan sonra müttefiklerin savaş hazırlıkları başlamıştır. Sultan Sencer'in Bağdat üzerine yürüdüğü haberleri duyulunca harp hazırlıkları hız kazanmıştır.⁹⁰ Melikler, bütün İslam dünyasının manevi lideri olarak Halifenin kendi yanlarında bulunmasının kendilerine güç ve moral verdiğini, bu nedenle halifenin de kendileri ile mutlaka sefere çıkmasını istemişlerdir.⁹¹

Bütün müttefikler Bağdat'ta olmalarından dolayı genellikle harp hazırlıkları Bağdat üzerinden yapılmıştır. Halife yapılan anlaşma gereği bütün Irak'ı kendi namına yönetecek naipeler atamıştır. Daha sonra Bağdat halkından vergiler toplanmış, şehrin surları onarılmış ve nihayet Sencer ile savaş yapmak üzere yola çıkılmıştır.⁹² Halife Bağdat'tan çıkmak üzere iken Sultan Sencer adına okuttuğu hutbeye de bir emir ile son vermiştir.⁹³ Böylece Halife savaş arifesinde metbû Sultan Sencer ile olan bütün dünyevi ilişkileri kesmiştir. Sefere çıkarken de bütün müttefikler ittifak yeminlerini yenilemişlerdir. Bu ittifaktan en kazançlı çıkan ve bu nedenle olacak ki sürekli müttefiklerden yemin alan halife yarı yolda ahdini bozan ilk kişi olmuştur.⁹⁴ Seferin başkomutanı Karaca tarafından önce ısrarla, olmayınca tehditle halifeyi Sencer'e karşı savaşa götürme teşebbüsleri yetmeyince onu korkaklıkla itham etmiştir.⁹⁵ Ancak halifenin savaşa katılmayışının sebebinin, Sultan Sencer'in kendisine karşı kurulan ittifakı bozma teşebbüslerinin neticelerinden olduğunu görüyoruz. Zira halife, Zengi ve Dübey's'in Bağdat üzerine yürüyecekleri ve bu amaçla Bağdat'a yakın bir yere geldikleri haberini almıştır.⁹⁶ Nitekim Dinever Savaşından sonra bu haber gerçeğe dönmüştür.

⁹⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 187; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 364.

⁹¹ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365.

⁹² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 187; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534.

⁹³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 190; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 212.

⁹⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 531-533.

⁹⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 188; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 212.

⁹⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365.

4.9.3. SULTAN SENCER'İN SAVAŞ HAZIRLIĞI

Rey şehrinde Melik Tuğrul'u Irak Selçuklu Devletinin yeni Hükümdarı atayıp vezirliğine de Dergüziniyi getiren Sultan Sencer ileri harekâtı ile Irak Selçuklu Devletinin başkenti Hemedan'a gitmiştir.⁹⁷ Sultan Sencer bu harekâtı ile Irak Selçuklu Devletine resmen el koyduğunu ilan etmiştir.⁹⁸

Sultan Sencer, kendisine karşı kurulan bu ittifakı bozmak veya en azından sekteye uğratmak için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu meyanda halifeye bir elçi göndermiştir.⁹⁹ Sencer, İslam dünyasının manevi lideri sıfatına haiz Halife ile açıktan karşı karşıya gelmek istememiştir. Gönderdiği elçilik heyetinin izahında da bunu görüyoruz. Sultan Sencer, halifeye kendisinin kulu olduğunu ve kendisinin ne istemişse yerine getirdiğini ifade etmiştir. Müttelikleri bölme gayretleri çerçevesinde bu elçilik heyetinin pek etkili olmadığını kabul etmek lazım gelir. Zira sembolik de olsa Halife Sencer'e karşı savaşmak üzere Bağdat'tan ayrılmış (7 Cemazeyilahir 526 / 27 Mart 1132), ancak ilk konak yerinde beklemiştir.¹⁰⁰ Halife'nin buradan öteye geçmemesinin sebepleri farklı olmakla beraber en önemli faktörün Sultan Sencer'in aldığı tedbirlerde yattığını görüyoruz. Nitekim Sultan Sencer savaş arifesinde İmadüddin Zengi ile Dubeys b. Sadaka'ya, Bağdat üzerine sefere çıkma emri vermiştir.¹⁰¹ Sencer bu iki emiri kendi tarafına çekerek Bağdat üzerine taarruz ettirmek için Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yegâne hâkimi olmanın kendisine sağladığı imkânları kullanmış ve İmadüddin Zengi'yi eski görevi olan Musul Valiliğine ek olarak Bağdat Şahneliğine tayin etmiştir. Dubeys'e ise atalarının memleketi olan ve eski görev yeri Hille'yi kendisine tekrardan ikta etmiştir.¹⁰² Böylece belki de savaşın seyrini değiştirecek bir hamle yapan Sultan Sencer, Tuğrul'a öncülük görevi verdikten sonra Hemedan'dan çıkarak Nihavent'e doğru yoluna devam etmiştir.¹⁰³

⁹⁷ İsfahani ve Ahbar; Sultan Sencer'in Hemedan da üç gün çadırda kaldığını aktarmışlardır. Bkz.: Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 212; İsfahani, *a.g.e.*, 148; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70.

⁹⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 212; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70; İsfahani, *a.g.e.*, 148; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365;

⁹⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 188.

¹⁰⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 189-190.

¹⁰¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 212; el Azimi, *a.g.e.*, 68-69.

¹⁰² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 191; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 212.

¹⁰³ İsfahani, *a.g.e.*, 149; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70.

4.9.4. DİNEVER SAVAŞI

4.9.4.1. SAVAŞIN CERREYANI

Sultan Sencer'in ittifakı bölme taktiği işe yaramış görünüyor. Sultan Mesud ve müttelikleri Halifeyi beklemek adına savaşı tehire çalışırken Sultan Sencer'in öncü kuvvetleri ile Dad Merc mevkiinde karşılaşmışlardır.¹⁰⁴ İttifak ordusu bu öncü kuvvetle karşılaşınca Sultan Sencer ile savaş fikrinden vazgeçmek niyeti ile Kirmanşah'a geri çekilmişlerdir. Sultan Sencer yüz bin kişilik bir süvari birliğiyle onları yakalamak maksadıyla süratle peşlerinden gitmiştir. Nihayet iki ordu Dinever yakınlarındaki Ulan'da karşılaşmışlardır.¹⁰⁵ Mesud, Halife el-Müsterşid'i beklediği için müdafaa harbi yapmak istemiştir. Sultan Sencer onun karşısına karargâh kurunca savaşmaktan başka bir çare kalmamıştır. Sultan Sencer'in ordusunda, Sultan Muhammed'in oğlu Tuğrul, önemli komutanlardan İmaduddin Kamac ve Harzemşah Atsız b. Muhammed yer almıştı. Mesud'un yanında ise Karaca es-Saki, Emir Kızıl, Barankuş Bâzdâr, Yûsuf Çavuş gibi komutanlar yer almışlardır.¹⁰⁶

Sultan Sencer, önünde fillerle desteklenen on bin süvariyle merkezde yer almıştır. Karaca saldırıya geçince Melik Tuğrul ile Harzemşah onun gerisinde kalmışlardır, fakat Karaca bir kaç yerinden yaralanıncaya kadar çarpışmıştır. Adamlarından birçoğu öldürülmüş, kendisinde üzerinde pek çok yara olduğu halde esir alınmıştır. Yusuf Çavuş ve Hüseyin Özbek gibi büyük emirler öldürülmüştür. Sultan Mesud bu durumu görünce kaçıp savaş alanını terkle canını kurtarmıştır (9 Recep 526 / 26 Mayıs 1132).¹⁰⁷

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213.

¹⁰⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213; Acar, a.g.t., 117; İsfahani, *a.g.e.*, 149; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70.

¹⁰⁶ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 213; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70; İsfahani, *a.g.e.*, 149.

¹⁰⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 70-71; İsfahani, *a.g.e.*, 149; Agacanov, *a.g.e.*, 263.

4.9.4.2. SAVAŞIN SONUCU

Müttefik ordusu büyük bir bozguna uğrayıp dağılınca Sencer otağına inip Karaca'yı huzuruna getirtmiştir. Karaca gelince Sencer ona: “Ey müfsit! Benimle savaşmakla neyi elde edeceğini umuyordun?” diye sormuştur, Karaca: “Ben seni öldürüp tahakküm altına alacağım birini Sultan yapmayı umuyordum.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sultan Sencer de onu öldürmüştür.¹⁰⁸ Karaca savaşta gösterdiği kahramanlık kadar, savaş sonrasında söylediği bu söz ile de adından sıkça söz ettirmiştir. Sonra Sultan Sencer Mesud'a haber gönderip yanına çağırtmıştır. O da amcasının yanına gelmiş, Sultan Sencer onu görünce kucaklayıp öpmüş ve iyi davranmıştır, fakat kendisine isyan ettiği için de azarlamıştır. Sonra onu tekrar eski hâkimiyet yeri olan Gence'ye (Azerbaycan) göndermiştir.¹⁰⁹ Tıpkı Save savaşı sonrası Sultan Mahmud'a gösterdiği ilgi ve alaka gibi. Sultan Sencer'i bu davranışa, ya Selçuklu hanedan üyelerine karşı duyduğu sevgi ve şefkat onları af etmeye itiyordu veya onları savaş sonrası af etmekle büyüklüğünü gösterip hem onları kendine bağlıyordu hem de kullanmak üzere bir koz olarak elinde tutuyordu. Ardından kardeşi Sultan Muhammed'in oğlu Melik Tuğrul'u tahta çıkartmış, bütün ülkede onun adına hutbe okutmuş, Sultan Mahmud'un veziri Ebul-Kasım el-Enesabadi'yi de ona vezir tayin etmiş, daha sonra Horasan'a dönmüştür.¹¹⁰ Ramazan 526 / Temmuz-Ağustos 1132'de Nişabur'a varmıştır.¹¹¹

4.9.4.3. SAVAŞ SONRASI DÜZENLEMELER

Sultan Sencer için batıyı yani tâbi Irak Selçuklu Devleti'ni tanzim işlemi hiç şüphesiz Sultan Mahmud'un Rey görüşmelerinden sonra kendisine verilen emirleri yerine getirmemesiyle başlamıştır. Bu aralar doğu ile uğraşan Sultan Sencer batıdaki olayların daha da büyümesini engellemek için en azından doğu işlerini hal edene

¹⁰⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 196; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 213; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 150; el Azimi, *a.g.e.*, 68.

¹⁰⁹ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213.

¹¹⁰ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 213; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 150.

¹¹¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213; Acar, *a.g.t.*, 117; İsfahani, *a.g.e.*, 150.

kadar Sultan Mahmud ile uğraşması için Melik Mesud'u bu bölgeye göndermiştir. Ancak Sultan Mahmud'un vefatı ve akabinde gelişen olaylar neticesinde Sultan Sencer batıya bir sefer yaparak buraları tekrar Büyük Selçuklu Devletinin politikaları doğrultusunda tanzim etme gereği duyulmuştur.

Sultan Sencer olması gerek safhayı yani savaşı verip muzaffer olunca sıra azil, tayin ve cezalandırma safhasına gelmiştir. Sencer devletin yüksek çıkarları için ve bölgenin huzur ve güveni için ve en önemlisi kendi hâkimiyet hakları için bu işlemleri yapacaktı. Öncelikle cezalandırma işlemleri ile başlamıştır. Savaştan hemen sonra esir edilen ittifakın önemli komutanlarından olan Karaca ile Yusuf Çavuş huzura getirilerek öldürülmüşlerdir.¹¹² Bu cezalandırma yöntemi Sencer imparatorluğu için önemlidir, zira kalanlara gözdağı vermekte gelecek için bir fayda vardır. Metbû sultan Sencer'e karşı bölgede Melikler tarafından yapılan isyanların genelinde bu tür komutan veya atabeylerin parmağı vardır.

Azil işlemine gelince bu sefer bir hanedan üyesinin ismini görüyoruz. Daha doğrusu göremiyoruz. İttifakın önemli taraflarından olan Selçuk Şah hiç şüphesiz savaş meydanındadır, çünkü Atabeyi Karaca da savaş meydanındadır ve kahramanca savaşarak bu uğurda canını vermiştir. Ancak savaş sonrası Selçuk Şah'ın ismine hiç değinilmemiştir. Yaşıyor, çünkü daha sonraları tekrar Melikler mücadelesinde sahnede görüyoruz. Bu durumda Melik Selçuk Şah büyük ihtimalle Sultan Sencer tarafından azledilmiştir ve hiçbir göreve tevdi edilmemiştir. Ondan boşalan Fars memleketine, daha sonra Irak Selçuklu Devleti tahtına oturan Sultan Tuğrul tarafından Emir Mengü Bars tayin edilmiş ve maiyetine de oğlu Alparslan'ı vermiştir.¹¹³

Tayin işlerine gelince Sultan Sencer kendisine karşı savaş verdiği halde yeğeni Melik Mesud'u af etmiş, onu tekrar eski hâkim olduğu yere, Azerbaycan'a, fakat bu sefer doğrudan kendisine bağlı olmak suretiyle tayin etmiştir.¹¹⁴ Bu noktada Sencer siyaseti için çok ince bir ayardır. Doğrudan kendisine bağlı olmakla Melik Mesud, Tuğrul'a karşı, Sultan Sencer için her zaman bir kozdur.

Daha sonra Sultan Sencer kendi müttefiki olan yeğeni Melik Tuğrul'u Irak Selçuklu Devletinin tahtına çıkartmıştır. Ayrıca onu kendisine veliaht tayin etmiştir.

¹¹² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 534; İsfahani, *a.g.e.*, 149-150; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 71.

¹¹³ İsfahani, *a.g.e.*, 153; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 71.

¹¹⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 197; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534.

Böylece adına bütün Selçuklu Devletlerinde hutbe okunmuştur. Müttefiklerin savaş öncesi Halifeye vaat ettikleri Irak toprakları dâhil bütün batı toprakları tekrardan Irak Selçuklu Devletinin sınırlarına alınmıştır. Sultan Sencer, kendisine sadakatini her vesile ile ispatlamış olan Ebu'l Kasım Dergüzini'yi Tuğrul'a vezir tayin etmiştir. Böylece tanzim işini tamamlayan Sultan Sencer, Tuğrul'a hil'at giydirip kendisine itaat üzere kalmasını da tembihledikten sonra Horasana gitmek üzere Ramazan 526 / Temmuz-Ağustos 1132'de Horasan'a dönmüştür.¹¹⁵

4.10. TUĞRUL'UN IRAK SELÇUKLU SULTANI OLMASINDAN SONRA SULTAN SENCER'İN BATI SİYASETİ

Sultan Sencer zaferden sonra metbû sultan sıfatıyla batıyı tanzim işini yarıda bırakarak Horasan'a dönmüştür. Bu hızlı dönüşün sebebini ibnü'l Esir'de görüyoruz; ona göre Sultan Sencer, Maveüraünnehir hükümdarı Ahmet Han'ın kendisine isyan ettiğini haber alıp Horasan'a dönmüştür.¹¹⁶ Bu ani dönüş batının tanzimini yarıda bırakmıştır. Henüz savaştan önce Sultan Sencer Dübeys ile Zengi'ye çeşitli görevler tevcih ile onları Bağdat üzerine sevk etmiştir. Ancak zaferden sonra bu ani gidişi ile bu durumla artık ilgilenme fırsatı bulamamıştır. Bu olay ise Zengi ve Dübeys'in 27 Recep 526 / 13 Haziran 1132 günü Halife karşısında yenilgileri ile sonuçlanmıştır.¹¹⁷ Dübeys bu sene söz konusu mağlûbiyetten sonra Hille'ye gitmek istemiş ancak o sırada Hille'ye hâkim olan el-Müsterşid'in adamlarından İkbâl'in karşısında mağlup olarak ancak Vasıt'a gidebilmiştir.¹¹⁸ Zengi ise Tikrit'e çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹

Bir diğer önemli sorun ise zaferden sonra Sultan Sencer Meliklerden sadece Mesud'u görmüştür. Diğer meliklerden söz dahi edilmezken, Mesud'dun kendisi Horasan'a döndükten sonra tekrardan Tuğrul'a karşı bir mücadeleye girişmemesi için herhangi bir önlem almamıştır. Oysaki veliahtı olarak Irak Selçuklu Devletinin başına bıraktığı Tuğrul'u adeta kontrol altında tutmak için vezirliğine güvendiği

¹¹⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 534; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 213; el-Huseyni, *a.g.e.*, 71.

¹¹⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 537.

¹¹⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 535; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 378-379; el Azimi, *a.g.e.*, 69.

¹¹⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 535; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365.

¹¹⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 201; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365.

adamı Ebü'l Kasım Dergüziniyi bırakmıştır.¹²⁰ Daha sonra Sultan Sencer'in Hemedan'da ki mümessili olduğunu söyleyecek kadar ileri giden Dergüzini ile Sultan Tuğrul'un arası da açılmıştır. Dergüzini, Halifenin Sultan Tuğrul'a gönderdiği elçilere dahi kötü davranmış ve Hemedan ile Bağdat'ın arasının açılmasına neden olmuştur.¹²¹ Nitekim bu hareketin sonuçları daha sonra Tuğrul'a karşı diğer meliklerle ittifak olarak dönecektir. Ancak Dergüzini de bütün bu hareketlerinin bedelini Efendisi Tuğrul tarafından öldürülerek canıyla ödemiştir.¹²²

Diğer bir önemli sorun ise Sultan Sencer'in Halife ile ilgili herhangi bir tedbir almamış olmasıdır. Nitekim halife de ittifak güçleri arasında bulunuyordu ve hatta anlaşma gereği siyasi hâkimiyet adına en karlı çıkan taraf olmasına rağmen. Sultan Sencer Horasan'a dönmek üzere iken Tuğrul ile yaptığı bire bir görüşmede¹²³ Halifenin dünyevi ihtiraslarına karşı kendisini uyarmış olma ihtimali olmakla birlikte¹²⁴ bilindiği kadarıyla bir önlem almadan dönmüştür. Halife el-Müsterşid Billâh ise Zengi ve Dübeys'e karşı kazandığı zaferlerin verdiği moral ile Selçuklu Hâkimiyetine karşı eline geçen her fırsatı değerlendirmiştir. Bu sefer Sultan Tuğrul'a karşı yapılan isyanlara destek vermiştir. Önce Davud'un isyanına¹²⁵ daha sonra da Mesud'un isyanına bizzat yardım etmiş¹²⁶ ve bir yandan da aynı tarihlerde (20 Ramazan 527 / 25 Temmuz 1133) İmadüddin Zengi'nin elinde bulunan Musul'u muhasara etmiştir.¹²⁷ Sebebi ise Zengi'nin Bağdat üzerine yürümesidir.¹²⁸ Bu en bariz şekli ile metbû sultana karşı başkaldırıdır.

Sultan Sencer de batı işlerini tanzim edemeden döndüğünü anlamış olmalı ki Bağdat'a gidemeyişini ileride göreceğimiz üzere halifenin vezirine gönderdiği bir ferman ile telafi etmeye çalışmıştır.

¹²⁰ İsfahani'ye göre Dergüzini, Sultan Sencer Horasana gitmeden evvel ondan daha sonra çıkabilecek olayların halli için yetkili kılındığına dair bir ferman almıştır. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 155-156.

¹²¹ İsfahani, *a.g.e.*, 150.

¹²² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 540-541; el-Huseyni, *a.g.e.*, 73; İsfahani, *a.g.e.*, 157.

¹²³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 198; el-Huseyni, *a.g.e.*, 71.

¹²⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 204.

¹²⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 537; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 214.

¹²⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 540-541. Ahbar'a göre Halife, Tuğrul'un kendisi hakkında suizannı olduğunu gördü bü yüzden Mesud'a şahitler huzurunda saltanat verdi ve bu senenin (527) Muharreminin son cumasında adına hutbe okuttu ve 5 Rebiulevvel 527 / 14 Ocak 1133 Pazar günü kendisine hil'at giydirmiştir. Bkz.: el- Huseyni, *a.g.e.*, 71-72.

¹²⁷ Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 379-380

¹²⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 17-18.

4.11. SULTAN TUĞRUL'A KARŞI İLK İSYAN VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Sencer Melik Tuğrul'u tahta çıkarıp Horasan'a döndükten sonra Tuğrul'a karşı ilk isyan tahtın en meşru varisi olan Melik Davud tarafından gelmiştir. Azerbaycan ve Gence yöresinden asker toplayıp amcası Tuğrul'a karşı isyan ile Tebriz'den Hemedan'a yürüyen Davud, Tuğrul ile Ramazan 526 / Temmuz-Ağustos 1132 tarihinde Hemedan yakınlarında Vahan adlı mevkide karşılaşmışlardır. Meydana gelen savaşta Melik Davud yenilgiye uğramıştır.¹²⁹

Melik Davud sağ cenaha Barankuş ez-Zekevi'yi yerleştirmiştir, fakat o savaşmayınca Türkmenler onun çadırını, sürülerini ve her şeyini yağma etmişlerdir. Diğer taraftan bazı Türk komutanlar da Tuğrul'un tarafına geçmişlerdir. Davud'un askerleri arasında ihtilâf çıkınca ordu bozguna uğramış, Atabeyi Aksungur Ahmedili bunu görünce Melik Davud'u alarak kaçmıştır. Halk da onların peşinden kaçınca Tuğrul, Barankuş ez-Zekevi'yi ve bir grup emiri esir almıştır.¹³⁰

Melik Davud ve beraberindekiler 526 yılı Zilkade / 1132 Eylül ayında Bağdat'a gitmişlerdir. Halife ona izzet ikramda bulunup saltanat sarayında misafir etmiştir. Melik Mesud ise Melik Davud'un mağlûbiyetini duyunca, Gence'den Bağdat'a gelmiştir.¹³¹

Tuğrul saltanatına karşı ilk tepkiyi başarı ile püskürtmüştür. Ancak kesin sonuçlu bir zafer olarak telakki edilemez. Davud takip edilemediği gibi Bağdat'ta da Halife tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Her Melik'in tahta geçme hakkının olmasından dolayı, Sultan Sencer, Melikler arası taht kavgalarına genelde müdahale etmemiştir. Güçlü olanın kazanmasından yana bekle gör politikası izlediği görülmüştür. Lakin olaya Halife karıştığı zaman mutlaka müdahalede bulunmuştur.

¹²⁹ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 214; el-Huseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 151.

¹³⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 206; el-Huseyni, *a.g.e.*; İsfahani, *a.g.e.*, 151.

¹³¹ el-Huseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 152. Her iki kaynak da ittifakla Melik Mesud'un, Sultan Tuğrul'un kendisi üzerine yürüdüğü haberini aldığı anda onunla harp etmeyi göze alamadığından Bağdat'a gittiğini kaydetmişlerdir. Bkz.: İsfahani, *aynı yer*; el-Huseyni, *aynı yer*.

Özellikle Selçuklu Meliklerini Halifenin emellerine karşı uyararak Sultan Sencer bu olayların akabinde de göreceğimiz üzere Halifeye bir ferman göndererek adeta bu kavgaların müsebbibi olarak telakki etmiş ve bu tür siyaseti bırakması gerektiğini vurgulamıştır.

4.12. SULTAN TUĞRUL'A KARŞI İKİNCİ İSYAN (MESUD- DAVUD VE HALİFE İTTİFAKI) VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Tuğrul'un Melik Davud'a karşı kazandığı zaferi tam olarak neticelendirmemesi veya neticelendirememesi, kendisini tahtından edecek bir sonun da başlangıcı olmuştur. Bunun en bariz sebebi de veziri Dergüzini ile yaşadığı iç ve dış nüfuz mücadelesidir.¹³² Bu sıralarda Gence'de bulunan ve olayları ilgi ile izlediği anlaşılan Melik Mesud, Davud'un mağlup olarak Bağdat'a gittiğini haber alır almaz Bağdat'a gitmiştir. Davud amcasını Bağdat dışında atından inerek karşılamış ve ikisi birlikte Bağdat'a girmişlerdir.¹³³ Melik Mesud, 527 Sefer / 1132 Aralık ayında saltanat sarayına inmiştir. Halife tarafından oldukça sıcak karşılanan Mesud, Hutbenin kendi adına okunmasını istemiş, bu isteği kabul edilerek, önce Mesud, sonra da Davud adına hutbe okunmuş, her ikisine de hil'atler verilmiştir.¹³⁴ Bu şekilde halifelik merkezi Bağdat'ın artık Sultan Sencer hâkimiyetine karşı bir üs olmaya başladığını görüyoruz.¹³⁵

Melik Mesud, daha Bağdat'a gelir gelmez taht mücadelesinde bir rakipten kurtulmuştur. Nitekim Davud meşru Sultan Tuğrul'a karşı bir isyan hareketinden sonra buraya gelmiştir. Böyle olduğu halde aynı yolda mücadele eden amcasına karşı hareketleri onun üstünlüğünü kabul ettiğini ve bu mücadeleden kendi rızası ile ayrıldığını ilan etmiş oluyordu. Melik Mesud bu yolda Davud'tan farklı bir metot uygulamıştır. O doğrudan Sultan Tuğrul ile bir çatışmaya girmemiştir. Nitekim Azerbaycan'dan çıkarken üzerine yürüyen Sultan Tuğrul'u atlatarak Bağdat'a

¹³² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 204.

¹³³ Köymen, *a.g.e.*, 208.

¹³⁴ Köymen, *a.g.e.*, 209; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 540-541; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 214. el-Huseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 161-162; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 365.

¹³⁵ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 214.

yönelmiştir.¹³⁶ Melik Mesud öncelikle başta Halife olmak üzere taraftar toplayıp gücünü kabul ettikten sonra tahtın kendiliğinden geleceğini düşünmüştür.

Bağdat mülakatı yeni bir ittifakla neticelenmiştir. Bu yeni ittifak meşru hükümdar Sultan Tuğrul'a karşı Melik Mesud, Davud ve Halife'nin de askerleri ile desteklediği bir ordu ile Azerbaycan üzerine yürüyeceklerdir.¹³⁷ Nihayet 18 Rabiulevvel 527 / 27 Ocak 1133 Pazartesi günü Bağdat'tan ayrılan Mesud, Azerbaycan'a giderek savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra kardeşi Melik Tuğrul ile savaşmak üzere Hemedan üzerine yürümüştür. Tuğrul onun yaklaştığını haber alınca kardeşini payitaht dışında karşılamağa çıkmıştır. 18 Recep 527 / 25 Mayıs 1133 tarihinde vuku bulan savaş Mesud'un başında bulunduğu müttefiklerin zaferi ile sonuçlanmıştır.¹³⁸ Tuğrul mağlup olarak Rey'e çekilmiş ancak Sultan Mesud'un takibi sonucu buradan da Taberistan'a çekilmek zorunda kalmıştır (Recep 527 / Mayıs 1133).¹³⁹

4.13. MESUD'UN GALİBİYETİ SONUCU ORTAYA ÇIKAN YENİ DURUM

Bu galibiyetin gerek Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve gerekse Irak Selçuklu Devleti ile onun tâbii durumundaki Halifelik açısından yeni devrenin başlangıcı olduğu muhakkaktır. Müttefiklerin ve hatta Tuğrul'un Sultan Sencer'in himaye politikasından hoşlanmadığı ve bundan kurtulmaya çalıştıklarını görüyoruz. Mesud Hemedan'a varınca Atabeyi Aksungur Ahmedili'yi, etkisinden kurtulmak için, öldürmüştür. Aynı şekilde Tuğrul da Rey'e varınca Sultan Sencer'in sadık adamı olan veziri Dergüzini'yi öldürmüştür Şevval 527 / Ağustos 1133.¹⁴⁰ Aynı şekilde Halife de Sultan Sencer'in adamlarından olan Zengi üzerine 20 Ramazan 527 / 25 Temmuz 1133 yürümüş ve onu uzun bir süre Musul da muhasara etmiştir.¹⁴¹ Halife

¹³⁶ el-Huseyni, *a.g.e.*, 71; İsfahani, *a.g.e.*, 152.

¹³⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 210; el-Huseyni, *a.g.e.*, 71.

¹³⁸ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 214; el-Huseyni, *a.g.e.*, 72; İsfahani, *a.g.e.*, 158.

¹³⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 540-541; el-Huseyni, *a.g.e.*, 72; İsfahani, *a.g.e.*, 154; el-Azimi, *a.g.e.*, 71.

¹⁴⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 540-541; el-Huseyni, *a.g.e.*, 72-73. İsfahani Dergezini'nin öldürülmesi ve sebepleri üzerinde uzunca durmaktadır. Bkz. İsfahani, *a.g.e.*, 155 v.d.

¹⁴¹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 210; el-Azimi, *a.g.e.*, 71.

bu muhasara sırasında Mesud'un kendisine ihanet ettiğini, Atabeyi Aksungur Ahmedili'yi öldürdüğünü ve Halifenin müdavim düşmanlarından olan Dübey's'e hil'at verdiğini duymuştur. Halifenin hayal kırıklığına uğradığı bu haber ittifakın bozulduğu anlamına geliyordu. Bu durum Halife'yi oldukça endişelendirmiştir. Nitekim tamda bu sırada Sultan Sencer'in bütün bu olanların sebep ve sonuçları ile anlatıldığı malum fermanı Halifeye ulaştırmıştır. Sultan Sencer'in genel politikasının bir özeti olan bu ferman Halifenin veziri aracılığıyla Ramazan 527 / Temmuz 1133 tarihinde Halifeye ulaştırılmıştır.¹⁴²

4.14. SULTAN SENCER'İN HALİFEYE GÖNDERDİĞİ FERMANA GÖRE BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NUN BATI SİYASETİ.

Sultan Sencer, bütün bu olanlar üzerine, üstelik Halife'nin Musul muhasarası ile meşgul olduğu sırada Ramazan 527 / Temmuz 1133 tarihinde Halife'nin veziri Enuşirvan b. Halid¹⁴³ aracılığıyla halifeye gönderdiği fermanda¹⁴⁴ Büyük Selçuklu Devletinin, dolayısıyla kendi şahsının batı siyasetini özetlemiştir.

Sultan Sencer, Fermana önce kendi kudretinden bahsetmekle başlamıştır. Kendisinin henüz 3 yaşında iken Allah'ın lütuf ve ihsanına mazhar olduğunu ve bu teveccühün halen devam ettiğini anlatmıştır. Babası Melikşah'da, Allah'ın kendisine verdiği kudretle oğlu Sencer'deki olgunluğu görmüş ve bu cihetle o henüz küçük yaşta iken geniş vilayetleri kendisine lütfetmiş ve devlet erkânından meşhur kimseleri hizmetine vermiştir. Padişahlık ve cihandarlık adab ve kaidelerini babası İmparator Melikşah'tan öğrenmiştir. Henüz melik iken dahi tahtta bulunan kardeşlerine canla ve malla yardım etmiştir. O Selçuklu hanedanı arasında mümtaz bir mevki ve devletin sağlam bir direği olduğunu, bunu da herkesin bildiğini vurgulamıştır.

Daha sonra halifeler tarafından kendisine hizmetleri karşılığında verilen iltifatlara değinmiştir. Halifelerin hanedanından Muktedir ve Müstazhir

¹⁴² Köymen, *a.g.e.*, 218 v.d; Abdurrahman Acar, *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997, 102.

¹⁴³ Köymen, *a.g.e.*, 219, d.n. 1.

¹⁴⁴ Sultannın Halifeye gönderdiği bu ferman "Misal" veya "Mektup" olarakta adlandırılırlar. Bkz: Acar, *a.g.t.*, 102.

zamanlarından itibaren “menşur”lara, “ahidname”lere, “sancak”lara ve “hil’at”lara nail olduğunu vurgulamıştır. Ancak yaptığı hizmetler ile bu iltifatların hakkını ödediğini vurgulamış ve şu örneği vermiştir: Kendisi Mehmet Tapar ile birlikte Bağdat’ta gelmiş, Halifelige karşı düşmanca davranışlarda bulunan ve halife Müstazhir’in yerine kardeşi Emir Ebu’l Hasan’ı getirmeye çalışan Berkayaruk ile Ayaz’ı mağlup ederek Bağdat’tan uzaklaştırdıklarını vurgulamıştır.

Sözü artık fermanın muhatabı olan Halife Müsterşid’e getiren Sultan Sencer, önemli bir gerçeği vurgulamakla başlamıştır. Aklına hayal ve tasavvurlar sokulmadan önce Müsterşid’den de böyle iyilikler gördüğünü kabul etmektedir. Kendisinin de ona itaat ve samimiyet şartlarını yerine getirdiğini, onun yüksek adına kılıç çektiğini, Çin ve Maçin’e, Yecuc ve Mecuc seddine, Kandahar ve Somnat hudutlarına kadar bütün Türkistan ve diğer vilayetleri, melik ve sultanlarını onun itaati altına aldığını, büyük gazalar yaptığını ve binlerce kâfiri öldürdüğünü bu suretle Halife’nin dahi sevap kazanmasına vesile olduğunu anlatmıştır. Sultan Sencer, din sağlamlığını ve akide temizliğini bunda bildiğini bu hususta baba ve dedelerinin yolunu tuttuğunu bu siyaseti bir an bile bırakmadığını, bu yolu tutmayanların ise dalalete düşüp ve helak olduklarını anlatmıştır.

Bundan sonra sultan Sencer, bu olanlara karşı halifeye sitem etmektedir. Kendisinin vefa beklediği yerde cefa gördüğünü, dayanacağı ve güveneceği bir yere yol bulamadığını, merhamet ve şefkat beslediği bir yerden takdir görmediğini, daha önce yaptığı ihsanların hatırlanmadığını bu yüzden kederlendiğini ve gönlündeki sabrın tükendiğini vurgulamıştır.

Sultan Sencer bundan sonra artık nasihatlere başlamıştır. Sencer fermanında, “büyükler, cihan görmüşler rey ve tedbir ehli olanlar, Halifelerin ve Meliklerin nezdinde, ehemmiyetli işleri görmek, akıbetlerini anlamak, devlet adamlarının rütbe ve derecelerini muhafaza etmek amacıyla bulunurlar. Aksi halde büyüklük hukukuna riayet edilmezse sonu gelmez küskünlükler, kırgınlıklar ve karışıklıklar meydana gelir ki bu da âlemin fitne ve fesat içinde kalması demektir. Layık olmayanlar, soysuzlar ara bozmaya, karışıklık çıkarmaya ve şerri teşvike çalışırlar” demektedir.

Sultan Sencer bundan sonra da kendisinin meşru sultan olduğunu hatırlatıyor. Kendisinin başında bulunduğu bu cihan padişahlığının Allah vergisi olduğunu, miras yoluyla bu makama eriştiğini, halife Müsterşid’in baba ve dedesi tarafından verilmiş

Sancak ve ahidnameye sahip olduğunu, buralardaki bütün Emir ve Meliklerin kendisinin naibleri olduğunu ve halifenin de bunu bildiğini vurguluyor.¹⁴⁵

Sultan Sencer bundan sonra hâkimiyeti altındaki devletleri ve şehirleri sayıyor. Bağdad (Darü'l Hilafe) Mekke, Medine, Gazne, Maverâünnehir, Rum, Hind, Arab ve Yemen diyarı ve kabilelerini saydıktan sonra Allah'ın Sultan Sencer'in devletini genişlettiğini ve gücünü artırdığını vurgulamıştır.

Bütün bunlara rağmen Sultan Sencer'in mütevazılığının her gün biraz daha artmakta olduğunu, nimetlere daha fazla şükür ettiğini ve Halife sarayına tâbilikte biraz daha mübalağa gösterdiğini vurguluyor.

Bundan sonra Sultan Sencer, halk'a (reaya), Evliya'ya (Haşem), elinden geldiği kadar yardım edip şefkat gösterdiğini, özellikle halkın kendisi ile doğrudan görüşebilmesi için aracıları ortadan kaldırdığını anlatıyor. Her türlü zulüm ve düşmanlıktan, kibir ve büyüklük taslamaktan uzak durduğunu, bu yolun kendi seleflerinin yolu olduğunu, buradan öğrendiği şekliyle Abbas oğullarının hanedanına tazim ve itaati vacip bildiğini anlatıyor. Buna rağmen halifenin kendisini yabancı saydığını ve kendisi ile mücadele etmek üzere adamlar tuttuğunu onlara bolca paralar verdiğini ve böylece Müslümanların hem malına ve hem de canlarına zarar geldiğini anlatıyor. Bu kısımda Mahmud'un ölümü ile çıkan olaylar üzerine yapmak zorunda kaldığı Irak seferine ve kendisine kaşı kurulan ittifaktan bahsederek Karaca ve diğerlerinin Halife tarafından tutulduklarını anlatıyor. Daha sonra Berkayaruk, Kadir Han, Gazne Sultanı, Mehmed Han ve oğlum dediği Mahmud gibi Sultanlar, Melikler, Hanlar, Hakanlar, bütün Irak ve Türkistan Meliklerinin askerleri ile şimdi kimin elinde olduğunu hatırlattıktan sonra kendisinin bütün bu diyar ve askerlere hükmettiği halde Halifenin kendisine karşı farklı yollardan mücadeleye kalkışmasının yersizliğini hatırlatıyor.

Irak seferinde Karaca ve arkadaşlarını öldürdüğünü, Bağdat'a beş fersah mesafeye kadar geldiğini, askerlerinin başlarına gelenlerden intikam almak zarar ve ziyanlarını buradan çıkartmak, yorgunluklarını gidermek üzere Bağdat'a saldırmak için emir bekledikleri halde, kendisinin bu durumda şeytanın teşviklerini imanla kahrettiğini ve nefsini dizginleyerek kin ve gazab tahakkümünden yüz çevirerek, iyi geçinme, Halifeliğin kadir ve kıymetini artırmak için ordusu ile geri döndüğünü

¹⁴⁵ Acar, a.g.t., 103.

vurgulamıştır. Bunu için Halifeden teşekkür ve ikramlar beklerken bunun tam tersi olduğunu ve halifenin başka bir yol tuttuğunu aktarıyor.

Bu gün Halifeliğin Müslümanların işlerini bizzat kendi eline alma ve Rum, Firenk, Türkistan ve Hindistan gazalarına çıkmaya rağbet etme gibi yanlış bir yol tuttuğunu, bu işi kendisinin naibi ve kumandanı olarak Sencer'in yapması gerektiğini anlatıyor. Hak dininin düşmanlarını Allah'ın yardımıyla kahretmeye hazır olduğunu belirtiyor. Bundan sonra Sultan Sencer Bâtınilere karşı yaptığı mücadeleleri anlatıyor.¹⁴⁶ Haçlıların Kudüs'ü işgal ettiklerini ve Suriye bölgesinde Müslümanlara zulüm ettiklerini, diğer taraftan Abhaz kâfirlerinin İslam memleketinde yaptıkları katliamlara Halifenin sessiz kaldığını vurguluyor ve acaba halifenin Tanrının ve Peygamberin huzurunda kendisini suçlu mu yoksa affa layık mı bulduğunu soruyor.

Diğer taraftan kendi hâkimiyetindeki emirlerim yaptığı fetihlerden bahsediyor, Harzemşah Atsız'ın Cend'i almasını ve Kaşgar Hanı'nın Karahitaylar'a karşı zaferini övünç kaynağı yaparak anlatıyor.

Bundan sonra Sencer Dübeys meselesine değiniyor. Kendisini himaye sebebinin halife ile ilgisinin olmadığını, küçüklüğünde Hille'ye gittiğini, burada babası Emir Sadaka'nın kendisine takdire şayan hizmetlerde bulunduğunu, o zamanlarda Dübeys'in küçük olduğu halde babasının onu kendisine emanet ettiğini bu yüzden hakkında şefaatten başka bir şey yapmadığını ve Halifenin hatırı için kendisine bir görev vermediğini anlatıyor.

Kendisi hakkında çıkartılan, Abbasi halifeliğine son verip Ali soyundan birini halife yapacağı yolundaki söylentilerin yalan olduğunu ve bu kişilerin cezalandırılmalarını istediğini vurguladıktan sonra tekrardan Abbas soyundan gelen Halifelere olan sevgi ve saygısını anlatıyor.

Sultan Sencer daha sonra adeta Melikler arasındaki taht kavgalarına neden karışmadığını anlatıyor. Oğullarım dediği yeğenleri hakkında Sencer, şefkat ve atıfettinin tam olduğunu belirtiyor. Halifenin, Mesud başta olmak üzere oğullarına gösterdiği şefkatin malumu olduğunu, bu durumun Selçuklu hanedanının itibar ve haşmetini artırdığını, ikbal ve kudretlerini artırdığını kendisinin de bununla sevindiğini anlatıyor. Hiçbir hasetçinin ve muhalifin aralarını bozmamasını böylece

¹⁴⁶ Acar, a.g.t., 103; Pınar Kaya, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtıniler ile Yapılan Mücadeleler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , İstanbul, 2008, 70–71.

Sultan Sencer'in fikrinin onların işleri ile meşgul olmamasını istiyor. İhtilaf ve düşmanlık kılıcı artık kınında kalmalı, Sultan Sencer tarafından onlara tevcih edilen memleketler onların ortak malı olarak kalmalıdır ki artık hem onlar hem Sultan Sencer hem de halk karışıklıklardan kurtulup rahat etsin.

Sultan Sencer, bütün Selçuklu hanedanı azasının nezdinde aziz olduklarını fakat oğlu ve veliahdı olan Tuğrul'un durumunun diğerlerinden başka olduğunu söylüyor. Yanında kaldığı 7 yıl zarfında kendisini tecrübe ettiğini, kendisini saltanata daha layık gördüğünden veliaht tayin ettiğini vurguluyor. Bu ülkenin idaresinin kendisine, seleflerinin ve atalarının yolunda gitmesi şartı ile verildiğini, Tuğrul'un bu yoldan çıkmayacağını, başkalarının da ona bu yolda hürmet ve saygı göstermeleri gerektiğini, aksi halde Sultan Sencer ve bütün Müslümanların canının sıkılacağını ve zarar görececeklerini belirtiyor.

Sultan Sencer burada adeta istihbaratının çok güçlü olduğunu dile getirmiştir: "Halifelik merkezinde, Sultan Sencer şunu yapmış bunu yapmış diye dedikodular dolaşmakta ve ben bunları duymaktayım. Sultan Sencer bundan böyle bu dedikodulardan zarar görmez, çünkü babası Melikşah onun adını Ahmed ve Sencer koymuştur".

Sultan Sencer Ebu'l Kasım Enesabadi hadisesine de değinmiş, ne ona ne de bir başkasına Halife'ye muhalefet ve itaatsizlik etmelerini emretmediğini ve etmeyeceğini de anlattıktan sonra Halifelik hakkındaki telakkisinin de daima yukarıda izah ettiği gibi olacağını vurgulamıştır. Ebu'l Kasım fena bir iş yaptıysa Sultan Sencer bunu kabul etmemektedir. Kendisinin okuma yazma bilmediğini, Dergüzini'nin elinde Sencer tuğrasının olduğu ferman varsa da onun hükümsüz olduğunu belirterek, vezir hakkında ellerinde bir delil varsa kendisine derhal göndermelerini istemiştir.

Sultan Sencer, gönderdiği elçilerin iyi karşılanmaları gerektiğini¹⁴⁷ söyledikten sonra tekrardan halifenin kendisinin karşısına Karaca, Aksungur, Barankuş, Bazdar gibi komutanları çıkartmasına çok içerlendiğini, bu kişilerin kendisinin kölelerinden olduklarını onlara yeri geldiği zaman her türlü lütuf ve ihsanda bulunduğunu, bu fikrin özellikle Karaca'nın kafasına nereden girdiğini bilmediğini de vurgulamıştır.

¹⁴⁷ Acar, a.g.t., 103.

Sultan Sencer bütün bunları izah ettikten sonra, işin hakikatlerinin Allah tarafından daha iyi bilindiğini hatırlatarak sözlerine şöyle son vermiştir.

“Bize itaat eden ve kılıç çalan 200 bin kişiyi terazinin kefesine koymak icap ederse, bunun düşünülmesi tutulacak yolu gereği gibi anlatılabilir. Öyle ki, Halifelikten göreceğimiz şefkatin her birine aynıyle mukabele edeceğiz. Yine de eğer o taraftan (halifeden) istiğna gösterilirse, onların (halifenin) bileceği bir şeydir (ferman onlarındır).”¹⁴⁸

Görüldüğü gibi Sultan Sencer’in Halifeye gönderdiği bu ferman hükümdarlık süresince meydana gelmiş olayların tarihini sebep ve sonuçları ile vermektedir. Halife’ye ve Irak’taki Selçuklu yönetimine ve hatta tüm imparatorluk sınırları içindeki Müslüman âlemine karşı duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Halife’ye ve Irak Selçuklu devletine karşı takip ettiği politikayı açık bir şekilde dile getirmiştir.¹⁴⁹

4.15. MESUD’A KARŞI TUĞRUL’UN MÜCADESİ VE SULTAN SENCER’İN TUTUMU

Tuğrul, aldığı mağlubiyet neticesinde Irak topraklarını terk ile Rey’e kadar çekilmiştir. Ancak Mesud’un buraya kadar gelerek kendisini muhasara etmesi üzerine Tuğrul burada da tutunamayınca Taberistan’a gitmiştir.¹⁵⁰ Kışı burada geçiren Tuğrul’a çok sayıda komutan katılmıştır. Bunların arasında Aynuddevle Harzemşah, Fars hâkimi ve Alparslan’ın Atabeyi Mengibars, Muhammed b. Şahmülk, Haydar b. Şirgir, Sadüddeve Yarankuş da vardır.¹⁵¹ Böylece askeri çoğalınca Tuğrul tekrardan Hemedan’a doğru yola çıkmıştır. Bu arada Tuğrul’un aldığı yardım kuvvetleri arasında sayılan Aynuddevle Harzemşah komutasındaki birlikler büyük bir ihtimalle Sultan Sencer tarafından gönderilen yardım kuvvetleridir.¹⁵²

¹⁴⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 218 v.d.

¹⁴⁹ Acar, a.g.t., 103.

¹⁵⁰ İsfahani, a.g.e., 158; el-Hüseyni, a.g.e., 73.

¹⁵¹ İsfahani, a.g.e.; el-Hüseyni, a.g.e.

¹⁵² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 241.

Bu arada Mesud ise müttefikinin yani Melik Davud'un Azerbaycan'da isyan ettiğini haber almış ve onun üzerine yürümüştür. Mesud, Melik Davud ile meşgul iken Melik Tuğrul bazı şehirleri ele geçirmiş ve çok sayıda askerle Mesud üzerine yürümüştür. Mesud da ona doğru yürümüş ve iki ordu Kazvin civarında karşılaşmışlardır. Mesud'un komutanlarından bazılarının askerleri ile birlikte Tuğrul'un tarafına geçmeleri üzerine zor durumda kaldığı anlaşılan Mesud mağlûp vaziyette geri dönüp Bağdat'a doğru kaçmıştır (Ramazan 528 / Temmuz 1134). Halife el-Müsterşid Billâh'a haber gönderip Bağdât'a girmek istediğini bildiren Mesud, ancak Halife'den izin geldikten sonra. Bağdat'a girmiştir (15 Şevval 528 / 8 Ağustos 1134).¹⁵³

Sultan Sencer, bu mücadelede bizzat kendisi tarafından Irak Selçuklu Devleti tahtına geçirdiği Sultan Tuğrul'u, Mesud ve müttefikleri karşısında desteklemiştir. Tuğrul'un, müttefikler karşısında tutunamayarak matbu Sultan Sencer'in hâkimiyetindeki topraklara sığınmış olmasından da anlıyoruz ki Tuğrul, Sultan Sencer tarafından himaye edilmiş ve üstelik yukarıda da zikrettiğimiz üzere kendi hâkimiyet alanındaki beylerle ve komutanlarla desteklemiştir. Tuğrul ancak bu şekilde yeniden Hemedan'a dönebilmiştir.

4.16. TUĞRUL'UN İKİNCİ HÜKÜMDARLIĞI VE ÖLÜMÜNE KADARKİ SÜREÇTE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Mesud'un Bağdat'a gitmesi ile ortaya çıkan gerçek de böylece anlaşılmış oluyordu. Asıl mücadele Sultan Tuğrul ile Melik Mesud arasında değil de Sultan Sencer ile Halife el-Müsterşid arasındadır. Nitekim Halife Melik Mesud'u iyi karşılamış ve sultanların ihtiyaç duyduğu şeyleri ona da göndermiştir ve adına hutbe okutmuştur.¹⁵⁴ Daha sonra ona, asker toplayıp kardeşi Tuğrul ile saltanat ve hâkimiyet mücadelesine girmek üzere Hemedan'a gitmesini emretmiştir.¹⁵⁵ Mesud Tuğrul'a karşı bir mücadeleyi göze alamadığı anlaşıyor ki sürekli şekilde vaatlerde

¹⁵³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 241; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 23; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 382-383. İsfahani ve Ahbar'a göre her iki taraf arasında bir çatışma olmamıştır, çünkü Mesud ve tarafları Tuğrul'a karşı koymaya cesaret edemediler. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 158-159; el-Huseyni, *a.g.e.*, 73.

¹⁵⁴ İsfahani, *a.g.e.*, 161 v.d. Bu kaynağımız bu konu hakkında detaylı bilgi vermektedir; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 246.

¹⁵⁵ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 247.

bulunup zaman geçirmiştir. Halife de onu harekete geçmeğe teşvik ve hatta kendisiyle birlikte bizzat sefere çıkmayı vaat etmiş ve ondan çadırlarını halifelik sarayının önüne kurmasını emretmiştir.¹⁵⁶

Halife bir yandan da ünlü Selçuklu komutanlarını kendi tarafına çekmiştir. Bunun üzerine Emir Alpkuş es-Silahi ve diğer bazı emirler Halife'ye katılmak ve onun hizmetine girmek istemiş ve Halife de onları hizmetine almıştır.¹⁵⁷ Selçuklu komutanlarının bu davranışları Sultan Sencer'i de oldukça derinden etkilemiş olmalı ki derhal bu komutanların öldürülmesi ve başlarının kendisine gönderilmesi emrini vermiştir.¹⁵⁸ Komutanların herhangi bir Selçuklu Emirine iltica etmeleri gerekirken bunun aksine Halifeye iltica etmiş olmaları neticesinde Sultan Sencer'den böyle bir emir gelmesi Halife ile Sultanlar mücadelesinde geline nokta göstermesi açısından önemlidir. Bu sırada Tuğrul'un da boş durmadığı malum komutanları kendi tarafına çekmek için çalıştığını görüyoruz. Tam bu sırada yakalanan bir adamın üzerinden Tuğrul'un bu emirlere hitaben yazdığı bir mektup ve mühür ele geçirilmiştir. Tuğrul mektubunda onlara kendi hizmetine girmeleri karşılığında ıktalar vaat etmiştir. Halife tarafından yapılan tahkikat sonucu Tuğrul ile bu komutanlar arasında yazışmaların bundan daha fazla olduğu anlaşılmıştır.¹⁵⁹ Bunun üzerine Halife bu komutanlardan birini yakalayıp tevkif etmiş ve malını yağmalatmıştır. Bunun üzerine yanındaki diğer emirler de endişeye kapılarak Mesud'un karargâhına kaçmışlardır. Halife Sultan Mesud'tan bunları istemiş fakat Mesud bazı bahaneler ileri sürerek iadelerini kabul etmeyince Halife ile Mesud arasına soğukluk girmiştir. İki müttefikin arası o kadar bozulmuş ki Halife, Mesud'tan, kendisine iltica etmiş olan komutanlar ile Bağdat'tan çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Mesud 14 Zilhicce 528 / 15 Ekim 1134 günü Bağdat'tan ayrılmış ancak uzaklaşmadan dış kapılarının birinin önünde konaklamıştır. Mesud bu halde iken kardeşi Tuğrul'un ölüm haberini almıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 244.

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 28-29.

¹⁵⁸ Köymen, *a.g.e.*, 249.

¹⁵⁹ Köymen, *a.g.e.*, 244-245; Sevim-Merçil, *a.g.e.*

¹⁶⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 245-247; er-Ravendi, *a.g.e.*, 217.

4.17. TUĞRUL'UN ÖLÜMÜ İLE MESUD'UN IRAK SELÇUKLU TAHTINA GEÇMESİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Tuğrul Hemedan'dan Mesud'a karşı sefere çıkmak üzere hazırlık yaptığı bir sırada 529 yılı 3 Muharrem günü (24 Ekim 1134) aniden ölmüştür.¹⁶¹ Bunu haber alan Mesud yanına iltica etmiş olan komutanlarla derhal Hemedan'a doğru yola koyulmuştur. Tek amacı diğer Selçuklu Melikleri'nden (Selçuk Şah, Melik Davud) evvel payitahta varmaktır. Aksi halde daha farklı bir sorunla karşılaşacaktır. Mesud Hemedan'a vardığında Tuğrul'un komutanlarının hangi Melik tarafını tutacakları konusunu tartıştıklarına bakılırsa Mesud'un bu hızlı hareketi daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim Tuğrul'un komutanlarından Kızıl ve Sungur'un başını çektiği bir gurup Mesud'un tahta çıkmasına muhalefet etmişlerdir.¹⁶² Bu muhalif komutan gurubu Selçuklu tarihinde bir ilke imza atarak Selçuklu Meliklerinden Halifeye iltica etmişlerdir. Bu durum Sultan Mesud ile Halifenin arasını iyice açmıştır.¹⁶³ Bu konu bilahare Sultan Mesud ile Halife mücadelesinde işlenecektir.

Mesud'un tahta geçmesi metbû Sultan Sencer tarafından da kabul edilmiştir. Sultan Sencer, Mesud'a gönderdiği mektupta kendi yanında bulunan komutanlardan Porsuk oğlu Porsuk, Kızıl ve Barankuş gibi komutanların kendi aleyhine çalıştıklarını, Tuğrul'un işlerini de bu komutanların kötüye götördüklerini eline bu mektup geçer geçmez bu komutanların başlarının kendisine gönderilmesini emretmiştir.¹⁶⁴

Metbû Sultan Sencer her ne kadar kendi muvafakati olmadan Mesud tahta çıkmışsa da, artık onu yeni Irak Selçuklu Devletinin meşru hükümdarı ve dolayısıyla vasalı kabul etmiştir. Sultan Sencer önceden olduğu gibi uzaktan devleti tazim etme, emir ve nasihatler göndermeye devam etmiştir. Hükümdar değişmiş olsa bile Sencer metbû hükümdardır ve o siyasetini devam ettirecektir. Sultan Mesud ise bu mektup üzerinden siyaset yaparak kendi tahtını güçlendirme yoluna gitmiştir. O gelen mektubu komutanlara göstererek işte ben isteseydim siz şimdi öldürülürdünüz,

¹⁶¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 28-29; İsfahani, *a.g.e.*, 159-160; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 73; el Azimi, *a.g.e.*, 71. İsfahani'ye göre Tuğrul kulunç hastalığından ölmüştür. Bkz.: İsfahani, *aynı yer*; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 247.

¹⁶² el-Hüseyni, *a.g.e.*, 74; İsfahani, *a.g.e.*, 162.

¹⁶³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 248; İsfahani, *a.g.e.*, 163; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 74-75.

¹⁶⁴ Köymen, *a.g.e.*, 251; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 214.

diyerek onlara karşı iyi niyetli olduğunu ima ederek onlardan kendisine karşı itaatkâr olmalarını istemiştir. Ahbar'a göre Burücird'de toplanan asi komutanlara karşı Sultan Sencer Mesud'a yardım etmek üzere Harzemşah ile bizzat merkezden Emir Sabik üd-Din Reşid komutasında bir birlik göndermiştir. Mesud bu sayede asi komutanlar ile savaşmış ve asi komutanlar mağlup olarak bazıları esir edilmiş ve geri kalanlarda Bağdat'a sığınmışlardır.¹⁶⁵ Böylece durumu güçlenen Sultan Mesud kendisine vezir olarak Şerefü'd-din Enuşirvan b. Halid'i seçmiştir.¹⁶⁶

4.18. SULTAN MESUD – HALİFE MÜSTERŞİD MÜCADELESİNDE BÜYÜK SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Tuğrul'un ölümü ile başsız kalan komutanları daha önce Mesud'a karşı savaşmış olmalarından dolayı Mesud'un er geç onları cezalandıracağı korkusu üzerlerinde varken bu sıralarda Sultan Sencer'in mektup göndererek onların başını istemesi kendilerini haklı olarak endişelendirmiştir. Bu komutanlar Dübeys'in öncülüğünde Halife el-Müsterşid Billâh'a mektup göndererek hizmetine girmeyi teklif etmişlerdir. Halife önce tereddüt etmişse de Dübeys hariç diğerlerini kabul etmiştir. Emirler 529 Recep / Nisan-Mayıs 1135 tarihinde Bağdat'a varmışlardır. Halife onları çok iyi karşılamış ve onlara hil'atler ve armağanlar sunmuştur.¹⁶⁷ Halife ile Sultan Mesud'un aralarını daha önceden bozuk olduğuna değinmiştik. Şimdi komutanların ısrarla onu Sultan Mesud'a karşı kışkırtmaları ve süratle bir sefere çıkmaya teşvik etmeleri Halife'yi cesaretlendirdiği gibi Musul hâkimi Zengi ve Basra Hâkimi Bey-Aba'dan da Halifeye destekler gelince Halife'nin seferden zaferle döneceğine olan inancını artırmıştır. Bunun üzerine Halife bir öncü birlik göndererek resmen savaş kararı vermiştir.¹⁶⁸ Ancak diğer taraftan Sultan Mesud'a bu haber üzerine Dübeys komutasında bir öncü kuvvet çıkarmış ve iki öncü kuvvetin

¹⁶⁵ el-Huseyni, *a.g.e.*, 74-75.

¹⁶⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 250; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 28-29; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 214. İsfahani, *a.g.e.*, 161.

¹⁶⁷ Köymen, *a.g.e.*, 257; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 32-34; el-Huseyni, *a.g.e.*; İsfahani, *a.g.e.*, 163.

¹⁶⁸ İsfahani'ye göre Yerenkuş Bazdar halifenin savaş kararı almasında etkili olmuştur. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 163; Acar, *a.g.t.*, 118.

karşılaşması sonucu Halifenin kuvvetleri mağlup olarak Bağdat'a dönmüşlerdir (16 Recep 529 / 4 Mayıs 1135).¹⁶⁹

Halife el-Müsterşid, hizmetkârı İkbâl'ı üç bin süvariyle Irak'ta bırakarak ve Mesud adına okunan hutbeye de son vererek bizzat 8 Şaban 529 / 25 Mayıs 1135 günü yola çıkmıştır.¹⁷⁰ Emir Zengi'nin gönderdiği kuvvetler yolda Halife'ye katılmış, böylece sayıları yedi bin süvariye ulaşmıştır. Azerbaycan'da bulunan Melik Davud Halife'ye elçi göndererek Dînever'e gitmesi halinde bizzat kendisinin de askerleriyle beraber ona katılacağını bildirmiş, fakat Halife el-Müsterşid bunu kabul etmeyerek Day Merc'e giderek savaş düzeni almış ve Mesud'un ordusunu beklemiştir.¹⁷¹

Sultan Mesud ise bunu haber alınca süratle onların üzerine yürümüş ve 10 Ramazan 529 / 24 Haziran 1135 Pazartesi günü Day Merc'de iki ordu karşılaşmışlardır. Başta Bey-aba olmak üzere Halifenin ordusundan bazı komutanların gizlice Sultan Mesud'un tarafına geçmeleri ile Halifenin ordusu dağılmıştır. Halife ile birlikte pek çok adamı ve veziri Şerefü'd-din Zeynebî de esir alınmıştır.¹⁷²

Sultan Mesud muzaffer olarak Hemedan'a döndükten hemen sonra yaptığı ilk iş başsız kalan Bağdat'a Bey-aba'yı şahne tayin etmesi olmuştur. 529 yılı Ramazan ayının son günü (14 Temmuz 1135) Bağdat'a gelen Bey-aba, Halife'nin bütün mal varlığına el koymuştur.¹⁷³ Böylece bütün Irak toprakları tekrardan Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

Sultan Mesud, halifeyi iyi karşılamış, kendisinin bir müddet misafiri olacağını daha sonra birlikte Bağdat'a gideceklerini halifeye bildirdiği halde, o sırada isyan ettiği haberi gelen Melik Davud üzerine yürüyerek Azerbaycan'a gittiğinde Halifeyi de yanında götürmüştür.¹⁷⁴ Merağa'da konakladığı sırada halife ile anlaşmıştır. Buna göre:

—Halife Sultan Mesud'a tazminat ödeyecek,

¹⁶⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 258.

¹⁷⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 32-34; Cüveynî, *a.g.e.*, 548; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 367. İsfahani, eli silah tutan herkes halifenin yanında savaşa çıktı diyor. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 163.

¹⁷¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 32-34; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; İsfahani, *a.g.e.*, 163-164.

¹⁷² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 32-34; Cüveynî, *a.g.e.*, 548; İsfahani, *a.g.e.*, 163; er-Ravendi, *a.g.e.*, 218; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 367; İsfahani, Türkler'in Halifeyi yalnız bırakarak Sultanın tarafına geçtiklerini ve halifenin seçkin askerleri ile yalnız kaldığını belirtmiştir. Bkz. İsfahani, *a.g.e.*, 164; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; Acar, *a.g.t.*, 118.

¹⁷³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 268-269; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 32-34; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 249.

¹⁷⁴ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; İsfahani, *a.g.e.*, 164; er-Ravendi, *a.g.e.*, 218.

- Halife tekrardan bir ordu toplamayacak,
 —Halife sarayından dışarı çıkmayacaktır.¹⁷⁵

Sultan Mesud daha önceden halife hakkındaki emir ve direktiflerini bildirmesi için metbû Sultan Sencer'e müracaat etmiştir.¹⁷⁶ Tam bu sırada Sencer'in elçisinin geldiğini görüyoruz. Büyük ihtimalle bu gelen Sultan Mesud'un başvurusu üzerine gelen cevap idi. Sultan Sencer'in elçileri büyük ihtimalle geldikten sonra bu anlaşma imzalanmıştır. Sultan Sencer elçilik heyeti aracılığı ile tâbi Sultan Mesud'a, mektubunu alır almaz Emir'ül Mü'minin'in nezdine gitmesini, önünde yer öpmesini, suçunu ve cüretini bağışlamasını rica etmesini emretmiştir. Bu arada meydana gelen bazı doğal olayları da bu işle ilişkilendirdiği anlaşılan Sencer aynı zamanda halk arasında baş gösteren huzursuzluğa da değinmiştir.¹⁷⁷ Sultan Sencer, Mesud'tan Halife'yi derhal tahtına iade etmesini, hakkında istediği kararı vermek üzere Dûbeys'i kendisine teslim etmesini emretmiştir. Bütün bu işlerin müsebbibi olarak Dûbeys'i gören Sencer, Mesud'tan acele etmesini, Halife'ye saltanat çadırını kurmasını, buraya bir taht koymasını, atalarından adet olduğu üzere kendisi ve bütün komutanları ile birlikte ona itaat etmelerini emretmiştir.¹⁷⁸

Sultan Mesud, metbû hükümdar Sultan Sencer'in bütün emirlerini yerine getirmiştir. Saltanat çadırı kurulup Halife tahta oturtulmuştur. Halife'nin önünde bir kılıç ile bir bez parçası olduğu halde Dûbeys huzuruna çıkartılmıştır. Sultan Mesud'un ricası üzerine halife onu af etmiştir. Daha sonra Bağdat'a gitme hazırlıkları başlamıştır. Tam bu sırada Kuran Han¹⁷⁹ başkanlığında Sultan Sencer'in ikinci bir elçilik heyeti gelmiştir. Ancak bu sefer bir askeri birlik de göndermiştir ki Halife'ye Bağdat'a kadar eşlik etsinler.¹⁸⁰ İşte bu sırada, o tam da anlaşılamayan durum ortaya çıkmıştır. Yani Sultan Mesud askerleri ile birlikte bu elçilik heyetini karşılamaya çıkmıştır. Halifeyi koruyacak dahi asker kalmamış ve pusuda bekleyen

¹⁷⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 272; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35.

¹⁷⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, 548; Köymen, *a.g.e.*, 276.

¹⁷⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35; Cüveyni, *a.g.e.*, 548; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 367; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 384-386.

¹⁷⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 277; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; Cüveyni, *a.g.e.*, 548; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 368; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 384-386.

¹⁷⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35; İsfahani, *a.g.e.*, 164.

¹⁸⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 280; Cüveyni, *a.g.e.*, 549.

bir gurup bâtinî tarafından çadırı basılan Halife orada öldürülmüştür.¹⁸¹ (17 Zilkade 529 / 29 Ağustos 1135)¹⁸² Fakat bazı kaynaklarımıza göre Sultan Sencer'in gönderdiği birlik arasına gizlenmiş olan bâtinîler tarafından öldürülmüştür.¹⁸³ Bazılarına göre de تنها bir yerde olan Halife çadırını bekleyen muhafızların elçi heyetini karşılamaya gitmeleri üzerine savunmasız kalan Halifeye yine bir gurup bâtinî tarafından saldırılmak sureti ile halife öldürülmüştür.¹⁸⁴ Bir diğer kaynağımıza göre de Sultan Sencer bizzat bir gurup bâtinî göndererek Halife'yi öldürtmüştür.¹⁸⁵ Diğer bir kaynağımız ise açık olarak söylememekle birlikte Sultanlar ile halife arasında vukua gelen meseleler nedeni ile aralarının açıldığını ve bu halin halifenin katli ile sonuçlandığını, netice itibarı ile Halife'nin katline sultanların sebep olduğunu ima etmiştir.¹⁸⁶

4.19. HALİFE EL-MÜSTERŞİD'İN ÖLÜMÜ İLE YERİNE GEÇEN EBU CAFER EL-MANSUR (ER-RAŞİD BİLLÂH) – SULTAN MESUD MÜCADELESİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Halife Müsterşid'in ölüm haberi Bağdat'a ulaştığında 26 Zilkade 529 (7 Eylül 1135), halife el-Müsterşid'in henüz sağlığında iken veliaht tayin edip bey'at almış olduğu oğlu Ebu Cafer el-Mansur'a bey'at adılmış ve ona “er-Raşid Billâh” lakabı verilmiştir (27 Zilkade 529 / 8 Eylül 1135 pazartesi).¹⁸⁷ Sultan Mesud, Bağdat şahnesi Bey-aba'ya mektup yazıp kendi adına bey'at etmesini istemiştir.¹⁸⁸ Ancak yeni

¹⁸¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; Cüveyni, *a.g.e.*, 549; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 384-386; İsfahani, *a.g.e.*, 164; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 75; er-Ravendi, *a.g.e.*, 218; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 369; el Azimi, *a.g.e.*, 72.

¹⁸² Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 215; Cüveyni, *a.g.e.*, 549. Ölüm tarihi hakkında bkz.: İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 384-386, bu kaynağımız tarihi 17 Zilhicce Perşembe günü olarak vermektedir; İsfahani, *a.g.e.*, 164, bu kaynağımız tarihi 18 Zilkade olarak vermektedir; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35, bu kaynağımız tarihi 17 Zilkade Perşembe günü olarak vermektedir; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 75, bu kaynağımız tarihi 4 Zilhicce 529 Pazar gününü vermektedir.

¹⁸³ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 384-386; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 369.

¹⁸⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35.

¹⁸⁵ İsfahani, *a.g.e.*, 164.

¹⁸⁶ el-Hüseyni, *a.g.e.*, 75. Ayrıca bkz.: Murat Akkuş, *Abbâsî Halîfelerinin Ölüm Sebepleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Konya, 2010, 111.

¹⁸⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 250; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 386-387; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 75; İsfahani, *a.g.e.*, 164; Acar, *a.g.t.*, 121; el Azimi, *a.g.e.*, 72.

¹⁸⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 34-35; Ebu'l Ferac, *a.g.e.*, II, 369, bu son kaynağımıza göre Sultan Sencer Bağdat valisine haber göndererek Müsterşid'in oğlu er Raşid'in halife seçilmesini ve ona biat etmelerini istemiştir. Bkz: Abu'l Farac, *aynı yer*.

halife er-Raşid Billâh babasının siyasetini takip ettiği için kısa süre sonra Selçuklu Sultanları ile arası açılmıştır. Halife er-Raşid Billâh babasının sultanlar tarafından öldürüldüğüne inanmıştır. Ayrıca Selçuklu Sultanlarının her hangi bir müdahalesi olmadan doğrudan babası tarafından veliaht ilan edilmiş ve onun ölümü ile Halife olmuştur. Bunların da etkisi ile Halife olarak seçilir seçilmez Selçuklu sultanlarına karşı ters hareketlerde bulunmuştur. Nitekim henüz biat esnasında Sultan Mesud'un Bağdat'taki mümessili Bey-aba'yı, halifeye kendi adına biat etmek üzere gönderdiğinde dahi Selçuklu temsilcisi içeri alınmamış ancak kafes arkasından biat alınmıştır.¹⁸⁹ Daha sonra halife, etrafında toplanan emirlere Irak'ı iktâ etmiştir.¹⁹⁰ Onun bu hareketi dahi müstakil bir devlet davranışı olup özellikle babası el Müsterşid'in Sultan Mesud ile yaptığı anlaşmanın feshi anlamına gelmiştir.

Sultan Mesud Barankuş Zekevi'yi, halife er-Raşid Billah'tan babası ile yapılan anlaşma gereği ödemesi lazım gelen parayı tahsil etmek üzere Bağdat'a göndermiştir (Muharrem 530 / Ekim 1135). Halife er-Raşid, yaklaşık 400.000 dinar¹⁹¹ tutan senedi ödememiştir. Gerekçe olarak da bu senedin babasının sağ salim Bağdat'a ulaştırılması karşılığında ödenmesinin kararlaştırılmış olup ancak babasının öldürülmüş olduğunu, dolayısı ile senedin de hükmünü kaybettiğini öne sürmüştür. Ayrıca bütün hazinenin o gün babası ile birlikte olduğunu ve savaş mağlubiyetle neticelenince hazinenin de yağmalandığını bu yüzden para olmadığını bildirmiştir.¹⁹² Bunun üzerine Barankuş ordusu ile Halife sarayına saldırmıştır. Halkında Halife ordusuna yardım etmesi üzerine Barankuş Bağdat'tan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Halife Sultan Mesud'a karşı bir ittifak oluşturmak üzere bazı Selçuklu prens ve komutanlarını Bağdat'a davet etmiştir. Bağdat'a ilk gelen Melik Davud b. Mahmud olmuştur (4 Sefer 530 / 13 Kasım 1135). Halife de Sultan Sencer ve Sultan Mesud adına okunan hutbeye son vererek Davud adına hutbe okutmaya başlamıştır.¹⁹³ Daha sonra Halife'nin çağrısı üzerine Musul hâkimi İmaduddin Zengi, Kazvin hâkimi Barankuş Bazdar, İsfahan hâkimi Alpkuş el-Kebir, Hille hâkimi

¹⁸⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 286.

¹⁹⁰ Köymen, *a.g.e.*, 287.

¹⁹¹ Bu parayı 700 000 bin Dinar olarak hesaplayan kaynaklarımız da var. Bkz: Acar, *a.g.t.*, 124.

¹⁹² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 41; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 250; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 389; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, 371.

¹⁹³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 41-43; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 250; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 389; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 371; İsfahani, *a.g.e.*, 166; Acar, *a.g.t.*, 127.

Sadaka b. Dübeys, Porsukoğlu porsuk ile Aksungur Ahmedili de Bağdat'a gelen melik ve komutanlardandır.¹⁹⁴

Halifenin asker toplayarak kendisi aleyhine harekete geçtiğini haber alan Sultan Mesud hiç şüphesiz metbû Sultan Sencer'den de aldığı yardım ile fazla zaman kaybetmeden ordusu ile Bağdat önüne gelmiştir. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Sultan Mesud'un yardımına gelen Vasıt hâkimi Toruntay'ın desteği ile Bağdat'a girmiştir. Melik Davud Azerbaycan'a gitmiş, Halife ise Zengi ile birlikte Musul'a kaçmıştır Zilkade 530 Ağustos 1136.¹⁹⁵ Bu olayın evvelinde dahi Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, halife el-Müsterşid'in yaptıklarından ötürü Abbasi halifeliğine kendi siyasetleri doğrultusunda hareket eden birinin getirilmesinden yana olmuş ve bu düşüncesini de Sultan Mesud ile paylaşmıştır. Büyük ihtimalle Sultan Mesud ile halife Müsteşid'in Merağa da anlaşmalarından önce, Sultan Sencer, Mesud'a; Abbasi hilafetine, fitne düşünmeyecek, asker toplamayacak, ordu kurmayacak, bana ve hanedan mensuplarına karşı sefere çıkmayacak birisinin gelmesini istiyorum, akıllı, rey ve tedbir sahibi bir ihtiyar olan Harun b. el Müktedi adındaki şeyh bu işe uygundur kimse de bu ihtiyarın sözünden çıkmaz diyerek onun halife olmasını istemiştir.¹⁹⁶ Er-Raşid Billah'ın halife olarak istenmediği daha önceden de belli olmuştur. Nitekim er-Reşid Musul'a kaçtıktan sonra Sultan Sencer'e mektup yazarak (Ramazan 531 / Haziran 1137) yardım istemiş ancak Sultan Sencer kendisine verdiği cevapta; "İslam askerleri Ceyhun tarafına gitmekten imtina ediyorlar. Bununla beraber her halde Allah için harp edenlerin galip gelmesi muhakkaktır" cevabını vermiştir.¹⁹⁷ Böylece birinci ağızdan ikrar ile er-Raışd Billah'ın siyasetinin Selçuklu Devleti çıkarlarına uygun düşmediği gerekçesi ile azli gerçekleştirilmiş oluyordu.

Sultan Mesud ise Bağdat'ta Sultan Sencer'in isteği üzerine ve Selçuklu Devletinin yüksek çıkarlarına uygun olarak daha önce kararlaştırıldığı üzere er-

¹⁹⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 41-43; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 250; İsfahani, *a.g.e.*, 166; Acar, *a.g.t.*, 125-126.

¹⁹⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 41-43; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 250-251; Acar, *a.g.t.*, 127; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 389; İsfahani, *a.g.e.*, 166; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 372; el Azimi, *a.g.e.*, 73. Ahbar'a göre; Halife, Sultan Mesud'un Bağdat'a doğru geldiğini habern aldığı anda yanında bulunan İmaduddin Zengi ile Musul'a çekilmiştir. Ancak Zengi ile Sultan Mesud'un kendisini teslim etme konusunda anlaşmalarını anlamış ve bunun üzerine Horasana geçmiştir. Er-Raışd Damgan da bulunduğu sırada el-Müktefiye biat edildiğini duyduğunda Sultan Sencer'e 531 yılı Ramazan'ın ilk on günü içinde bir mektup yazarak şiddetle yardım istemiştir. Bkz.: el-Hüseyni, *a.g.e.*, 75-76.

¹⁹⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 285-286; Acar, *a.g.t.*, 122-123.

¹⁹⁷ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 253; Acar, *a.g.t.*, 128. el-Hüseyni, *a.g.e.*, 76.

Raşid Billah'ın yerine Ebu Abdullah b. Müstazhir Billâh, Muktafi li-Emrillah lakabı ile Abbasi hilafetine getirilmiştir (18 Zilkade 530 / 18 Ağustos 1136).¹⁹⁸

4.20. MESUD'UN IRAK SELÇUKLU DEVLETİ TAHTINA GEÇMESİNDEN SONRA METBÛ SULTAN SENCER'İN BATI SİYASETİ

Metbû hükümdar Sultan Sencer, Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına hanedan üyelerinden en layık olanın geçmesinde büyük titizlik göstermiştir. Sultan Sencer, Ramazan 527 / Temmuz 1133 tarihinde Halife'nin veziri Enuşirvan b. Halid aracılığıyla halifeye gönderdiği fermanla bu durumu çok iyi izah etmiştir. Sultan Tuğrul'un Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına getirilmesinde kendisinin bu iş için en ehliyetli kişi olduğunu belirtmişti. Tuğrul'dan sonra Mesud'un tahta geçmesinde hiç şüphesiz en layık olarak gördüğünden olacak ki metbû Sultan olarak hükümdarlığını tasdik etmiş ve üzerine düşün görevi de yerine getirmiştir. Rakiplerine karşı özellikle halifelerle mücadelesinde onun yanında olmuştur. Gerek el-Müsterşid Billâh ve gerekse er-Raşid Billâh ile olan mücadelesinde metbû sultan olarak Sultan Mesud'a olan yardımını an yakın derecede bil fiil göstermiştir. er-Raşid Billah'ın haledilmesinden sonra da gerek yerine yeni tayin edilecek halifenin tespitinde ve gerekse biat edilmesinde Sultan Mesud'a gönderdiği elçi vasıtasıyla onu yönlendirmiş ve emirler vermiştir.¹⁹⁹ Er-Raşid Billâh'ın azledilmiş olmasına rağmen Musul Hâkimi İmaduddin Zengi tarafından himaye edilmesine dahi göz yummamıştır. İleride sorun çıkarabileceği düşüncesi ile buradan çıkarılması ve adına okunan hutbenin Musul'da da son verilmesi için bir elçi heyeti ile durumu Zengi'ye bildirmiş ve Zengi gelen metbû sultanın emri üzerine er-Raşid Billâh üzerindeki koruyuculuğunu kaldırmış bunun üzerine er-Raşid Musul'u terk etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁰

Sultan Sencer bütün gücü ile batıyı tanzime girişmiştir. Her atamaya ve tayine bizzat müdahale etmiş görünüyor. Belki de yakında doğuda meydana gelecek

¹⁹⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 298; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 47-49; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 251; İsfahani, *a.g.e.*, 169; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 390; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 76; er-Ravendi, *a.g.e.*, 220; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 372; el Azimi, *a.g.e.*, 73.

¹⁹⁹ Köymen, *a.g.e.*, 300-301.

²⁰⁰ Köymen, *a.g.e.*, 301-302; el- Huseyni , *a.g.e.*, 76; İsfahani, *a.g.e.*, 166.

olayları sezmiş ve bu olaylar öncesinde batı işlerini haletmek istemiştir. Ancak tâbi hükümdar Mesud da tâbiliten kurtulma çabaları içine girmiştir. İlk icraat olarak ta bizzat Sultan Sencer'in fermanı ile Irak Selçuklu Devleti'nin vezirliğe atanan İmadü'd-din Ebü'l Berekat'ı²⁰¹ azletmesi olmuştur. Sultan Mesud devletin kötü idaresini bahane ederek bu azli gerçekleştirmiş,²⁰² ancak devletin kötü durumunu da göz önüne alarak metbû Sultan Sencer'i de karşısına almayı göze almayarak yine Sultan Sencer'e yakın olan bir ismi, Kemalü'd-din Mehmet Hazini'yi vezirliğe atamıştır. Kemalü'd-din Sultan Sencer'in Rey valiliğini yapmış tecrübeli ve tedbirli bir devlet adamıdır.²⁰³

Sultan Sencer'in bu aralar doğu ile meşgul olması hem Sultan Mesud'a hem de bazı komutanlara rahat davranma fırsatı vermiştir. Irak Selçuklu Devletini asker tahakkümünden kurtarmak ve bozulan devlet işlerini düzene koymak üzere işe başlayan yeni vezir Kemalü'd-din görüldüğü üzere Sultan Sencer'in meşguliyetinden istifade eden bazı komutanların işine gelmemiştir. Bunların başında Azerbaycan hâkimi olan Karasungur gelmektedir. Nitekim Karasungur yeni vezirin çalışmaları kendi siyasetine ters düştüğü için Selçuklu prenslerinden Davud ve Selçukşah'ı da yanına alıp Sultan Mesud'a haber göndererek “ya vezir Kemalü'd-din'in başını verirsin ya da başka Melik'in hizmetine gireriz” şeklinde tehdit etmiştir. Çaresiz kaldığı görülen Sultan Mesud bu isteği istemeyerek te olsa kabul etmiştir. Bununla da kalmayan Karasungur kendi veziri olan Mecdüddin Tahir'i, İzzülmülk lakabıyla Sultan Mesud'a vezir tayin etmiştir (Şevval 533 / Haziran 1139).²⁰⁴ Bu durumda Sultan Mesud metbû Sultan Sencer'in tahakkümünden kurtulmak isterken kendi komutanlarından birinin tahakkümüne girmek zorunda kalmıştır. Sultan Mesud'un hâkimiyetinin son derece zayıfladığı bir dönem olmuştur. Öyle ki komutanlar kendi aralarında arazi ikta etmişlerdir. Sultan Mesud'un sadece adı sultanlıkta kalmıştır.²⁰⁵

²⁰¹ Agacanov, *a.g.e.*, 262.

²⁰² İsfahani, *a.g.e.*, 171.

²⁰³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 65; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 77; İsfahani, *a.g.e.*, 171.

²⁰⁴ Faruk Sümer, “Mes'ud”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1979, 139; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 69-70; İsfahani, *a.g.e.*, 172-173; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 78.

²⁰⁵ İsfahani, *a.g.e.*, 172. d.n. 1.

4.21. KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141)'NDAN SONRA SULTAN SENCER'İN BATI SİYASETİ

Sultan Sencer doğudaki siyasi teşekküller ile mücadele ederken bile batı ile olan tâbi-metbû ilişkilerini devam ettirmiş ve gerek duyduğunda gerek Sultan Mesud ve gerekse halifeye elçi heyetleri göndermiştir. Katvan mağlubiyeti gerek Sultan Sencer ve gerekse bölge için bir dönüm noktası olmuştur. Sultan Sencer'in doğu siyasetini etkilediği kadar batı siyasetini de etkilemiştir. Sultan Sencer aldığı bu büyük ve ilk mağlubiyet karşısında oldukça sarsılmıştır. Buna mukabil tedbir almayı da ihmal etmemiştir. Yenilgiden hemen sonra metbû sultan olarak ve belki de amca sıfatı ile tâbi hükümdar Mesud'a bir elçi göndermiştir. Sultan Sencer kaybettiklerine bakmadan daha önce sultanlarının isyanını önlemek için Irak Selçuklu Devletinden aldığı Rey şehrini şimdi hiç düşünmeden ve her hangi bir talep olmaksızın yeğeni Sultan Mesud'a iade etmiştir. Karşılığında ise ordusuyla birlikte derhal Rey'e gelip bir sonraki emre kadar orada ikamet etmesini emretmiştir. Sencer siyasetinin ne kadar değiştiğini bu olay izah etmede yeterli olmuştur. Sultan Sencer bu görevi dönemin Rey valisine vermiştir. Vali olarak Rey'de bulunan Abbas bir ordu ile Bağdat'a gitmiş ve uzun süren müzakereler yapılmıştır. Sonunda Sultan Mesud bu isteği kabul etmiştir.²⁰⁶ Ancak önemli olan Sultan Sencer'in metbû-tâbi hükümdar ilişkisini gözetenerek yaptığı bu çağrıya Sultan Mesud'un icabet etmiş olmasıdır. Bu davranışı ile Mesud'un tâbi hükümdar olarak Sultan Sencer'i metbû hükümdar olarak halen kabule devam ettiğini göstermiştir. Sultan Mesud ordusu ile derhal Rey şehrine gelmiş ve burada bir süre ikamet etmiştir. Ancak Karahitay hükümdarı Gür Han'ın batıya doğru ilerlememesi üzerine Sultan Mesud tekrar Hemedan'a geri dönmüştür.²⁰⁷

²⁰⁶ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 222.

²⁰⁷ Köymen, "Sencer," 489; a.y., *İkinci İmparatorluk Devri*, 388; Sümer, a.g.m., VIII, 139; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 81-82; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 222. Râvandî bu olayı daha farklı aktarmıştır. Ona göre Sultan Sencer Rey valisi olan Abbas'a yaptığı kötü işler sebebi ile kızmıştır. Onu cezalandırması için Sultan Mesud'a emir vermiş bunun üzerine Mesud Rey'e gitmiştir. Fakat Abbas'ın sultan Mesud'u iyi karşılaması ve itaat arz etmesi üzerine Sultan Mesud onu af etmiştir. Tâbi eğer olay böyle ise tabî-metbû ilişkisinin izahı daha net olur. Zira Mesud hiçbir karşılık almadan metbû Sultan Sencer'in emri ile Rey'e gitmiştir. Bkz.: er-Râvendî, *a.g.e.*, 223. Aynı şekilde İsfahani de Abbas'ın sultan Sencer ve Mesud'a karşı kuvvet kazandığından, ancak sultanın iyi idaresinden memnun kaldığı için onu orada bıraktığından bahsediyor. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 176. Ahbar ise Rey sahibi Abbas'ın kendiliğinden Sultan Mesud'un hizmetine girdiğini belirtmiştir. Bkz.: el-Huseyni, *a.g.e.*, 79.

Sultan Sencer Halife'ye de bir elçi göndermiştir. Ancak bu elçinin şifahi olarak halifeye neler aktardığından ziyade onun taşıdığı değerli emanet bu gelişini önemli kılmıştır. Daha önce Sultan Sencer tarafından el-Müsterşid'den alınan Peygamber efendimize ait hırka ile asayı şeriflerin olduğu emanetler yeni halife el-Müktefi'ye teslim edilmiştir.²⁰⁸

4.22. SULTAN SENCER'İN III. IRAK SEFERİ

4.22.1. SEFERİN SEBEPLERİ

Sultan Sencer'in bu sıralarda doğuda Harzemşahlar, Karahitaylar, Gurlar, Gazneliler vb siyasi teşekküller ile uğraşması batıda büyük bir boşluk bırakmıştır. Yeğeni, veliahtı ve tâbi hükümdarı devletin idaresini tam manasıyla eline alamamış, otoritesini kuramamıştır. Bu otoritesizliğin ortaya çıkmasındaki birinci sebep elbette ki Sultan Sencer'in doğudaki meşguliyeti olmuştur. Ancak önemli bir sebep de Sultan Mesud'un takip ettiği siyasetin yanlışlığından doğmuştur. Sultan Mesud, metbûu meşgul iken kendisini tâbilikten kurtaracak bir siyaset takip etmiştir. Ancak bu siyaset ters etki yapmış, Sultan Mesud'u Sencer'in tahakkümünden tam olarak kurtaramadığı gibi onu bazı komutanların tahakkümüne koymuştur.²⁰⁹

Sultan Mesud'un, Fars hâkimi Atabek Mengübars ile yaptığı Gürşenbih savaşında (H. 532 / M. 1138) yaşadığı büyük mağlubiyet iktidarını sarsmıştır.²¹⁰ Mengübars'ın bu savaşta öldürülmesi üzerine yerine Fars bölgesine hâkim olan Bozaba ile mücadele etmek için Sultan Mesud, o gün yanında olan ve birlikte Azerbaycan'a kaçan komutanlarından Karasungur'u kullanmak istemiş ancak kısa süre sonra bu komutanın tahakkümüne girmek zorunda kalmıştır. Karasungur'un ölümünden (H.535 / M.1141)²¹¹ sonra dahi sultan Mesud'un başı sürekli olarak komutanlar ile derde girmiştir. Fars hâkimi Bozaba'nın sultan Mesud üzerine

²⁰⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 77; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 400; Acar, *a.g.t.*, 104

²⁰⁹ Sümer, *a.g.m.*, 139; Köymen, "Sencer", 489; *a.y.*, *İkinci İmparatorluk Devri*, 385; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 254.

²¹⁰ Sümer, *a.g.m.*, 138; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 252-253; el-Huseyni, *a.g.e.*, 77.

²¹¹ Sümer, *a.g.m.*, 139; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 77-79; İsfahani, *a.g.e.*, 175.

yürümesi sonucu bu sefer de Hasbey bin Belengeri, sultan Mesud'a yaptığı yardım neticesinde devletin idaresini eline almıştır.²¹² Metbû sultan Sencer doğudaki meşguliyeti nedeni ile bizzat gelemeyişi batıda işler iyice bozulmuştur. Bunu üzerine özellikle Hasbey'in devlet idaresini ele almasının metbû Sultan Sencer'i iyice kızdırdığı anlaşıyor. Sultan Mesud'a elçiler göndererek komutanların devlet işlerinden el çekmeleri gerektiğini özellikle Hasbey'in devlet işlerinden uzaklaştırılmasını istemiştir.²¹³ Devletin harap olmasının ve halk arasında yoksulluğun artmasının sebebi olarak bu komutanları gören metbû Sultan Sencer, tâbi Sultan Mesud'u bu konuda uyarmış aksi takdirde Irak üzerine yürüyeceğini söyleyerek onu tehdit etmiştir.²¹⁴ Mesud ise kendisi üzerinde hâkimiyet kurmuş olan Hacib Abdurrahman Toğayürek'i, Rey valisi Abbas'ı ve Fas hâkimi Boz Aba'yı ortadan kaldırmak için Hasbey'in yardımına ihtiyaç duymuş²¹⁵ ve bu yüzden Sultan Sencer'i oyalayarak emirlerini yerine getirmede geç davranmıştır.²¹⁶ Bunun üzerine Sultan Sencer metbû Sultan olarak, ortaya çıkmış olan bu sorunları yerinde haletmek üzere Rey şehrine gitmeye karar vermiştir.²¹⁷

4.22.2. REY GÖRÜŞMESİ

Sultan Sencer uzaktan elçiler ile işi haledemediğini görünce ordusunu toplayarak Rey'e gelmiştir.²¹⁸ Sultan Sencer'in Rey'e gelmesinde ne kadar haklı olduğu bir kere daha anlaşılmıştır. Nitekim o geldiği sırada bile Alpkuş, Toruntay ve Ali b. Dübeys'in de aralarında bulunduğu bir gurup asi komutan yanlarına aldıkları Sultan Mahmud'un oğlu Melik şah ile birlikte Sultan Mesud'a isyan ederek Bağdat'a gelmişler ve Halifeden Melik şah adına hutbe okutmasını istemişlerdir.²¹⁹ Halife

²¹² Sümer, a.g.m.,140; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 122-123;Sevim-Merçil, a.g.e., 259; el-Hüseyni, a.g.e., 85; İsfahani, a.g.e., 181.

²¹³ Köymen, *Selçuklu Devri*, 121; Sevim- Merçil, a.g.e., 260; İsfahani, a.g.e., 203-204;

²¹⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 122-123; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 395.

²¹⁵ Sümer, a.g.m., 139; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 108-109; İbn Kesîr, a.g.e., XII. 406-407; İsfahani, a.g.e., 181.

²¹⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*,395; Sevim- Merçil, a.g.e., 222.

²¹⁷ Köymen, *Selçuklu Devri*, 121; Sevim- Merçil, a.g.e., 222; el- Hüseyni , a.g.e., 85.

²¹⁸ İsfahani, a.g.e., 204; el- Hüseyni , a.g.e., 85; er-Ravendi, a.g.e., I, 170.

²¹⁹ İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 129-130; Sevim-Merçil, a.g.e.,260; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 413-415. İsfahani, a.g.e., 202. İsfahani, bu olayın 543 Rebiyülevvel ayında olduğunu ve bu komutanların yanında Melik Muhammed'in bulunduğunu aktarmıştır. Bkz.: İsfahani, *aynı yer*.

bunlara karşı Sultan Mesud'tan yardım istemiştir. Sultan Mesud Bağdat'a gitmek üzere iken amcası metbû Sultan Sencer tarafından Rey şehrine çağırılmıştır.²²⁰ Sultan Mesud amcasının çağrısını üzerine Rey'e gitmiştir. Recep 544 / Kasım – Aralık 1150.²²¹ Sultan Mesud Rey'e geldiğinde yanında Hasbey Belengeri'yi de getirmiştir. Bu seferin müsebbibi olan Hasbey, tedbirli, akıllı ve meziyet sahibi bir devlet adamıdır.²²² Sultan Sencer metbû sultan olarak haklarını kullanarak Rey şehrine gelmiştir. Geliş sebebi ise özellikle Hasbey'e Mesud tarafından verilen aşırı imtiyaz idi. Ancak Sultan Sencer Rey'den öteye geçmemiştir. Üstelik Sultan Sencer gerek Sultan Mesud'tan yana olsun gerekse Hasbey'den yana olsun Rey'den razı olarak ayrılmıştır.²²³ Sencer'in Hasbey'in meziyetlerini görünce onun daha çok teveccühe layık biri olduğunu söylemesi, onun bu komutan aleyhine birileri tarafından kışkırtıldığını ortaya koyuyor. Nitekim Hasbey'in kısa sürede Sultan Mesud nezdinde önemli makamlara yükselmesi bazı komutan ve devlet adamları tarafından kışkırtılmıştır.²²⁴ Sultan Sencer, Mesud tarafından ikna edilmiş, ancak mutlaka Bağdat üzerine yürümesi ve asi komutanların hakkından gelmesi konusunda herhalde talimatlar almıştır ki Rey'den hemen sonra Bağdat'a yürümüştür.²²⁵

4.22.3. SEFER'İN SONUÇLARI

Sultan Sencer her ne kadar doğuda zor durumda olsa da siyasetinin ağırlık noktasını hep batı teşkil etmiştir. Bundaki sebep belki Irak Selçuklu Devletinin başında yeğeni ve veliahdının bulunması ve Halife gibi İslam dünyasının dini liderinin bu ülke sınırlarında ikamet ediyor olmasıdır. Sebep ne olursa olsun Sultan Sencer'in bu zor günlerinde dahi Rey'e kadar gelmesi batıdaki tâbiine hala metbû sultan olarak ayakta olduğunu, siyasetinin aynen devam ettiğini ve herhangi bir sorun

²²⁰ Sümer, a.g.m.,140; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 129-130; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 413-415; İsfahani, *a.g.e.*, 204.

²²¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 122-123; er-Ravendi tarihi 543olarak vermiş ve Sultan Sencer'in on altı gün Rey'de kaldığını aynı yılın Ramazan ayında geri döndüğünü belirtmiştir. Bkz.: er-Ravendi, *a.g.e.*, 171. İsfahani ve Sultan Sencer'in 544 Şaban ayında çıktığını ve yaşlı hali ile kış ortasında Rey'e vardığını, buna rağmen Sultan Mesud'un amcasının yanına gitmek istemediğini onu Şerefüddin el-Muvaffak'ın ikna ettiğini aktarmıştır. Bkz. İsfahani,*a.g.e.*,204. Krş.: el- Huseyni , *a.g.e.*,85.

²²² Sümer, a.g.m., 140; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 108-109; İsfahani, *a.g.e.*, 196, d.n. 2 v.d.

²²³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*,396; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 129-130; İsfahani, *a.g.e.*, 204.

²²⁴ Sümer, a.g.m., 140.

²²⁵ İsfahani, *a.g.e.*,204.

çıkıldığında ordusunun başında sefere çıkabilecek güçte olduğunu göstermiştir. Sultan Mesud ise metbûunun çağrısına icabet ederek Rey'e gitmiş ve halen tâbiliği sürdürdüğünü ispatlamıştır. Bu sefer hiç şüphe yok ki Sultan Sencer'e büyük moral vermiştir. Bunun yanında en önemli sonuç, bu durumdan tâbi sultanın kârlı çıkmış olmasıdır. Metbû Sultan Sencer'in böylece desteğini alan Sultan Mesud'un asi komutanlara karşı eli güçlenmiştir. Görüşmelerde alınan bir karar olduğu anlaşılan Bağdat seferi neticesinde bu komutanlar teker teker gelerek Sultan Mesud'a itaat arz etmişlerdir.²²⁶

Sultan Mesud, Rey görüşmesinde amcası metbû Sultan Sencer'den ayrılınca Halifenin yardım isteğine cevap vermek, asi komutanları cezalandırmak ve Sencer'in emrini yerine getirmek üzere Bağdat'a yürümüş ve 15 Şevval 544 / 15 Şubat 1150 günü Bağdat'a girmiştir.²²⁷ Sultan Mesud bu tarihten sonra komutanlar ile herhangi bir sorun yaşamamıştır. Ancak Sultan Mesud b. Muhammed b. Melikşah 1 Recep 547 / 2 Ekim 1152 günü Hemedan da ölmüştür.²²⁸ Onun ölümü ile birlikte Irak Selçuklu Devletinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı olan tâbilik durumu da sona ermiştir.²²⁹

²²⁶ Sümer, a.g.m.,140; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 129-130. Köymen'e göre bu tarihten sonra Hasbey Belengari'nin de nüfuzu kırılmış ve Sultan Mesud ölene kadar sesi çıkmamıştır. Bkz.: Köymen, *Selçuklu Devri*, 121.

²²⁷ Sümer ,a.g.m., 140; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 129-130; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 260; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII., 413-415; el-Huseyni, *a.g.e.*, 85.

²²⁸ el- Huseyni , *a.g.e.*, 85.

²²⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 396.

5. SULTAN SENCER DÖNEMİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DOĞU SİYASETİ

5.1. DOĞUDA İLK İSYAN (H. 515 / M. 1121): GURLU İSYANI VE BASTIRILMASI

Bu gün Hezaristan olarak adlandırılan, Orta Afganistan'ın dağlık bölgesine Gur denilmiştir. Burada hüküm süren hanedana Gurlular adı verilmiştir.¹ Gurlular önceleri Gazneli hâkimiyetinde yaşamışlardır.² Daha sonra Sultan Sencer Horasan'a melik olarak atanınca Gurluları da diğer komşu devletler gibi hâkimiyetine almıştır. H. 501 /M. 1107 yılında Gurlu hükümdarı İzzeddin Hüseyin ile yaptığı savaşı kazanan Sencer onu esir almış ancak daha sonra serbest bırakmıştır.³ Gurlular bu tarihten sonra Selçuklu hâkimiyetine sadık kalmışlardır. İzzeddin Hüseyin (H. 493–541 /M. 1100–1146) her sene Sultan Sencer'in sarayına tâbiliğini bildirip çeşitli hediyeler sunmuştur.⁴ Sultan Sencer Selçuklu İmparatorluğuna hâkim olduktan sonra doğuda ilk isyan Gurlulardan gelmiştir. Bölgenin dağlık olması ve yapılan sağlam hisarlar Gur beylerini cesaretlendirmiş olmalı ki H. 515 /M. 1121 yılında Gurlular, doğuda Sultan Sencer'e karşı ilk olarak isyan bayrağı çeken tâbi devlet olmuştur. Muhtemelen vergi vermemek sureti ile isyanını açığa vuran Gur beylerinden İzzeddin Hüseyin'e karşı Sultan Sencer, Mönk komutasında bir ordu göndererek bu beyi itaat altına almıştır.⁵ Bu isyan her ne kadar gerek mahiyeti ve gerekse doğurabileceği sonuçları açısından önemsiz bir olay olsa da doğuda Sultan Sencer hâkimiyetine karşı tâbiler tarafından yapılan ilk başkaldırı olması nedeni ile ayrı bir önem arz etmektedir.

¹ M.Longworth Dames, "Guriler", *İA.*, IV, İstanbul, 1978, 826-830; İqtidar Hüseyin Sıddıki, "Gurlular", *DİA.*, XIV, İstanbul, 1996, 207-211.

² Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, V, 248.

³ Dames, "Guriler", 826–830.

⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 157, d.n. 2; Sıddıki, *a.g.m.*

⁵ Köymen, *Selçuklu Devri*, 131; a.y., *İkinci İmparatorluk Devri*, 157 d.n 3; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 207.

5.2. SULTAN SENCER'İN TÂBİ KARAHAHLILAR DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

5.2.1. SULTAN SENCER'İN (524 / 1130) MAVERAÜNNEHİR SEFERİ

5.2.1.1. SEFER ÖNCESİ KARAHAHLILAR'IN DURUMU

Sultan Sencer'in meliklik döneminde Karahanlı hükümdarı Kadir Han, Muhammed Tapar ile Berkjaruk mücadelesinden de yararlanmak istemiş ve Horasan'a saldırmıştır. Tirmiz'i işgal eden Kadir Han ile Sencer arasında çıkan savaş sonunda Kadir Han esir düşmüş ve öldürülmüştür (2 Şaban 495 / 22 Mayıs 1102). Sencer onun yerine damadı ve yeğeni olan II. Muhammed b. Süleyman'ı Aslan Han unvanı ile Batı Karahanlı devletinin yeni hükümdarı olarak Semerkant'a tayin etmiştir. Bu günden sonra Selçuklu devletine tâbi olan Batı Karahanlı hükümdarı Arslan Han, tahtına karşı müdahalelerde metbû sultan Sencer'den yardım almıştır. Bunlardan birincisi Hasan b. Ali ile olan mücadelesidir. Yaklaşık sekiz yıl süren mücadeleyi ancak Arslan Han, Metbû Sultan Sencer'den aldığı yardım sayesinde H. 503 /M. 1109 yılında kazanmıştır.⁶ İstikrarlı bir dönem yaşayan Batı Karahanlı Devleti'nde Arslan Han (H. 495–524 /M. 1102–1130) tarafından bastırılan sikkelerde Sultan Sencer'in adının kullanılması Selçuklulara karşı tâbiyetinin göstergesi olmuştur.⁷

5.2.2.2. SEFERİN SEBEPLERİ

Batı Karahanlı hükümdarı Arslan Han Sultan Sencer tâbiyetinde iken felç geçirmiş bunun üzerine saltanat naibi sıfatı ile oğlu Nasır Han devlet işleri ile ilgilenmiştir.⁸ Ancak felç olan hükümdarın kendisine naib olarak seçtiği oğlu Nasır Han, Semerkand'da bulunan çok nüfuzlu bir Alevi fakih Eşref Semerkandi⁹ ile işbirlikçisi olan Semerkand reisi tarafından bir suikast sonucu öldürülmüştür. Açık

⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 381-382.

⁷ Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İA.*, VI, İstanbul, 1977, 266; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DIİ.*, XXIV, İstanbul, 2001, 404-412;

⁸ Pritsak, "Kara-Hanlılar", 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 159; Özaydın, *a.g.m.*, 409;

⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-81; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210.

bir şekilde Arslan Han'a karşı bir isyan niteliği taşıyan bu olay üzerine talaşa kapılan Arslan Han Türkistan da bulunan diğer oğlu II. Ahmet'i yardıma çağırmıştır.¹⁰ Diğer taraftan metbû Sultan Sencer'e bir elçi göndererek durumdan haberdar etmiş ve resmen yardım istemiştir. Sultan Sencer tâbiinin bu yardım talebine karşı metbû hükümdarlık görevi gereği icabet etmiş ve ordusunu toplayarak Semerkand'a doğru yola çıkmıştır. Diğer taraftan Arslan Han'ın oğlu Semerkand'a ulaşmış ve asi liderlerinden Alevi'yi öldürmüş Semerkand reisini de hapse atmıştır. Olayın bu şekilde hal olduğunu gören Arslan Han Sultan Sencer'den yardım istediğinden pişman olmuş ve derhal bir elçi göndererek sultana durumu anlatmış ve kendisinin tekrar Horasan'a dönmesini rica etmiştir. Ayrıca oğlunun da kendisi gibi Sultan Sencer'in yüksek hâkimiyetini benimsediğini bildirmiştir. Sultan Sencer bu haberi aldıktan sonra bulunduğu yerde bir müddet konaklamıştır. Bu sırada çıktığı bir av esnasında yakalattığı tam donanımlı bir gurup askeri, çektiği sorgu sonrası bu askerlerin Arslan Han tarafından kendisini öldürmek üzere gönderildiklerini öğrenmiştir.¹¹ Sultan Sencer bunun üzerine yoluna devam ederek Rabiulevvel 524 / Nisan 1130 da Semerkand'ı işgal etmiştir.¹²

5.2.2.3. KARAHANLI DEVLETİNİN SULTAN SENCER'İN DIŞ POLİTİKASINA UYGUN OLARAK YENİDEN TANZİMİ

Semerkand üzerine yürüyerek şehri zorla ele geçiren Sultan Sencer, bir kısmının yağmalanmasına izin vermiş diğer bir kısmının ise yağmalanmasına mani olmuştur (Rabiulevvel 524 / Nisan 1130). Sultan Sencer'den korkan Muhammed Han ise kaçarak bir kaleye sığınmıştır. Daha sonra Sultan Sencer'den af dileyerek aman istemiştir. Sultan Sencer bir müddet sonra ona aman verip aşağı inmesini istemiştir. Muhammed Han yanına gelince ona ikramda bulunmuş ve onu tahtından

¹⁰ Pritsak, "Kara-Hanlılar", 267; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 522-523; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210; Özaydın, *a.g.m.*, 409.

¹¹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 159; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 522-523.

¹² Pritsak, "Kara-Hanlılar", 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 159; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 522-523; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 210-211; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 374; İsfahani, *a.g.e.*, 239; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 165; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64; Özaydın, *a.g.m.*, 409; el Azimi, *a.g.e.*, 66; Agacanov, *a.g.e.* 266. İsfahani ve Ahbar da ittifakla, Sultan Sencer'in Ahmet Han'ı altı ay muhasara ettikten sonra teslim olduğunu belirtmektedir. Bkz.: İsfahani, *aynı yer*; el-Hüseyni, *aynı yer*.

uzaklaştırarak kendisinin karısı olan Muhammed Han'ın kızının yanına yani kendi payitahtı olan Belh'e göndermiştir. Muhammed Han Belh'de kızının yanında iken Recep 526 / Mayıs veya Haziran 1132'de vefat etmiştir.¹³

Sultan Sencer Semerkand'da bir süre kalmıştır. Bu süre zarfında Batı Karahanlı devletini bizzat idare etmiştir. Bu devleti Büyük Selçuklu İmparatorluğunun genel politikasına uygun bir şekilde yeniden tanzim etmiş, Karahanlı devletinin bütün silâh ve hazinelerine el koymuştur.¹⁴ Böylece savaşma kabiliyetini ve gücünü düşürdüğü gibi ekonomik olarak ta zayıflatmıştır. Güçsüz bıraktığı tâbi devleti, şüphesiz burada kaldığı süre zarfında kendisine güven vermiş olan Emir “Hasan Tekin” adıyla ünlü Kılıç Tamgaç Ebû'l-Meâlî el-Hasan b. Ali b. Abdülmü'min'e¹⁵ teslim etmiş ve sonra Horasan'a dönmüştür (H. 524 /M. 1130).¹⁶ Arslan Han sülalesinden olmadığı anlaşılan Emir Hasan Tekin Sultan Sencer'in siyasetine ne kadar uygun olsa da çok geçmeden ölmüştür (H. 526 /M. 1132). Bunun üzerine Sencer Mahmud b. Muhammed Han'ı Semerkand'a hükümdar tayin etmiştir (H. 526–536 /M. 1132–1141).¹⁷ Sultan Sencer'in yeğeni olan bu hükümdar kendisine son derece bağlı kalmıştır.¹⁸

5.3. SULTAN SENCER'İN TÂBİ GAZNELİ DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

5.3.1. GAZNELİ DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

Sultan Sencer henüz Horasan'da melik iken, Gazneliler Devleti'nin hükümdarı Sultan İbrahim'in oğlu III. Mesud'un (H.508 /M. 1115) ölümü ile yerine

¹³ Pritsak, a.g.m., 267; Sevim-Merçil, a.g.e., 211; el-Hüseyni, a.g.e., 64; Agacanov, a.g.e., 266; Merçil, a.g.e., 28.

¹⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., X, 522-523.

¹⁵ İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 80-84. İsfahani ve Ahbar, Sultan Sencer'in Semerkand'a Ahmed Han'ın oğlu Nasır Han'ı tayin ettiğini yazmaktadırlar. Bkz.: İsfahani, a.g.e., 239; el-Hüseyni, a.g.e., 64.

¹⁶ İbnü'l Esir, a.g.e., X, 522-523; Pritsak, “Kara-Hanlılar”, 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 162; Sevim-Merçil, a.g.e., 211.

¹⁷ Pritsak, “Kara-Hanlılar”, 267; İbnü'l Esir, a.g.e., X, 522-523; Agacanov, a.g.e., 266; Merçil, a.g.e., 28.

¹⁸ Pritsak, a.g.m., 267; Sevim-Merçil, a.g.e., 211.

Şirzad geçmiştir.¹⁹ Ancak kısa süre sonra Gazne tahtı için kardeşler arasında mücadele başlamış ve hükümdar bulunan Şirzad kardeşi Arslan Şah tarafından öldürülmüştür (H. 509 /M. 1116).²⁰ Hayatta kalan diğer kardeş Behrem Şah, Selçukluların o dönemde Horasan hâkimi olan Melik Sencer'e iltica etmiştir.²¹ Sultan Sencer'den yardım isteyen Behrem Şah'ın bu isteği Melik Sencer tarafından kabul edilmiş ve ordusunun başında Behrem Şah ile birlikte Gazne üzerine yürümüştür. Mağlup olan Arslan Şah daha sonra katledilmiş ve Gazne Sencer tarafından işgal edilmiştir. Sencer Gazneliler'in hazinelerine el koyduktan sonra tahta Behrem Şah'ı geçirmiştir (H. 511–547 /M. 1117–1153).²² Böylece Selçuklu tâbiyetine giren Gazneliler Devleti'nin yeni Hükümdarı Behrem Şah, Melik Sencer'e yıllık 250.000 Dinar vergi vermeyi kabul etmiştir.²³ Bundan sonra Behrem Şah tarafından bastırılan sikkelerde Sultan Sencer'in adı da zikredilmiştir.²⁴ Behrem Şah'ın uzun süren saltanatı esnasında Selçuklular ile genelde metbû-tâbi devlet ilişkileri içinde sürdürülen bir siyaset takip edilmiştir. Behrem Şah devrinde en mühim olan Gur Hükümdarlarının artan güçleri olmuştur. Nitekim Behrem Şah en çok Gurlu Hükümdarları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁵

5.3.2. SULTAN SENCER'İN (H. 529 /M. 1135) GAZNE SEFERİ

5.3.2.1. SEFERİN SEBEPLERİ

Behrem Şah Sultan Sencer tarafından hükümdar olarak Gazne'ye atandığında her yıl 250.000 Dinar vergi ödemeyi taahhüt etmiştir. Her yıl bunu kesintisiz yerine getiren Behrem Şah H. 529 /M. 1135 yılında bu ödemesi gereken meblağı

¹⁹ M.Longworth Dames, "Gazneliler", *İA.*, IV, İstanbul, 742-748; Merçil, *a.g.e.*, 39.

²⁰ Dames, "Gazneliler", 746.

²¹ İsfahani, *a.g.e.*, 238; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64; Dames, "Gazneliler", 746.

²² İsfahani, *a.g.e.*, 238-239; Dames, "Gazneliler", 746; Köymen, Selçuklu Devri, 127.

²³ İsfahani, *a.g.e.*, 239; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64. Ravendi bu vergi hakkında Behramşah'ın her gün 1000 Dinar vergi ödemesi kararlaştırılmış ve bunun tahsilatı için birde tahsildar memur görevlendirildiği belirtilmektedir. er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 164. Ayrıca Bkz.: Agacanov, *a.g.e.*, 265, d.n, 25.

²⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 339-340; Dames, "Gazneliler", 746.

²⁵ Dames, "Gazneliler", 747; Agacanov, *a.g.e.*, 265. Ayrıca Bkz.: S.Hilelson, "Behram Şah", *İA.*, II, İstanbul, 1979, 454.

ödememiştir.²⁶ Bunun üzerine bir de Behrem Şah'ın, kendisinin tâbiyetinden çıktığı, halka zulüm ettiği ve onların mallarını zorla gasp ettiği haberi Sultan Sencer'e verilmiştir.²⁷ Tâbi hükümdar olarak Behrem Şah yıllık vergisini ödememiş olmakla resmen isyan etmiş sayılır. Bu durumda zaten metbû sultan olarak Sencer'in tâbi olan Behrem Şah'ı yeniden tâbiyetine almak veya tahttan indirmek üzere sefere çıkması icap etmektedir. Bu, seferin birinci sebebini teşkil ederken ikinci sebep ise Behrem Şah'ın halka zulüm ettiği ve onların mallarını zorla gasp ettiğinin kendisine iletilmiş olmasıdır. Bunlardan başka Ahbar'da geçen el-Hüseyni'nin anlatımıyla 'Behrem Şah Sultan Sencer'in uzaklığından cesaret alarak ona karşı isyan etmiş ve ordu toplayarak Sencer üzerine yürümüş ve Büst'e kadar gelmiştir'.²⁸ Bütün bunlar metbû Sultan Sencer'in bir tâbi hükümdara karşı sefere çıkması için yeterli sebepler olmuş ve Sultan Sencer de bunu yapmıştır ve ordusunun başında Gazne'ye doğru sefere çıkmıştır (Zilkade 529 / Ağustos-Eylül 1135).

5.3.2.2. SEFER'İN SEYRİ

Sultan Sencer Zilkade 529 / Ağustos-Eylül 1135'da Horasan' dan Gazne'ye doğru yola çıkmıştır.²⁹ Sultan Sencer Behrem Şah'ın yıllık vergileri göndermemesi ve üstelik hakkında bu can sıkıcı haberleri duyunca ya burayı onun elinden almak ya da ıslah etmek maksadıyla sefere çıkmıştır. Selçuklu ordusu Horasan'dan yola çıkıp Sistan şehirlerinden olan Büst'e geldiğinde şiddetli kış şartları nedeni ile oldukça zor koşullarla karşı karşıya kalmışlardır. Erzak ve yem bulmakta güçlük çekilmiştir.³⁰ Askerler bu durumdan her ne kadar Sultan Sencer'e şikâyet etmişse de Sultan Sencer seferden vazgeçmeyerek bütün bu zorluklara rağmen Gazneli Devleti'nin başkenti olan Gazne civarına kadar gelmişlerdir. Sultan Sencer ordusu ile Gazne'ye yaklaşıncı Behrem Şah durumun vahametini anlamış olmalı ki elçiler göndererek yaptıklarından dolayı affını istemiştir. Bunun üzerine Sultan Sencer ona en büyük komutanlarından

²⁶ İsfahani, *a.g.e.*, 239; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 307; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 215; Köymen, *Selçuklu Devri*, 128.

²⁷ el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Köymen, *Selçuklu Devri*, 128.

²⁸ el-Hüseyni, *a.g.e.*

²⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; İsfahani, *a.g.e.*, 239; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 215; Agacanov, *a.g.e.*, 265; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 306; a.y., *Selçuklu Devri*, 124.

³⁰ İsfahani, *a.g.e.*, 239; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 64-65.

biri olan ve Rey şehrinin de o sıralarda hâkimi bulunan Hadun el-Mukarreb Cevher'i yanında bir heyet ile birlikte elçi olarak göndermiştir.³¹ Sultan Sencer her zamanki gibi af edici sıfatını ön plana çıkararak elçilik heyeti başkanı Cevher'e verdiği cevabi mektubunda eğer huzuruna gelir ve tekrar itaat ederse kendisini affetmeyi kabul edeceğini bildirmiştir. Cevher, Behrem Şah'ın yanına varınca Sultan'ın isteklerini ona bildirmiştir. Behrem Şah, bunun üzerine Sultan Sencer'e itaat etmeyi, para göndermeyi ve bizzat huzuruna çıkarak hizmet etmeyi kabul etmiş, Sultan Sencer'in vereceği hükümlere boyun eğip itaat arz etmeğe hazır olduğunu bildirmiştir.

El-Mukarreb Cevher, Behrem Şah ile beraber Sencer'in yanına gelmek üzere yola çıkmışlardır. Cevher bir süre sonra hızlı ilerleyerek Sultan Sencer'e Behrem Şah'ın geldiğini haber vermiş ve ertesi sabah huzurunda olacaklarını bildirerek tekrardan Behrem Şah'ın yanına dönmüştür. Bunun üzerine Sultan Sencer, Behrem Şah'ı askeri gücünü göstermek sureti ile biraz korkutmak ve gözdağı vermek üzere şatafatlı bir askeri karşılama töreni hazırlamıştır. Ertesi gün bir alay ile beraber onu karşılamaya çıkmıştır. Behrem Şah, el-Mukarreb Cevher ile birlikte Sultan Sencer'e doğru ilerlerken Sultan Sencer'in etrafındaki askeri alayını ve başındaki çetirini görmüş ve bir ürperti ve korku ile geldiği gibi geri dönmüştür. Büyük ihtimalle bu alayın içine girdiğinde bir daha çıkamayacağını düşünmüş olmalı ki Behrem Şah, atının dizginine yapışarak, davranışının çirkin olduğunu ve böyle bir hareketin akıbetinin kendisi için daha kötü olacağını söyleyen Cevher'in sözlerini dahi dinlemeden kaçarak geri gitmiştir.³² Sultan Sencer'in kedisini yakalayarak ülkesini elinden alacağını düşünen Behrem Şah, Gazne'de dahi durmayarak Hindistan taraflarına kaçmıştır.³³

³¹ Köymen, Selçuklu Devri, 128; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 215.

³² Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 309; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 215; Köymen, Selçuklu Devri, 129.

³³ Köymen, Selçuklu Devri, 129; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 216; Agacanov, *a.g.e.*, 265; İsfahani, *a.g.e.*, 239; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65.

5.3.2.3. SULTAN SENCER'İN GAZNE'DE GEÇİRDİĞİ BİR YIL İÇİNDE Kİ FAALİYETLERİ VE BEHRAM ŞAH İLE MÜNASEBETLERİ

Sultan Sencer bu sonuç üzerine yoluna devam ederek hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Behrem Şah'ın payitahtı olan Gazne şehrine girmiş ve şehri zapt etmiştir. Behrem Şah'ın bütün hazinelerine ve mal varlığına el koyan Sultan Sencer şehrin vergilerini de toplamıştır³⁴. Daha önce gördüğümüz üzere Batı Karahanlı Devleti'nin başkenti Semerkand'ı işgal ettiğinde (524 / 1130) devlet işlerini bir süre kendisi ele alıp yürüttüğü gibi şimdi de Gazneli Devleti'nin başkentini işgal etmiş ve aynı şekilde yaklaşık bir yıl boyunca bizzat idare etmiştir.³⁵ Bu yöntem hiç şüphesiz tâbî devletlere verilen en pahalı cezadır. Çünkü devlet ekonomik olarak tamamıyla boşaltılmaktadır. Daha sonra Behrem Şah'a da bir mektup yazıp yaptığı hareketi kınayarak kendisinin ona hiç bir kötülük yapmayacağına ve ülkesinde gözü olmadığına, iyilikleri inkâr eden ve iyiliğe kötülükle mukabele edecek bir insan olmadığına, maksadının sadece kendisini ıslah etmek olduğuna yemin etmiştir. Behrem Şah verdiği cevapta özür dilemiş, suçsuz olduğunu, korktuğu için huzuruna gelemediğini söylemiş ve Sultan'dan korkan bir insanın ayıplanmaması gerekliliğini ifade ederek kendisi hakkında tekrar teveccüh göstermesini istemiştir.³⁶ Böylece Behrem Şah'ın samimiyetine kanaat getiren Sultan Sencer, ülkesini ona iade etmeye razı olmuştur. Gazne'den ayrılan Sultan Sencer, Horasan'a dönmek üzere Şevval 532 / Temmuz 1136'da Belh'e oradan da Horasan'a gelmiştir. Bunun üzerine Behrem Şah yeniden ülkesine dönmüştür.³⁷

³⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 309; a.y., Selçuklu Devri, 129; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Sevim-Merçil, *a.g.e.* 216; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65; İsfahani, *a.g.e.*, 239; Agacanov, *a.g.e.*, 265.

³⁵ Köymen, Selçuklu Devri, 129; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65; İsfahani, *a.g.e.*, 239. Ahbar'da Sultan Sencer'in memleketi imar edene kadar orada kaldığını ve daha sonra bir vali tayin ettikten sonra Horasan'a döndüğü yazılmaktadır. Bkz.: el-Hüseyni, *aynı yer*.

³⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 309; a.y., Selçuklu Devri, 129. İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 35-37; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 216; Agacanov, *a.g.e.*, 265.

³⁷ Köymen, Selçuklu Devri, 129; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 216; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65; İsfahani, *a.g.e.*, 239; Agacanov, *a.g.e.*, 265.

5.4. SULTAN SENCER'İN HARZEMŞAHLAR DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

5.4.1. HARZEMŞAHLAR DEVLETİ'NİN HUKUKİ DURUMU

Büyük Selçuklu İmparatorluğu hükümdarı Sultan Berkayaruk tarafından Kutbeddin Muhammed b. Anuş Tigin, Harzemşah ünvanı ile Harezm'e vali olarak atanmasından itibaren (H. 490–520 /M. 1097–1127) Harzemşahlar devletinin temelleri atılmıştır.³⁸ Sencer'in gerek meliklik devrinde ve gerekse Sultanlık devrinde kendisinin yüksek hâkimiyetini benimsemiş olan Anuş Tigin oğlu Kudbeddin Mehmed, her yıl verdiği vergisinin yanında değerli hediyelerle sadakatini Sultan Sencer'e bildirmiştir. Ayrıca her sene ya kendisi ya da oğlu Atsız, mutlaka Sultan Sencer'e hizmet etmek üzere mutlaka Merv de bulunmuşlardır.³⁹ Kudbeddin Mehmed ölünce (H. 520 /M. 1127) Sultan Sencer hiç tereddüt etmeden yerine oğlu Atsız'ı atamıştır. 29 yaşında Harzemşah olan Atsız başlangıçta babası gibi Sultan Sencer'in hizmetinde bulunmuş ve Maverâünnehir seferi ile en son yaşanan Gazne seferlerine iştirak etmiştir.⁴⁰ Bu suretle Sultan Sencer'in büyük teveccühlerine mazhar olan Atsız bazı devlet adamları tarafından kıskanılmıştır. Sultan Sencer nezdinde kötülenen Atsız, Gazne Seferi sonrası farkına vardığı bu durum karşısında Sultan Sencer'in kendisini feda edebileceği düşüncesi ile korkmuş ve Sultan'dan Harezm'e gitmek üzere izin isteyerek ülkesine dönmüştür. Bundan sonra tâbi hükümdar Atsız'ın metbû Sultan Sencer'e karşı sadakati sarsılmıştır.⁴¹

5.4.2. SULTAN SENCER'İN I. HAREZM SEFERİ (H. 533 /M. 1138)

5.4.2.1. SEFERİN SEBEPLERİ

Atsız'ın kendisine karşı cephe almış olduğunu ve hizmetinden ayrılmak istediğini duyan Sultan Sencer, Atsız üzerine yürümeyi ve Harezm'i elinden almayı

³⁸ M.Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA.*, C: V, K:I, İstanbul, 1987, 265-296; Merçil, *a.g.e.*, 190.

³⁹ Köprülü, *a.g.m.*, 265-296; Merçil, *a.g.e.*, 190; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 216; Cüveyni, *a.g.e.*, 249-250.

⁴⁰ Köprülü, *a.g.m.*, 265-296; Köymen, *Selçuklu Devri*, 136; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 217. Cüveyni, *a.g.e.*, 250.

⁴¹ Köprülü, *a.g.m.*, 265-296; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 311-13; Cüveyni, *a.g.e.*, 250.

gerekli görmüştür.⁴² Harzemşah Atsız'ın, Gazne seferinden sonra metbû Sultan Sencer'e karşı sadakatının azaldığı ve bu günden sonra Selçuklu Devleti'nin yüksek çıkarları doğrultusunda bir siyaset takip etmediği görülmüştür. Nitekim Harzemşah Atsız'ın metbû Sultan Sencer'den izin almadan Cend ve Mangışlak'ı zapt etmesi Sultan Sencer'i kızdırmıştır.⁴³ Kendisine tâbi olan ve kâfirlere karşı cihad eden bu bölge Müslümanlarının boş yere kanlarının akıtılması nedeni ile Atsız, metbû Sultan Sencer tarafından tenkit edilmiştir. Bunu fırsat sayan Harzemşah Atsız resmen metbû Sultan Sencer'e karşı isyan ile karşı hareketlerde bulunmuştur. Bağımsızlığını ilan edip, Selçuklu memurlarını tutuklatarak haps etmiş ve mallarını müsadere etmiştir. Bu sebepler Sultan Sencer için Harezm'e sefer yapmak için yeterli sebepler olmuştur. Nitekim Karahanlılar ve Gazneliler gibi köklü bir hanedan ve bu devletler statüsünde bir tâbi devlet değilken topraklarını genişletme çabaları dahi Metbû sultana karşı aleni bir isyan hareketidir; çünkü Harzemşah Atsız henüz Büyük Selçuklu imparatorluğunun bir valisi konumundadır.⁴⁴ Diğer taraftan Harzemşah Atsız Harezm'in büyük ihtimalle coğrafi koşullarının kendisine sağlayabileceği olumlu koşulları da düşünmüş olmalı. Nitekim isyan bayrağını ilk kaldırdığında derhal Harezm ile Horasan'ı birbirine bağlayan yolları dahi kesmiştir. Kendi kuvvetlerini Hazaresp kalesi civarında toplayan Atsız civar bölgeyi sular altında bırakmıştır. Böylece Sultan Sencer'in ordusunun kumlu çöllerden dolaşarak savaş meydanına ulaşmalarını ve böylece güçsüz bırakma stratejisi dahi uygulamıştır.⁴⁵ İşte bütün bu etmenlerin cesaret verdiği Harzemşah Atsız'ın isyanına karşı, Sultan Sencer ordusunu toplayarak Harezm'e doğru sefere çıkma mecburiyetinde kalmıştır.

5.4.2.2. HEZARESP SAVAŞI (10 REBİÜLEVVEL 533 / 16 KASIM 1138)

Sultan Sencer, Harezm üzerine yürümek üzere ordusunun başında başkent Merv'den Muharrem 533 / Eylül 1138 tarihinde ayrılmıştır.⁴⁶ Önce Belh şehrine uğrayıp orada bir müddet konakladığı anlaşılan Sultan Sencer, burada kendisine

⁴² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 67.

⁴³ Köprülü, *a.g.m.*, 265-296; Merçil, *a.g.e.*, 191; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 217.

⁴⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 313.

⁴⁵ Köprülü, *a.g.m.*, 267.

⁴⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 318; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 67; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 217; Cüveyni, *a.g.e.*, 251

katılan Irak, Sistan ve Mazenderan askeri ile kendi merkez yani Horasan kuvvetleri ile yoluna devam etmiştir.⁴⁷ Sultan Sencer, metbû hükümdar olarak ve üstelik bir vali konumundaki tâbiine karşı sefere çıkmak zorunda kalmış olmasına rağmen yinede temkinli davranmış ve Harzemşah Atsızın af dileme ihtimaline karşı yoluna pek yavaş devam etmiş ve fırsat bulduğu her yerde uzunca molalar vermiştir.⁴⁸ Sultan Sencer ordusunun başında Harezm'e doğru Ceyhun sahilinden ilerlerken Harzemşah Atsız ise Sultan Sencer'in düşüncelerinin tam tersine ona karşı savaş hazırlıklarına daha da hız vermiştir.⁴⁹ Harzemşah Atsız ordusunu Hazaresp kalesinde toplamış ve kalenin civar bölgesini sular altında bırakmıştır.⁵⁰ Bu şekilde Sultan Sencer'in ordusunun kumlu çöllerden dolaşarak yorgun ve bitkin düşeceğini hesaplayan Arsız, kendi ordusundan sayı ve techizat bakımından üstün olan Sultan Sencer ordusuna karşı izlediği bu yöntem sayesinde üstün geleceğini hesaplamıştır.⁵¹ Her şeye rağmen yoluna devam eden Sultan Sencer büyük zorluklarla çölü aşarak Hazaresp kalesi önlerine gelmiştir Rabiulevvel 533 / 16 Kasım 1138.⁵² İki ordu karşılaştığında büyük bir kısmı putperest Türklerden oluşan Atsız ordusu Sultan Sencer ordusuna karşı tutunamayarak dağılmıştır. Kısa sürede pek çok Harezm askerinin öldürüldüğü veya esir edildiği savaşta Atsızın oğlu Atlıg da esir edilmiştir. Sultan Sencer esir olarak yanına getirilen Atsız'ın oğlu olan Atlıg'ı derhal öldürmüştür.⁵³ Harzemşah Atsız'a olan büyük öfkesinin neticesi olan bu fiil her iki hükümdar arasında bir daha düzelmeyecek bir yara açmıştır.⁵⁴ Atlıg'ın öldürülmesine karşın Sultan Sencer Harzemşah ordusundan kendi ordusuna katılacak askerleri af edeceğini duyurmuştur. Bu maksatla Sultan Sencer bir süre savaş meydanında konaklamıştır.⁵⁵

5.4.2.2.1. SAVAŞIN SONUCU

Sultan Sencer'in galibiyeti ve Harzemşah Atsızın büyük mağlubiyeti ile sonuçlanan Hazaresp savaşı sonuçları itibariyle oldukça önem arz etmektedir. Bir

⁴⁷ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 318

⁴⁸ Köymen, *a.g.e.*

⁴⁹ Köymen, *a.g.e.*

⁵⁰ Köprülü, a.g.m., 267; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 217.

⁵¹ Köprülü, a.g.m.; Köymen, *a.g.e.*

⁵² Köprülü, a.g.m.; Köymen, *a.g.e.*

⁵³ Köprülü, a.g.m., 267; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 67; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 213; Cüveyni, *a.g.e.*, 251.

⁵⁴ Köprülü, a.g.m., 267; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 67; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 397;

⁵⁵ Köprülü, a.g.m., 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 319.

süre savaş meydanında kalarak Harzemşah ordusundan kendi tarafına geçecek askerleri bekleyen Sultan Sencer, kendisine katılan askerlere ikramda bulunmuştur.⁵⁶ Diğer tâbi hükümdarlara ibret olması için savaşta öldürülen Harzemşah Atsız'ın oğlu Atlıg'nın başı kesilerek Karahanlılar hükümdarına gönderilmiştir.⁵⁷ Bu savaşla tekrardan Harezmi'e hâkim olan Sultan Sencer, kendi deyimi ile bu büyük zafer için bir fetihname hazırlamıştır. Başta Bağdat'ta bulunan Halifeye daha sonra Irak Selçuklu Devleti erkânına ve diğer tâbi ve komşu ülke hanedanlarına da fetihnameler gönderilmiştir. Daha sonra tanzim işine girişen Sultan Sencer Harezmi ülkesini yeğeni Süleyman Şah'a (Süleyman b. Mehmet b. Melikşah) ikta etmiştir. Ayrıca ona vezir, atabey, hacib vb. yüksek makam ve mevkideki memurları da bizzat atamıştır. İşlerini tanzim ettikten sonra Horasan'a gitmek üzere Harezmi'den ayrılmış ve Cemazeyilahir 539 / Şubat 1139 da Merv'e gelmiştir.⁵⁸

5.4.2.3. SAVAŞ SONRASI HARZEMŞAH ATSIZ'IN FAALİYETLERİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Sultan Sencer'in Harezmi'i yeniden tanzim işinin başarıya ulaşamadığını kendisi dahi kısa sürede görmüştür. Zira hem kendisi seferin sonuçlarını tam olarak tatbik etmemiş yani Harzemşah Atsız'ı takip etmemiş, böylece seferi maksadına uygun olarak neticelendirmemiştir. Hem de Harezmi halkı, uzun süredir tanzim edilmiş düzenlerinin bir anda bu şekilde bozulmasına razı olmamıştır.⁵⁹ Nitekim Sultan Sencer Horasan'a döner dönmez Atsız yeniden faaliyetlere başlamış ve bu faaliyetlere halkında desteği olmuştur. Neticede halkında desteğini alan Atsız Süleyman Şah'a karşı mücadeleye başlamıştır. Sultan Sencer'in Harezmi'i istilası sırasında askerlerinin halka kötü davranmış olmaları nedeni ile de halk Atsızın tarafını tutmuştur. Böylece Harezmi'de tutunamayan Süleyman Şah ve heyeti Harezmi'i terk etmek zorunda kalmış ve Sultan Sencer'in yanına gitmişlerdir.⁶⁰ Böylece yeniden tahtına oturan Atsız kısa süre sonra bölgenin önemli

⁵⁶ Köprülü, a.g.m., 267; Köymen, a.g.e.

⁵⁷ Köymen, a.g.e.

⁵⁸ Köprülü, a.g.m., 267; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 67; Sevim- Merçil, a.g.e., 217; Cüveyni, a.g.e., 251.

⁵⁹ Köprülü, a.g.m., 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 320; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 67.

⁶⁰ Köprülü, a.g.m., 267; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 67; Sevim- Merçil, a.g.e., 217; Cüveyni, a.g.e., 251.

merkezlerinden olan Buhara'yı zapt etmiştir (H. 534 /M. 1140). Sultan Sencer'in Buhara valisini de öldürten Atsız şehrin hisarlarını da yıkmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen Harzemşah Atsız tekrardan Sultan Sencer'e itaat etmiştir. Bu itaatin altında yatan sebeplerden birincisi, bu faaliyetleri neticesinde Sultan Sencer'in kendisi üzerine yeni bir sefer hazırlığı içinde olduğu haberini almış olması ihtimalidir, diğer bir ihtimal yaklaşan Karhitay tehlikesidir; çünkü Maverâünnehir'i tehdit eden Karahitay tehlikesi, Sultan Sencer'i ilgilendirdiği kadar aynı zamanda Harezm'i de tehdit ettiğinden Atsız'ı da ilgilendirmiştir.⁶¹

5.5. SULTAN SENCER'İN KARAHİTAYLAR İLE MÜNASEBETLERİ VE KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141)

5.5.1. SAVAŞ ÖNCESİ KARAHİTAYLARIN GENEL DURUMU

X. yy.ın başlarında Moğolistan, Kuzey Çin ve Kırgız ülkesinin dâhil olduğu bölgede hâkim bulunan Hitaylar, Curcenler tarafından bozguna uğratılarak hâkimiyetlerine son verilince batıya doğru harekete geçmişlerdir.⁶² Müslümanlarla ilk olarak 1128 yılında karşılaştıkları anlaşılan Karahitaylar, Sultan Sencer'in tâbilerinden olan Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmet b. Hasan tarafından mağlup edilmişlerdir.⁶³ Sultan Sencer'in kendisine bir övgü vesilesi kıldığı bu muhteşem zafer dahi Karahitayları durduramamıştır.⁶⁴ H. 524 /M. 1130 yılında tekrar saldırıya geçen Karahitaylar, Kırgızların topraklarını alarak burada bir hükümet kurmuşlardır.⁶⁵ Daha sonra Karahanlılardan Balasagun Hanı, kendi tebası olan Karluk Türklerinin taşkınlıkları dolayısıyla Karahitaylardan yardım istemiştir.⁶⁶

⁶¹ Köprülü, a.g.m., 267; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 321; Sevim- Merçil, a.g.e., 217.

⁶² Omalyan Pritsak, "Kara-Hitaylar", *İA.*, VI, İstanbul, 1977, 273-276; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 323-324; Ahmet Taşağıl, "Karahitaylar", *DİA.*, XXIV, İstanbul, 2001, 415-416.

⁶³ Pritsak, "Kara-Hitaylar", 274; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 323-324; Taşağıl, "Karahitaylar", 415

⁶⁴ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 324-325.

⁶⁵ Pritsak, "Kara-Hitaylar", 274; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 325; İbnü'l Esir, a.g.e., XI, 80-84; Taşağıl, "Karahitaylar", 415

⁶⁶ Pritsak, "Kara-Hitaylar", 274; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 326. Taşağıl, "Karahitaylar", 415; İsfahani ve Ahbar; Karlukların önce Sultan Sencer'e elçi göndererek ona beş bin deve, beş bin at

Yardım etmek üzere Balasagun'u işgal eden Karahıtaylar artık buradan çıkmamışlardır. Hükümdarlarına Gürhan denilen Karahıtaylar, ilerlemelerine devamla Karahanlılardan Kaşgar'ı, daha sonrada Hoten'i almışlardır. Maverâünnehir işlerine karışmaya başlayan Karahıtaylar Harezm'i de yıllık haraca bağlamışlardır.⁶⁷ Karahanlı hükümdarı Mahmud Han'ın kendisine bağlı Karluk Türkleri ile arası açılmış ve Karluklar Karahanlılar'a karşı Karahıtaylar'dan yardım istemişlerdir. Yardıma gelen Karahıtaylar'ı Hoced yakınlarında karşılayan Mahmud Han mağlup olarak Semerkand'a Dönmüştür (H. 531 /M. 1137).⁶⁸ Bunun üzerine Karahıtaylar'ın batıya yayılmalarını önlemek için metbû sultan Sencer'den yardım istemiştir.⁶⁹

5.5.2. KATVAN SAVAŞI (5 SEFER 536 / 9 EYLÜL 1141)

5.5.2.1. SAVAŞIN SEBEPLERİ

Karahıtaylar'ın İslam diyarına doğru ilerlemeleri bizzat kendileri ile mücadele eden halkları tedirgin ettiği kadar diğer İslam beldelerini de tedirgin etmiştir. En son olarak Karahanlı Hükümdarı Mahmud Han'ın Hocend yenilgisi (H. 531 /M. 1137), başta Semerkand halkı olmak üzere Mahmud Han'ı da telaşlandırmıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer'den yardım istemiştir.⁷⁰ Metbû hükümdar olarak Sultan Sencer, tâbiinin bu yardım talebine derhal olumlu yanıt vermiş ve sefer için hazırlıklara başlamıştır. Öncelikle tâbi devletlere askeri yardım maksadıyla elçiler göndermiştir. Sicistan, Gur, Gazne, Mazenderan hâkimi ve diğer tâbi hükümdarlar Sultan Sencer'in davetine icabet etmişlerdir. Böylece Sencer'in yanında yüz binden fazla süvari toplanmıştır.⁷¹ Sultan Sencer bu sefere oldukça ehemmiyet vermiştir. Uzun süre ordusunu teftiş ve nihayet düzene koyduktan sonra

ve elli bin koyun vererek yurtlarında kalmak istediklerini ancak Sultan Sencer'in reddetmesi üzerine bunların da Karahıtaylardan yardım istediklerini bildirmişlerdir. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 248; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65.

⁶⁷ Pritsak, "Kara-Hıtaylar", 274.

⁶⁸ Pritsak, "Kara-Hıtaylar", 274; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 326-327; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 218; Taşağıl, "Karahıtaylar", 415.

⁶⁹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 326-327; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 213.

⁷⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Agacanov, *a.g.e.*, 269-270.

⁷¹ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 326-327; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 218.

beraberinde pek çok din adamını da alarak Maverâünnehir'e doğru yola çıkmıştır (Zilhicce 535 / Temmuz 1140). Sultan Sencer'in yanına pek çok din adamı alması onun gayri Müslim Karahıtaylar'a karşı çıktığı bu sefere haklı olarak cihat mahiyeti yüklemek isteyişindendir. Sultan Sencer ordusunun başında Semerkand'a vardığında, Mahmud Han ona Karluklar'dan şikâyet etmiştir. Bunun üzerine doğruca Karluklar üzerine yürümüştür. Fakat Sultan Sencer'den korkan Karluklar, Karahıtaylar'a sığınmışlardır.⁷² Böylece savaşın birinci sebebi Karahıtayların yayılmacı politikaları iken, ikinci sebep ise Karluklar olmuştur. Karahıtay hükümdarı Gürhan⁷³ Sultan Sencer'e mektup yollayarak Karluklar için şefaât dilemiş ve onları af etmesini istemiştir. Bu durum Sultan Sencer'e ağır gelmiş olmalı ki Sultan Sencer de kendisine bir elçi ile gönderdiği mesajında Karahıtaylar'ı İslam'a davet etmiş aksi takdirde tehditlerde bulunmuş seçkin ve teknikte oldukça ileri olduğunu söylediği ordusuyla bu tehdidini yerine getirebileceğini söylemiştir. Gürhan'ın Sultan Sencer'in bu tahdidine cevap verme lüzumu duymadan savaş hazırlıklarına başlaması savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Gürhan Türk, Çin, Hıta ve diğer kavimlerden müteşekkil bir ordu hazırlayarak Sencer'in üzerine yürümüştür.⁷⁴

5.5.2.2. SAVAŞIN CEREYANI

Selçuklu Sultanı Sencer ile Karahıtay Hükümdarı Gürhan, 5 Sefer 536 / 9 Eylül 1141 günü Semerkand yakınlarında bulunan Katvan (Katavan) da karşılaşmışlardır.⁷⁵ Sultan Sencer'in bizzat merkezde bulunduğu ordusunun, sağ cenahına Emir Kamaç, sol cenahına Sicistan hâkimi Tacüddin Ebul Fazl komuta

⁷² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; İsfahani, *a.g.e.*, 248-249; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 168; Agacanov, *a.g.e.*, 269-270.

⁷³ Karahıtay hükümdarlarına verilen ünvandır. Bu dönemdeki hükümdarlarının ismi Yehlü Ta-şi dir. Bkz.: İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Taşağıl, "Karahıtaylar", 415. Ayrıca Ravendi Karahıtay Hükümdarı için "İlhan" tabîrini kullanmıştır. Bkz.: er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 168. İsfahani, Uzhan tabîrini kullanmıştır. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 249. Ahbarda ise Hita, Hutun, Yağma sahibi Özhan olarak verilmiştir. Bkz. el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65.

⁷⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 218. Bar Hebraeus, Hunlar dediği Karahıtaylar'ı Harzemşah Atsız'ın çağırdığını söylemiştir. Ona göre Sultan Sencer, Harzemşah'ın oğlunu öldürdüğü için oda intikam almak üzere kâfir Türkler olan Hunlar'ı Sultan Sencer ile muharebeye çağırmıştır. Bkz.: Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, 376.

⁷⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 218; El-Hüseyni, *a.g.e.*, 66; Azimi Karahıtayları Çinliler olarak vermiştir. Bkz.: el-Azimi, *a.g.e.*, 80;

etmiştir. Yaklaşık olarak yüz bin kişiden müteşekkil Sultan Sencer ordusuna mukabil Karahıtay ordusunun daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Sultan Sencer, Karayıtay ordusunun kendilerini çembere alma teşebbüslerini görünce Selçuklu kuvvetlerini Dergam vadisine geri çekmiştir.⁷⁷ Çok çetin bir savaş olduğu anlaşılan bu savaşta, Sultan Sencer ordusuna karşı en azimle çarpışan ondan korkup kaçan Karluk Türkleri olmuştur.⁷⁸ Savaşın aleyhine olduğunu anlayan Sultan Sencer Damgan Vadisinden çıkmak istemiş ancak yol bulamamıştır. Ordusunun dağıldığını gören Sencer yanında az bir adamla Karahıtay ordusunu yarararak ancak kaçabilmiştir. Böylece Selçuklu ordusunun büyük bir mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaşta çok sayıda asker ve Selçuklu komutanı öldürülmüş ve bir o kadar da esir düşmüştür. Esir düşenler arasında Sicistan hâkimi Ebül Fazl ile Emir Kamaç ve Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun da vardır.⁷⁹

5.5.2.3. SAVAŞIN SONUÇLARI

Gerek Selçuklu İmparatorluğu gerek İslam Dünyası ve gerekse Karahıtaylar bu savaşın sonuçlarından oldukça fazla etkilenmişlerdir. Savaş meydanından canını zor kurtararak Tirmiz'e oradan da Belh'e⁸⁰ gelen Sultan Sencer bu savaşla büyük bir yara almıştır. Ordusu imha edilmiş ve komutanlarından bazıları öldürülmüş, eşi ile bazı değerli komutanlar esir edilmiştir. Sultan Sencer savaş sonrası eşi Terken Hatun

⁷⁶ Orduların sayısı hakkında oldukça farklı rakamlar rivayet edilmiştir. İbnü'l Esir, bu rakamı Gürhan ordusu için üç yüz bin süvari, Sultan Sencer ordusunun sayısını telafuz etmeden yalnız savaş sonrası yüz binden fazla ölü olduğunu ve bunlardan on bininin din adamı dört bininin ise kadınlar olduğunu bildirmiştir. Bkz.: İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84. Ravendi, ise Karahıtayların ordusunun sayısını vermeden kum ve karınca miktarınca olduklarını yalnız Karlukların da otuz kırk bin kişilik bir ordu ile onlara yardım ettiklerini söylerken, Selçuklu ordusu için yüz bin rakamını vermiş ve ölenlerin sayısı ise dört bini komutan ve devlet adamı olmak üzere toplam otuz bin vermiştir. Bkz.: er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 168. Bu konuda en tutarlı sayıyı herhalde Bar Hebraeus vermektedir. Ona göre Hitay ordusu üç yüz bin buna mukabil Selçuklu ordusu ise yüz bindir. Bkz.: Ebul Ferec, *a.g.e.*, II, 376. İsfahani ve Ahbar ise Karahıtay ordusunun sayısını yedi yüz bin, Sultan Sencer ordusunun sayısını ise yetmiş bin olarak vermişlerdir. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 249; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65.

⁷⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 218; El-Hüseyni, *a.g.e.*, 66.

⁷⁸ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84. er-Ravendi Karlukların otuz kırk bin kişi ile Karahıtaylara yardım ettiklerini kaydetmiştir. Bkz.: er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 168.

⁷⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219; İsfahani, *a.g.e.*, 249; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 66. Bu kaynağımıza göre Sultan Sencer'in ordusunda ihtilaf olduğu için yenilmişlerdir. Ayrıca Bkz.: er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 170; Abu'l Farac, *a.g.e.*, II, 376. el Azimi, *a.g.e.*, 80.

⁸⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 77-79; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 65-66; Cüveyni, *a.g.e.*, 251; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 169; el Azimi, *a.g.e.*, 80.

için beş yüz bin dinar, Emir Kamaç için yüz bin dinar fidye ile esirlerini kurtarmıştır.⁸¹ Sultan Sencer ülkesinin bir bölümünü kaybetmiştir. Büyük bir endişeye kapılan Sultan Sencer, tâbi ülke hükümdarlarını derhal yardıma çağırmıştır. Sultan Sencer'in bu çağırısı daha çok Gürhan'ın batıya doğru ilerleme ihtimaline karşı bir tedbir mahiyetinde olmuştur. Nitekim Sistan Hâkimini büyük övgülerle yardımına çağırırken, Irak Selçuklu Devleti hükümdarı ve yeğeni olan Mesud'a eskiden olduğu gibi Rey şehrini tekrar kendisine bırakmak karşılığında kendisine yardım amacıyla Rey'e gelip kendisinin bir sonraki emrine kadar orada ikamet etmesini istemiş olduğunu daha önce anlatmıştık. Bu savaş şimdiye kadar hiç yenilgi yüzü görmemiş olan Sultan Sencer'in saygınlığını sarstığı gibi, şimdiye kadar takip ettiği dış siyaseti de sekteye uğratmıştır. Nitekim Sultan Sencer devletini gerek doğudan ve gerekse batıdan tâbiyetine aldığı devletler sayesinde emniyete almıştır. Ancak bu mağlubiyet ile bu emniyet çemberinin delindiğini görüyoruz. Bundan başka bu savaşın neticelerinden sayılacak olan Harzemşah Atsız'ın Horasan şehirlerini istilasını ise aşağıda işleyeceğiz.

Savaş sonrası Karahıtay Hükümdarı Gürhan bir süre savaş meydanında kaldıktan sonra Buhara ve Semerkand arasında bulunan Kermin şehrine giderek burada devletin kuruluşunu resmen ilan etmiş,⁸² daha sonra bütün Maverâünnehir'i istila etmiştir.⁸³ Böylece İslam'ın fethinden bu yana ilk defa Maverâünnehir putperest bir kavmin hâkimiyetine girmiştir. Karahıtaylar Tirmiz, Belh, Hoten gibi şehirleri dahi işgal etmiş ve Harezm'i bile yıllık vergiye bağlamışlardır.⁸⁴

5.6. KATVAN SAVAŞI SONRASI HARZEMŞAH ATSIZ'IN FAALİYETLERİ VE SULTAN SENCER'İN TUTUMU

Daha önce de gördüğümüz üzere, Sultan Sencer ile Harzemşah Atsız arasında daha önce yaşanan Hazaresp savaşı ve neticesinde Atsızın oğlu Atlık'ın Sultan

⁸¹ İsfahani, *a.g.e.*, 249; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 66; Fazlullah, *a.g.e.*, 171; Bu kaynağımız Terken Hatun'un iki yıl boyunca onların elinde kaldığını bildirmektedir. Bkz.: Fazlullah, *aynı yer*; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219.

⁸² Agacanov, *a.g.e.*, 273.

⁸³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 80-84; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 219; İsfahani, *a.g.e.*, 249; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 170;

⁸⁴ Pritsak, "Kara-Hıtaylar", 274; Agacanov, *a.g.e.*, 273.

Sencer tarafından öldürülmesi, kendisine karşı Atsız'ın büyük öfkesine neden olmuştur. Bu mağlubiyet her ne kadar Atsız'ın beklediği sonuç olmasa da, onun bu sonuçtan nasiplenmek isteyeceği bellidir. Nitekim mağlubiyetten hemen sonra harekete geçen Atsız Horasan'da Sultan Sencer'e ait şehirleri teker teker istila etmiştir.⁸⁵

Katvan savaşından hemen sonra Harzemşah Atsız ilk olarak Serahs üzerine yürümüştür (Rabiulevvel 536 Ekim 1141). Hiç bir mukavemet ile karşılaşmadan Serahs şehrine giren Atsız'ı halk iyi karşılamış ve üstelik önemli din adamları tarafından karşılanarak onun şehri istilasına mani olunmuştur.⁸⁶ Bundan sonra Sultan Sencer'in başşehri olan Merv'e yürümüştür.⁸⁷ Burada da aynı şekilde din âlimleri tarafından karşılanan Atsız'dan Merv halkı için ondan şefaet talep etmişlerdir. Harzemşah Atsız bu teklifi bir şartla kabul etmiş ve şehrin dışında konaklamıştır. Öne sürdüğü şart ise rehin olarak Fakih Ebû'l-Fazl el-Kirmanî ile şehrin ileri gelenlerinin kendisine teslimini istemiştir. Bu isteğe karşı çıkan Merv halkı ayaklanmış, Harzemşah'ın adamlarından bazılarını öldürmüş ve geri kalanlarını da şehir dışına atıp kapıları kapatarak şehri teslim etmemek üzere savunmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Harzemşah şehre saldırmıştır. 17 Rabiulevvel 536 / 20 Ekim 1141 günü Merv'e girip halktan ve ilim ehlinde pek çok kişiyi öldürmüş, daha sonra Sultan Sencer'in hazinelerini boşaltarak Harezm'e geri dönmüştür.⁸⁸

Harzemşah Atsız daha sonra Şevval 536 Nisan-Mayıs 1142 de Nisabur üzerine yürümüştür.⁸⁹ Şehrin ileri gelenlerinden bir grup onu karşılamaya çıkmış ve Merv halkına yaptıklarını Nişabur halkına da yapmamasını istemişlerdir. Harzemşah bu teklifi kabul etmiş ancak Sultan Sencer'in adamlarının bütün mallarını müsadere etmiştir. Sultan Sencer adına okunmakta olan hutbeye son verip kendi adına hutbe okutmuştur (1 Zilkade 536 / 20 Mayıs 1142).⁹⁰ Ancak Harzemşah'ın bu son davranışı halk arasında infiale neden olmuş bunun üzerine kısa süre sonra 1 Muharrem 537 /

⁸⁵ el-Hüseynî, *a.g.e.*, 67; er-Ravendî, *a.g.e.*, I, 170; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219.

⁸⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 84-85; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219.

⁸⁷ İsfahani, *a.g.e.*, 251.

⁸⁸ İsfahani, *a.g.e.*, 249; el-Hüseynî, *a.g.e.*, 67; Cüveynî, *a.g.e.*, 251; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 84-85; Agacanov *a.g.e.*, 277. İsfahani, ve Ahbar da, Harezmşah Atsız'ın Merv'de Sultan Sencer'in tahtına oturduğunu tuğrasını kullandığını, atama ve aziller de bulunduğunu bildirmişlerdir. Bkz.: İsfahani, *aym yer.* el-Hüseynî, *aym yer.*; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219.

⁸⁹ el Azimi, *a.g.e.*, 82; er-Ravendî, *a.g.e.*, I, 170; Sevim- Merçil, *a.g.e.*

⁹⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 84-85; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 220.

27 Temmuz 1142 tarihinde hutbeler tekrar Sultan Sencer adına okunmağa başlanmıştır. Bütün bunlara rağmen İbnül Esir'e göre, Sultan Sencer yanı başındaki Karahıtay tehlikesi nedeni ile Harzemşah'a karşı herhangi bir harekette bulunamamıştır.⁹¹ Ancak gördüğümüz kadarı ile Sultan Sencer orduları dağılmış ve yanında pek az kimse olduğu halde savaş alanından ancak canını kurtararak kaçabilmiş ve Karahıtaylar'ın Batıya doğru ilerleyerek başkent Merv'i dahi işgal etme ihtimaline karşın Merv'e gelememiştir. Daha sonra ortalık sakinleştikten ve Karahıtayların ilerlemelerini durdurmalarından sonra Merv'e gelmiştir. Sultan Sencer Merv'e geldikten sonra duruma yeniden hâkim olabilmek ve ordusunu toplamak için yeniden çalışmalara başlamış ve bu iş için Ahbar'a göre üç milyon altın harcamıştır.⁹² Böylece ordusunu toplayan Sultan Sencer ilk olarak ülkesini istila eden Harzemşah Atsız üzerine yürümüştür.⁹³

5.7. SULTAN SENCER'İN II. HAREZM SEFERİ (H. 438 / M. 1143)

Sultan Sencer payitahtı Merv'e geldikten sonra anlaşılan yekûn bir miktar tutan hazinelerinden mal ve para dağıtarak ve yeni hilatler ve ıktalar dağıtarak kısa süre içinde yeniden ordusunu toplamıştır.⁹⁴ İlk hedefinin hiç şüphesiz Harezmi olması yadigarı olmayacak bir harekettir. Sultan Sencer H. 438 /M. 1143 yılında ordusunun başında Harezmi'ye doğru yola çıkmıştır. Sultan Sencer Harzemşah Atsız'ı muhasaraya almıştır.⁹⁵ Harzemşah Atsız, Sultan Sencer'e karşı bir meydan savaşı verecek cesareti gösterememiştir. Sultan Sencer ise oldukça sağlam surlarla çevrili olmasından dolayı bir türlü alamadığı şehri muhasaradan vazgeçmemiş bu durum sonuç vermiş ve Atsız barış teklifinde bulunmuştur. Sultan Sencer, bir kaynağa göre komutanlar arasında meydana gelen infial nedeni ile biraz da mecbur kaldığı için bu barış teklifini kabul etmiştir.⁹⁶ Buna göre Atsız Merv den aldığı hazineyi geri iade edecek ve eskiden olduğu gibi tekrar Sultan Sencer'e itaat edecektir. Atsız Sultan

⁹¹ İbnü'l Esir, *a.g.e*; Sevim- Merçil, *a.g.e*.

⁹² el-Hüseyni, *a.g.e.*, 67.

⁹³ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 220; İsfahani, *a.g.e.*, 251; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 67; Agacanov, *a.g.e.*, 278;

⁹⁴ el-Hüseyni, *a.g.e*. Bu kaynağımıza göre Sultan Sencer ordusunu yeniden toplamak için üç milyon altın harcamıştır. Bkz.: el-Hüseyni, *aynı yer*.

⁹⁵ Bu muhasaranın tam olarak hangi şehir de olduğu bilinmemekle birlikte, Agacanov buranın Harezmi'nin başkenti Gürgenc olduğunu bildirmiştir. Bkz.: Agacanov, *a.g.e.*, 278; Sevim- Merçil, *a.g.e*.

⁹⁶ Bkz.: İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 92; Sevim-Merçil, *a.g.e*.

Sencer'den korktuğu için yanına gelmeyecek uzaktan itaatini arz etmiş ve Sultan Sencer de bu itaatini kabul ederek Horasan'a dönmüştür (H. 538 /M. 1143–1144).⁹⁷

5.8. SULTAN SENCER'İN III. HAREZM SEFERİ (H. 542 / M. 1147)

Sultan Sencer, Harzemşah'ın isyan ve itaatsizlikte devam ettiğini görünce ona şair Edip Sabir'i elçi olarak göndermiştir. Elçi Harzemşah'ın yanında iken burada Sultan Sencer'e suikast planlandığını ve iki batınının bu amaçla Horasan'a gönderildiklerini haber almış ve bunu Sultan Sencer'e bildirmiştir. Bundan haberdar olan Harzemşah Atsız elçi Sabir'i öldürmüştür. Bunun üzerine ordusunu toplayan Sultan Sencer üçüncü kez olarak Harezmi üzerine yürümüştür (Cemazeyilahir 542 / Kasım 1147).⁹⁸ Sultan Sencer'in ilk olarak Hazarep kalesini muhasara ile burayı farklı yöntemler ve değişik silahlar kullanmak sureti ile aldığı anlaşılıyor.⁹⁹ Sultan Sencer daha sonra Harezmi'nin başkenti olan Gürgenç'e doğru ilerlemiştir. Sultan Sencer'e karşı duramayacağını anlayan Harzemşah Atsız bir çıkış yolunun olmadığını anlamış olmalı ki tekrardan elçiler göndererek affını dilemiş ve barış teklifinde bulunmuştur. Anlaşma müzakereleri bittiğinde varılan anlaşma gereği Atsız, Sultan Sencer'den korktuğu için yanına gelmeyecek, ancak Ceyhun Nehri'nin öte yakasından Sultan Sencer'e itaatini arz edecektir. Nihayet 12 Muharrem 543 / 2 Haziran 1148 günü Atsız anlaşma gereği Ceyhun'un karşı yakasına gelerek itaat arz etmiş ve Sultan Sencer de bunu kabul ederek Horasan'a geri dönmüştür.¹⁰⁰

⁹⁷ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 92; Cüveyni, *a.g.e.*, 252; Sultan Sencer'in ikinci ve üçüncü Harezmi seferleri bazı kaynaklarımızda karıştırılmıştır. Sebep ve sonuç genelde ikinci sefere ait ama içerik genelde üçüncü sefere aittir. Böylece iki sefer birleştirilmiş ve aradan bir sefere hiç değinilmemiştir. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 251; el-Hüseyni, *a.g.e.*; Sevim- Merçil, *a.g.e.*

⁹⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 346; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 220; Agacanov, *a.g.e.*, 278; Cüveyni, *a.g.e.*, 252.

⁹⁹ İsfahani, *a.g.e.*, 251; el-Hüseyni, *a.g.e.*, 67; Cüveyni, *a.g.e.*, 253; Agacanov, *a.g.e.*, 278. Özellikle İsfahani bu kalenin nasıl yıktırıldığını anlatıyor ve bu kalenin fethinin ileride fetih edilecek kalelere örneklik teşkil ettiğini bildirmiştir. Bkz.: İsfahani, *aynı yer*.

¹⁰⁰ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 350; Cüveyni, *a.g.e.*, 254; İsfahani, *a.g.e.*, 251; el-Hüseyni, *a.g.e.*; Agacanov, *a.g.e.*

5.9. KATVAN SAVAŞI SONRASI BÜYÜK SELÇUKLU - GURLU MÜNASEBETLERİ

5.9.1. SULTAN SENCER'İN GUR SEFERİ (H. 547 / M. 1152)

5.9.1.1. SEFERİN SEBEPLERİ

Alaaddin lakaplı el-Hasan b. el-Hüseyin, Gazne Hükümdarı Behramşah'ın kardeşlerini öldürmesi üzerine intikam almak amacıyla Gazne üzerine yürüyerek Behremşah'ı mağlup etmiş ve bir hafta boyunca Gazne şehrini yakmıştır. Alaaddin bu günden sonra Cihansûz "Cihanı yakan" lakabını almıştır.¹⁰¹ Her iki devlet de Sultan Sencer'e tâbi olmalarına karşın Sultan Sencer daima Gazneliler Devleti'nin tarafını tutmuştur. Nitekim Gazne Hükümdarı Behramşah daha önce Gurlulara karşı kazandığı zaferlerin sonucu Sultan Sencer'in komutanlarından olan İmadüddin Kamaç'a gönderdiği fetihnamede bunları metbû Sultan Sencer'e övgü vesilesi kılmış ve aynı zamanda ondan Gurlular'a karşı yardım istemiştir.

Gur hükümdarı Alaaddin Cihansûz Gazne Hükümdarı Behremşah'a karşı kazandığı bu zaferden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin tâbiliğini reddetmiş ve yıllık vergiyi de kesmiştir. Bundan sonra İmparatorluk topraklarına saldırılarda bulunmuştur. İlk olarak Herat üzerine yürümüş ve orayı muhasara etmiştir. İbnül Esir'e göre; Herat halkı daha önce onunla mektuplaşıp Türklerin zulmünden ve saltanatlarının ellerinden gitmesinden korkarak şehri ona teslim etmek istemişler ve bunun üzerine Alaaddin Cihansûz Herat'a gelerek şehri teslim almış, halk ta ona itaat arz etmiştir.¹⁰² Ancak başka bir kaynağa göre Herat valisi Ali Çetri Sultan Sencer'e ihanet ile isyan etmiş ve Alaaddin Cihansûz'ün tarafına geçmiştir. Böylece Alaaddin'in cesaretini artırmış ve Selçuklulara karşı daha saldırgan davranmıştır.¹⁰³ Daha sonra Alaaddin, Belh şehrine kadar gelerek buraları muhasara etmiş, Emir Kamaç yanındaki Oğuz kitlesi ise Alaaddin'e mukavemet etmiş fakat Oğuzlar ona ihanet edip Gurluların tarafına geçmiş ve Kamaç mağlup olarak çekilirken Belh şehri

¹⁰¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 144-146. Ravendi Gur hükümdarının bu hareketini isyan olarak nitelendirmiş ve tarihini de 544 / 1150 olarak vermiştir. Bkz.: Köymen, *Selçuklu Devri*, 132; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 222; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 172.

¹⁰² Bkz; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 135; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 222-223.

¹⁰³ er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 172. Ayrıca Bkz.: Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 375.

de Alaaddin'in eline geçmiştir.¹⁰⁴

Alaaddin'in bu hareketi bardağı taşıran son damla olmuştur. Sultan Sencer bunu haber alınca Gur Hükümdarı Alaaddin Cihansûz üzerine sefer kararı vermiştir. Ancak sultan Sencer'in öteden beri çekindiği Gululara karşı en büyük komutanlarından biri olan Emir Kamaç'ın mağlup olması onu daha da tedirgin etmiştir. Sultan Sencer Sicistan Hâkimi Tacuddin Ebul Fazl'a yardım talebi için gönderdiği mektupta Gur üzerine yürüdüğünü ancak oldukça yavaş hareket ettiklerini bundan maksadın ise belki Gurluların akıllanarak tekrardan itaat arz etmeleri ihtimali olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

5.9.2. NAB ŞAĞAŞI (17 REBİULEVVEL 547 / 24 HAZİRAN 1152)

Sultan Sencer'in bir taraftan metbû hükümdar olarak tâbi bir devletin kendi hâkimiyetine isyan ile topraklarına saldırma teşebbüslerini bertaraf etmek gibi bir zorunluluğu bulunduğu gibi, aynı zamanda Karahıtaylar karşısında almış olduğu H. 536 /M. 1141 yılı Katvan savaşı mağlubiyetinin kendisinde bir tedirginlik yarattığı malumdur. Katvan savaşında kendisi için en büyük mücadeleyi vermiş ve esir olduğunda dahi Krahıtay Hükümdarı Gürhan tarafından cesareti sebebi ile karşılıksız serbest bırakılmış olan Sicistan Hâkimi Tacuddin Ebul Fazl'a gönderdiği elçiler vasıtası ile ısrarla yardımını talep etmiştir.¹⁰⁶

Gurlular üzerine yürüyen Sultan Sencer, onlarla Herat ile Firuzkuh şehirleri arasında bulunan Nab mevkiinde karşılaşmıştır.¹⁰⁷ Gur Hükümdarı Alaaddin Cihansûz ordusunun kaçışını engellemek için arkalarına düşen araziye sular altında bırakmıştır. Bu şekilde ordusuna ya ölüm ya istikbal mesajı vermiştir.

Savaş hazırlıklarını tamamlayan her iki taraf 17 Rabiulevvel 547 / 24 Haziran 1152 Salı günü çarpışmışlardır.¹⁰⁸ Savaş Sultan Sencer'in kesin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu galibiyette Gurlular tarafından Selçuklu tarafına geçen bir kısım Oğuzların da etkisi olmuştur. Neticede çok sayıda Gurlu öldürülmüş ve başta

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 144-145. Ayrıca Bkz.: R. Hartman, "Belh", *İA.*, II, İstanbul, 1979, 485-487.

¹⁰⁵ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 376.

¹⁰⁶ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 376.

¹⁰⁷ Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 223.

¹⁰⁸ Köymen, *a.g.e.*, 379.

Alaaddin Cihansûz olmak üzere pek çoğu da esir edilmiştir. Sultan Sencer yanında bir süre tuttuğu Alaaddin Cihansûz'ü serbest bırakmış ve Gur Hâkimiyeti ona verilerek Firuzkuh'a gönderilmiştir.¹⁰⁹ Herat Valisi Ali Çetri ise esir alındıktan sonra Sultan Sencer'in emri ile öldürülmüştür.¹¹⁰

¹⁰⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, 134; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 144-146; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 223; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 420-421; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 172.

¹¹⁰ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 223; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 172.

6. OĞUZ İSYANI

6.1. İSYAN ÖNCESİ OĞUZLAR

Oğuzlar Müslüman bir Türk taifesi olup 1140 yılına kadar Maverâünnehir'de yaşamışlardır.¹ Daha sonra 1141 yılında yaşanan Katvan savaşı ile galip gelen Karahıttaylar'ın baskıları sonucu oğuzlar oradan ayrılıp Belh dolaylarına gelerek yerleşmişlerdir. Hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı göçebe bir hayat yaşayan Oğuzlar, Sultan Sencer'e tâbi olarak her yıl ona yüklü miktarda (24.000 koyun) vergi vermişlerdir.² Oğuzlar Belh civarına ilk geldiklerinde buranın valisi olan Emir Kamaç³ onları uzaklaştırmak istedi, ancak Oğuzlar bazı armağanlar ve mallar vererek onunla anlaştılar. Ancak bu mücadele daha sonra da devam etmiş ve nihayet Sultan Sencer'in Gurlularla yaptığı (H. 547 /M. 1152) savaşta Oğuzların büyük bir kısmı Gurlular tarafını tutmuşlardır.

Selçuklular ile Oğuzlar arasında çıkan ilk büyük ihtilaf büyük ihtimalle Selçuklu–Gurlu savaşından sonra Sultan Sencer'in vergi tahsildarının Oğuzlar tarafından öldürülmesi hadisesi olmuştur.⁴ Emir Kamaç'ın bu hadiseyi, Oğuzların her türlü ılımlı yaklaşımlarını reddederek büyütmesi herhalde daha önceden kalma kini sebebi iledir.⁵ Daha sonra Emir Kamaç onları kendi beldesinden çıkarmak üzere bir birlik hazırlamış ve üzerlerine yürümüştür. Bir çıkış yolu bulamayan Oğuzlar da savaşmak zorunda kalmışlardır. Yapılan savaşta Kamaç mağlûp olmuş, kendisi ve

¹ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İA*, IV. İstanbul, 1977, 378-387; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 154-158.

² Sümer, *a.g.m.* 383; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, 223; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 173; Fazlullah, *a.g.e.*, 175; İsfahani Oğuzların Emir Kamaç'a bağlı olduklarını ve vergilerini her yıl ona teslim ettiklerini bildirmiştir. Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 252.

³ Bkz.: Kamaç'ın Belh valisi olduğu hakkında; Ann K.S.Lambton, "Atabetü'l Ketebe göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", (Çev.: N.Kaymaz), *Belleten*, XXXVII, 147, Ankara, 1973, 365–394.

⁴ er-Ravendi, *a.g.e.*, I,173; Fazlullah, *a.g.e.*, 176; İsfahani, Kamaç'ın Oğuzlara iftira attığını, asıl maksadının onları oradan çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Bkz.: Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 223; İsfahani, *a.g.e.*, 252;

⁵ Bu konuda bkz.: İbnül Esir; Oğuzlar ilk olarak yurtlarından yani Maverâünnehir den 1141 yılı Katvan savaşından sonra Karahıttaylar ve Karluklar tarafından çıkarıldıklarında onları ilk olarak Toharistan hâkimi Emir Zengi b. Eş-Şeybani yanına davet etmiştir. Zengi ile Belh valisi İmaduddin Kamaç arasında sürekli bir çekişme vardı. Zengi bu Oğuzlarla güçlenince Emir Kamaç üzerine sefere çıkmış ancak Kamaç bunları yanına çekmeyi başarmış ve Zengi yenilmiştir. Daha sonra Oğuzlar, Belh üzerine yürüyen Gurlulara karşı savaşan Emir Kamaç'ı terk ederek Gurlular tarafını tutmuşlardır bu suretle Gurlular karşısında Kamaç mağlûp olmuş ve Belh Gurluların eline düşmüştür. Bu nedenle Emir Kamaç'ın Oğuzlara kini vardı. İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 154-158.

oğlu Alaüddin Ebubekir Oğuzlar tarafından öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır.⁶ Bunun üzerine özellikle komutanların gayretleri sonucu Sultan Sencer Oğuzlar üzerine sefer kararı almıştır.⁷

6.2. OĞUZLARLA SAVAŞ VE SULTAN SENCER'İN ESİR DÜŞMESİ

Sultan Sencer'in sefer kararı alması Oğuzlar'ı telaşlandırmış ve Sultan'ı bu seferden vazgeçirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Oğuzlar Sultan Sencer'e elçi göndererek özür dilemişler ve kendilerinin devamlı sultanın emrinde olduklarını ancak Emir Kamaç'ın kendilerine saldırdığını, canlarını ve mallarını korumak üzere onunla savaştıklarını söylemişlerdir. Ancak Sultan Sencer bu mazeretlerini kabul etmemiştir. Büyük bir ihtimal ki Sultan Sencer'in bu kararında ısrarcı olmasında özellikle öldürülen Emir Kamaç'ın torunu olan ve onun yerine Belh valisi olarak atanan Emir Müeyyed-i Buzurg'un ve bazı komutanların etkisi olmuştur.⁸ Sultan Sencer, yüz bin kişilik süvari birliğinin başında ilerlerken öncü olarak Emir Müeyyed-i Buzurg'un komutasında gönderdiği birlik Muharrem 548 / Nisan 1153 de Oğuzlarla karşılaşmıştır. Daha sonra bunlara yetişen Sultan Sencer'e tekrar elçi gönderen Oğuzlar af dilemiş ve yüklü miktarda mal ve hediye teklif etmişlerdir. Fakat Sultan Sencer onların affedilmelerine dair isteklerini kabul etmemiş ve üzerlerine yürümüştür.⁹ Bunun üzerine Oğuzlar da Sultan Sencer'i karşılamak üzere savaş düzeni almışlardır. Savaşın mevkii ve ismi hakkında yeteri kadar bilgi yoktur ancak Belh yakınlarında ve Ceyhun nehrinin öte tarafında olduğu ve Oğuzların dar bir geçitte savaş düzeni aldıkları hakkında az bir malumata ulaşıyoruz.¹⁰ Yapılan savaş Sultan Sencer'in büyük bir mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Mağlubiyet sonucu

⁶ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 154-158; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 174. İsfahani yalnızca oğlunun öldüğünü bunun üzerine kendisinin derhal Sultan Sencer'e giderek onu Oğuzlara karşı sefere çıkmaya ikna ettiğini yazmıştır. Bkz.: Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 223; İsfahani, *a.g.e.*, 252.

⁷ er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 174.

⁸ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 411; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 219; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 175; Fazlullah, *a.g.e.*, 178.

⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 154-158; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 175. İsfahani, Oğuzların affedilmeleri için Sultana, elli bin at ve deve, iki yüz bin rükni dinar ve iki yüz bin Türk koyunu ile Kamaç'ın oğlunu öldüreni teslim etme ve her sene için haraç vermeyi teklif ettiklerini, ancak kabul edilmediğini kaydetmiştir. Bkz.: Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 223-224; İsfahani, *a.g.e.*, 253.

¹⁰ Bkz.: İsfahani, *a.g.e.*, 253.

Sultan Sencer de Oğuzları'n eline esir düşmüştür.¹¹ Oğuzlar Sultan Sencer'i yanlarına alarak Başkent Merv'e götürmüş ve malını mülkünü aralarında paylaşmışlardır.¹² Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve dolayısıyla Sultan Sencer devri fiilen kapanmıştır.¹³

¹¹ Sümer, a.g.m., 383;; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, 154-158; Sevim- Merçil, *a.g.e.*, 224; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 422; er-Ravendi, *a.g.e.*, I,175.

¹² İsfahani, *a.g.e.*, 253; er-Ravendi, *a.g.e.*, I, 175.

¹³ Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 413. Ahbar bu olayı daha farklı anlatmaktadır. Oğuzlar'ın Sultan Sencer'in herhangi bir komutanı ile savaşıacak güçleri olmadığı halde hasetlerinden emir Müeyyed bin Yarankuş'u hezimete uğrattıklarını, her halde Sultan Sencer bunun üzerine onlarla savaşa gitmiş fakat ordusunun dağıldığını görünce önce Belh'e sonra da Merv'e kaçmış fakat Oğuzların takibi sonucu ve uzun süren bir muhasaradan sonra beş yüz kırk sekiz senesi Rebiulevvel ayında Oğuzların eline esir düştüğünü kaydetmiştir. Bkz.: el-Huseyni , *a.g.e.* ,86.

7. SULTAN SENCER DEVRİ BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KAFKASYA SİYASETİ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak Sultan Sencer'in doğrudan doğruya Kafkasya'ya herhangi bir müdahalesi olmamıştır. Kafkaslar Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı ve Sultan Sencer'e tâbi Irak Selçuklu Devleti'nin tâbiyetine bırakılmıştır. Ancak buna rağmen Kafkasya ile ilgili dolaylı da olsa bazı müdahalelerde bulunmuştur. Save savaşından sonra Sultan Sencer, Büyük Selçuklu İmparatorluğunu taksim ederken Kafkasya bölgesinden Azerbaycan ve Ermeniyeye de Irak Selçuklu Devletinin sınırları arasında sayılmıştır. Ancak bu sıralarda buranın hâkimi Melik Mesud idi. Sultan Sencer, onun ismine hiç değinmeden adeta oradaki hâkimiyetini kabul etmiştir. Nitekim Irak Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Sultan Mahmud'a karşı ilk isyanı başlatan Melik Mesud kendi adına 28 gün bu bölgede hutbe okutmuştur. Ancak daha sonra Sultan Mahmud'a karşı yenilmiş ve ağabeyi Sultan Mahmud tarafından tekrar Azerbaycan'a Melik olarak gönderilirken durum Sultan Sencer'e bildirilmiş ve Sultanın onayı ile tekrardan Melik Mesud'un bu bölgedeki melikliği devam etmiştir.¹

Bundan başka Erran ile Aras'a kadar Nahcivan toprakları Melik Tuğrul'un hâkimiyetine verilmiştir. Ancak buralar bizzat Sultan Sencer tarafından Melik Tuğrul b. Muhammed'e ikta edilmiştir. Dinever savaşından sonra (H. 526 /M. 1132) Tuğrul'un Irak Selçuklu Hükümdarı olması ile Azerbaycan Melikliğine bizzat Sultan Sencer tarafından Melik Mesud gönderilmiştir.² Görüldüğü gibi Kafkasya Selçuklu Hükümdarları için mühim bir yer tutmuştur. Zira tahta en yakın Melik ya da en güçlü melik genelde bu bölgeye atanmıştır.

Gürcülerin H. 514/M. 1120–1121 yılında İslâm ülkelerine saldırısı üzerine Selçukluların birbirlerine yakın yerlerde oturan emirlerinden Emir İlğazi, Dübeys b. Sadaka, Nahcivan topraklarının hâkimi Melik Tuğrul b. Muhammed ve atabeği Gündoğdu birleşerek Gürcülere karşı harekete geçmişlerdir. Tiflis'e yaklaştıklarında

¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 446-448.

² İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 533-534. Köymen Sultan Sencer Mesud'u doğrudan doğruya kendisine bağlı olarak Azerbaycan'a gönderdiğini belirtmiştir. Bkz.: Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, 197.

Müslümanların sayısı otuz bine varmıştır. İki taraf karşı karşıya gelip savaş nizamına girdiler. Kıpçaklardan iki yüz kişi ileri doğru atıldı, Müslümanlar onların aman dilemek üzere geldiklerini zannettiler ve onlardan sakınmadılar. Kıpçaklar Müslümanların arasına girip onları oka tutunca Müslümanların safı sarsıldı. Geride bulunanlar onların mağlup olduğunu zannederek geri dönüp kaçmıştı, yaşanan izdiham sebebiyle birbirlerine çarptılar ve pek çok kişi ölmüştü.³

Gürcüler daha sonra İslâm ülkelerini yağmalayarak Tiflis'i muhasara etmişlerdir. Muhasara (H. 515 /M. 1121–1122) yılına kadar devam etmiş ancak şehir düşmüştür. Bunun üzerine Tiflisli Müslümanlar, Gürcülere karşı yardım istemek üzere H. 516 /M. 1122–1123 yılında Sultan Mahmud'un yanına Hemedan'a gelip yardım istemişlerdir. Sultan Azerbaycan'a gidip Ramazan ayını Tebriz şehrinde geçirmiştir. Derbend-i Şirvan ahalisi Gürcülerden çok büyük sıkıntı ve eziyet görmüşlerdir. Bunun üzerine şehrin ileri gelenlerinden müteşekkil bir topluluk Sultan'a gelerek çektiklerini anlatıp şikâyetçi oldular. Sultan Mahmud bu şikâyetler üzerine Gürcüler'e karşı harekete geçmiş ancak aynı orduda bulunan Gürcülerle Kıpçaklar arasında ihtilaf çıkmış o gece birbirleriyle savaşa tutuşup mağlup askerler gibi çekip gitmişlerdir. Böylece Sultan Şirvan'da bir süre kaldıktan sonra Cemazeyilahir 517 / Temmuz-Ağustos 1123'te Hemedan'a dönmüştür.⁴ Anı Şeddadlı Emiri II. Ebu'l Esvar'ın oğlu Fadlun da ordusunun başında, Büyük Selçuklu ordusuna doğu da yardım etmek üzere, sultan ile birlikte önce İsfahan'a oradan da Horasan'a gitmiştir. Bunu fırsat bilen Anılı Hristiyanlar ertesi yıl H. 518 /M. 1124'de Gürcü Kralı David'i çağırarak Anı şehrini ona teslim ettiler⁵. Altmış yıldır Müslümanların elinde bulunan şehir Gürcülerin eline geçmiş oldu. Müslüman Şeddadi hanedanının H. 464 /M. 1072'de şehri Selçuklu sultanından satın almasından sonra bazı fasılalara rağmen şehir onların elinde kalmıştı. Şehir ele geçirildikten sonra Anı'de cami olarak kullanılmakta olan büyük kilise, tekrar eski haline dönüştürüldü. Kubbesindeki hilal indirilerek yerine haç konuldu. Şehrin ele geçirilmesi sırasında Gürcülerin yirmi bin Müslüman'ı öldürdükleri kaydedilmektedir. Horasan'da hüküm süren Sultan Sencer'in 1126'da Şeddadi Emiri

³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 450.

⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, 486-487; İsfahani, *a.g.e.*, 132-133.

⁵ Yaşar Bedirhan, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1999, 145–146.

Fadlun'a asker vererek bölgeye gönderdiği ve Anı Şehri'nin geri alındığı belirtilmektedir.⁶

Sultan Sencer, ülkesinin her karış toprağını özenle ve büyük gayretlerle savunmuştur. Kafkaslarda Müslüman halka karşı saldırgan politikalar güden Gürcü kralına karşı bizzat değil de tâbi Irak Selçuklu Devleti ve onun tâbiyetinde bulunan meliklere, askeri kuvvetleri ile takviye ederek yardımda bulunmuştur. Ancak daha sonraları devletin içine düştüğü karışıklıklar ve bölgede güçlenen Atabeyliklerin devreye girmeleri nedeni ile örneğin (Azerbaycan Atabeyliği- İldenizliler) Selçuklu hükümdarlarının bu bölgedeki etkinlikleri azalmışsa da Irak Selçuklu Devletinin sonuna kadar bu bölgede mücadeleleri devam etmiştir.⁷

⁶ Nebi Gümüş, "Selçuklu Gürcü İlişkileri", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, 1191

⁷ Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kafkasya Politikası hakkında detaylı bilgi için Bkz.:Bedirhan, a.g.t.

8. SONUÇ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinin H. 512–552 / M. 1118–1157 yıllarını kapsayan dönem, ikinci imparatorluk devri veya Doğu Selçuklu Devleti adıyla anılmıştır. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı olan bu dönemin yegâne hükümdarı Sultan Sencer'in takip ettiği dış politika çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Sultan Sencer, H. 490 /M. 1097 yılında Sultan Berkjaruk tarafından amcası olan Arslan Argun'u itaat altına almak üzere Horasan'a melik olarak gönderilmiştir. Ancak Sencer, henüz meliklik döneminden başlayarak takip ettiği iç ve dış siyaseti neticesinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihine damgasını vurmuştur. Yaklaşık yirmi yıl süren meliklik dönemi (H. 490–512 /M. 1097–1118) boyunca iç meseleleri halletmiş ve böylece sultanlık dönemi boyunca neredeyse hiç karşılaşmadığı iç meselelere mukabil, siyasetini genel itibariyle dış meselelere hasretmiştir. Bunun yanında doğu sınırlarını çevreleyen devletleri de bu dönemde kendi tâbiyetine almıştır.

Karahanlı hükümdarı Kadir Han'ı öldürerek (2 Şaban 495 / 22 Mayıs 1002), Batı Karahanlı Devletinin başına yeğeni olan II. Muhammed bin Süleyman'ı (Arslan Han ünvanı ile) getirip burayı kendine tâbi hale getirmiştir. Daha sonra Gazne hükümdarı Sultan Alâüddevle Şevval 508 / Mart 1115 yılında Gazne'de ölünce, oğulları arasında taht kavgaları yaşanmıştır. Sultan Sencer, kendisinden yardım isteyen Behremşah'a yardım etmek üzere Gazne üzerine yürümüştür. Melik Sencer 20 şevval 510 / 25 Şubat 1117 tarihinde Gazne'ye girerek, Behremşah'ın her sene vergi vermesi şartı ile Gazne tahtına çıkartmıştır.

Harezm bölgesi ise öteden beri Selçuklu tâbiyetinde idi. Sultan Berkjaruk tarafından Kutbeddin Muhammed b. Anuş Tigin, H. 490–520 /M. 1097–1127 tarihin de Harzemşah ünvanı ile Harezm'e vali olarak atanmasından itibaren Harzemşahlar, Sencer'in gerek meliklik devrinde ve gerekse Sultanlık devrinde kendisinin yüksek hâkimiyetini benimsemişlerdir. Kudbeddin Mehmed ölünce (H. 522 /M. 1128) Sultan Sencer hiç tereddüt etmeden yerine oğlu Atsız'ı atamıştır. Atsız da babası gibi Sencer'in yüksek hâkimiyetini tanımıştır.

Sultan Sencer, yaklaşık kırk yıl hüküm sürdüğü Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tahtına oturduktan sonra doğu ve batı olmak üzere iki cepheli bir siyaset takip etmiştir. Fakat siyasetinin ağırlık noktasını hep doğu teşkil etmiştir. Önce batıyı tanzime uğraşan Sencer, burada bir türlü istediğini yapamamıştır. Nitekim hâdiseler onu doğuya çekerken, batı istediği gibi tanzim edilememiştir. En ufak bir bahaneyle dahi doğuya hareket eden sultanın, bunda ne kadar haklı olduğunu, Katvan Savaşının ve Oğuz isyanının doğuda patlak vermiş olmaları, Sultan Sencer'in bu endişesinde haklı olduğunu göstermiştir. Sultan Sencer, takip ettiği dış politikasını birkaç strateji üzerine bina etmiştir. Çalışmamızda müşahade ettiğimiz kadarıyla biz de bu stratejileri şu şekilde izah edebiliriz.

Sultan Sencer, komşu bütün devletleri tâbiyetine alarak imparatorluğunun bütün sınırlarını bir emniyet çemberi ile sarmıştır. Böylece merkez Horasan, devletin çekirdeğini oluşturan bölge olarak güven ve emniyet içinde kalırken, merkezi çevreleyen tâbi devletler, dışarıdan gelebilecek yabancı müdahalelere karşı bir set görevini görmüştür. Böylece kendisini dış güçlere karşı bir nebze de olsa emniyete almış olan Sultan Sencer, kendisine tâbi kıldığı ve sayehlerinde devletini güvenlik çemberine aldığı bu komşu devletlere karşıda, kendi siyaseti doğrultusunda önlemler almıştır. Hiçbir zaman doğrudan doğruya merkeze bağlamadığı Gazneliler, Karahanlılar, Gurlular, Harzemşahlar, Irak Selçukluları, Abbasi Halifeleri vb. devletler veya hanedanlara karşı oldukça planlı bir dış politika izlemiştir.

Sultan Sencer, öncelikle kan bağı bulunan hanedan üyelerini bu komşu ve tâbi devletlerin tahtına getirmiştir. Örneğin, Batı Karahanlı Devletinin başına yeğeni olan II. Muhammed bin Süleyman'ı (Arslan Han ünvanı ile), Gazne tahtına yeğeni Behremşah'ı getirmiştir.

Sultan Sencer'in takip ettiği dış siyasetinin bir diğer önemli noktası ise bu tâbi devletleri ekonomik açıdan zayıf düşürmektir. Hiç şüphesiz bu yöntem oldukça etkili olmuştur. Sultan Sencer, tâbilerini yıllık vergi vermekle mükellef hale getirdiği gibi bunun dışında her yıl çeşitli değerli hediyeler de kabul etmiştir. Ekonomik tedbir diyebileceğimiz bu yöntem özellikle Irak Selçuklu Devleti üzerinde oldukça etkili olmuştur. Sultan Sencer Save savaşından sonra, ticaret açısından oldukça önemli bir şehir olan Rey başta olmak üzere Mazanderan, Taberistan, Kumus, Damgan ve Demavend'i doğrudan kendisine bağlamıştır. Ayrıca diğer yeğenleri olan Melik

Tuğrul'a, Save, Ave, Serik (Sarek), Saman, Kazvin, Ebher, Zencan, Ceylan, Deyalin, Talekan'ı ve diğer yeğeni olan Selçuk Şah'a Fars vilayeti ile İsfahan'ın bazı yerlerini ve Huz'un yarısını vermiştir. Böylece Irak Selçuklu devletinin gelirlerini kesmiş ve bütçesi boşalan Hemedan hükümetinin bu durumu, tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.

Diğer tarafta güçlenerek isyana kalkışan devletlerin hazinelerine el konulmuştur. H. 524 /M. 1130'da düzenlediği Karahanlı seferinde başkent Semerkand'ı işgal ederek hazinelerini boşaltan Sultan Sencer, aynı davranışı H. 529 / M. 1135 yılında düzenlediği Gazne saferinde de tekrarlamıştır. Ekonomilerini tamamen çökerterek kendisine bağımlı hale getirmiştir.

Sultan Sencer'in takip ettiği dış siyasetin bir diğer önemli yöntemi ise bu devlet veya hanedan reislerine karşı sürekli mücadele verecek ve onları uğraştıracak rakipler bırakmak olmuştur. Bunun en bariz örneği Abbasi halifelerine karşı güttüğü siyasette görülmektedir. Nitekim dünyevi ya da siyasi hâkimiyetini yeniden kazanmak isteyen Halife el-Müsterşid'e karşı Arab meliki olan Dübeys b. Sadakayı bırakmıştır. Sultan Sencer, kendi emirlerini dinlemeyen ve tâbi hükümdar hukuku dışına çıkan Sultan Mahmud ile taht mücadelesi yapmak üzere Melik Mesud'u H. 524 / M. 1130'da Horasan'dan Irak Selçuklu Devleti topraklarına doğru göndererek Bu siyasetini bir kere daha pratiğe dönüştürmüştür.

Sultan Sencer, hiçbir zaman doğrudan Halife ile karşı karşıya gelmemiştir. Her zaman koruyucu rolünde kalmıştır. Halife'yi itaat altında tutma işinide Irak Selçuklu Devleti'ne bırakmış ancak bu durumu da sürekli kontrol altında tutmuştur. Sultan Sencer dış politikasında, özellikle gayrimüslim Türkler ve Karahıtaylar'a karşı mücadelesinde, cihad fikrini ön plana çıkartmıştır. Bunun en bariz örneğini Katvan savaşında görüyoruz. Bu şekilde hem Hilafet merkezinin ve hemde tüm İslam dünyasının desteğinin sağlanması amaçlanmıştır.

9. KAYNAKLAR

- ABU'L FARAC, Gregory (Bar Hebrause), *Abu'l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999.
- ACAR, Abdurrahman, *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti* (Abbasi Halifeliği ve İsmaililerle İlişkiler), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri", *Türkler*, IV, (Editör: Hasan Celal Güzel ve bşk.), Ankara, 2002, 1107–1119.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, (Çev.: Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul, 2006.
- AHMED CEVDET, *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, V, (Haz.: Mahir İz), Ankara, 2000.
- AKSARAYI, Kerimuddin Mahmudi, *Müsameratü'l Ahbar*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Ankara, 2000.
- AKKUŞ, Murat, *Abbâsî Halîfelerinin Ölüm Sebepleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- ARAT, R. R, "Karluklar", *İA*, VI, İstanbul, 1977, 351–352.
- EL-AZİMİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali, *Azimi Tarihi*, (Selçuklular Tarihi ile ilgili Bölümler H. 430- 538 = 1038 / 39–1143/44), (Çev.: Ali Sevim), Ankara, 2006.
- BARTHOLD, W., "Maveraünnehir", *İA*, VII, İstanbul, 1977, 408-409.
- BEDİRHAN, Yaşar, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1999.
- EL-CUVEYNİ, Alaeddin Ata Melik, *Tarihi Cihan Güşa*, (Neşr.: M. Muhammed Kazvini), GMS. Vol. XVI / 2, Leiden-London, 1916; (İng. Terc.: J.A.Boyle), *the History of the World- Conqueror*, I, Manchester, 1958; (Tr.Terc.: Mürsel Öztürk), I,II, Ankara, 1998.
- DAMES, M. Longworth, "Gazneliler". *İA*, IV, İstanbul, 1979, 742–748.
- DAMES, M. Longworth, "Guriler". *İA*, IV, İstanbul, 1979, 826–830.
- HARTMANN, R, "Belh", *İA*, II, İstanbul, 1979, 485–487.

HİLELSON, S, “Behremşah”, *İA*, II, İstanbul, 1979, 454.

EL-HÜSEYNİ, Sadruddin Ebul Hasan, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Terc.: Necati Lugal), Ankara, 1999.

İBNÜ'L ADİM, Kemalü'd-Din Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, (Seçmeler), (Çev.: Ali Sevim), Ankara, 1989.

İBNÜ'L ESİR, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih, İslam Tarihi*, (Terc: Abdülkerim Özaydın), IX-X-XI, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

İBN KESİR, İmadu'd-Din Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih, Büyük İslâm Tarihi*, (Çev.: Mehmet Keskin), XII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.

İBNÜ'L CEVZİ, Şemsüddin Ebu'l-muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, (Terc.: Ali Sevim), Ankara, 2011.

EL-İSFAHANİ, İmad ed-Din el-Kâtip, *Zubdetu'n--Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Neşr; M.Th. Houtsma), Leiden, 1889; (Terc.: Kıvameddin Burslan), Ankara, 1999.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, X, İstanbul, 1980, 353–416.

KARADAŞ, Cağfer, “Selçukluların Din Politikası”, *İstem*, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul, 2003, 95–108.

KAYA, Pınar, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtîniler ile Yapılan Mücadeleler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.

KAYA, Selim, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, *Akademik Bakış*, (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi), <http://www.Akademikbakis.org>, Sayı: 15, Celalabat, 2008.

KAYHAN, Hüseyin, “İrak Selçukluları (1120-1194)”, (Edi.: Hasan Celal Güzel ve bşk.), *Türkler*, IV, 786-794.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Harizmşahlar”, *İA*, V, 1, İstanbul, 1987, 265–296.

KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri*, II, Ankara, 1984.

KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1993.

- KÖYMEN, M. Altay, “Sencer”, *İA*, X, İstanbul, 1980, 486–493.
- KÖYMEN, M. Altay, “Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz isyanı (1153)”, *AÜDTCFD*, V-2, Ankara, 1947, 159–186.
- KÖYMEN, M. Altay, “Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair”, *AÜDTCFBTAD*, V-8, Ankara, 1967.
- KURPALİDİS, G. M., *Büyük Selçuklu Devletinin-İdari ve Sosyo-Ekonomik İlişkiler ile İlgili Resmi Belgeler*, Moskova, 1992; *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Adıyla (Çev.: İlyas Kamalov), İstanbul, 2007.
- LAMBTON, Ann K. S., “Atabetü’l Ketebye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi”, (Çev.: N. Kaymaz), *Belleten*, XXXVII, 147, Ankara, 1973, 365-394.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1997.
- EL-MUHEYMİD, Ali b. Salih, “Karahanlı Devleti’nin Gaznelilerle Siyasi İlişkileri” (Çev.: Ali Aksu), *İstem*, Yıl: 8, Sayı: 15, İstanbul, 2010, s. 291-319.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 404–411.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Cend”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 359–360.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498–*
- ÖZÇAMCA, Salih, *Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticarettteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre - El-Belazuri, El-Bundari, Er-Ravendi)*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007.
- PRİTSAK, Omalyan, “Kara-Hanlılar”, *İA*, VI, İstanbul, 1977, 251–273.
- EL-RAVENDİ, Muhammed b. Ali B. Süleyman, *Râhatu’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, I, (Farsça Neşr; Muhammed İkbâl), G.M.S., II, London, 1921. (Terc.: Ahmed Ateş), Ankara, 1999.
- REŞİDÜ’D-DİN FAZLULLAH, *Cami’ü’t-Tevarih, Selçuklular Tarihi*, (Çev.: Erkan Göksu–H. Hüseyin Güneş; Notlar ve Açıklamalar, Erkan Göksu), 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara, 1995.
- SİDDİQUI, İqtidar Husam, “Gurlular”, *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 207–211.

- SÜMER, Faruk, “Mes’ud”, *İA*, VIII, İstanbul, 1979, 135–141.
- SÜMER, Faruk, “Oğuzlar”, *İA*, IX, İstanbul, 1977, 378–387.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Cami’t-Tevarih”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 132–134.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Karahıtaylar”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 415–416.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Raşid-üd-Din Tâbib”, *İA*, İstanbul, 1964, 705–712.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Çağrı Bey”, *İA*, III, İstanbul, 1979, 324–328.

10. ÖZET

Büyük Selçuklu imparatorluğu için Sultan Sencer'in etkinliği H. 490 /M. 1097 tarihinde Horasan'a melik olarak atanması ile başlamıştır. Bu dönemde yaşanan taht mücadelelerine taraf olduğu gibi diğer taraftan imparatorluğun doğu komşularını henüz meliklik döneminde olmasına rağmen itaat altına almış ve böylece batıda yaşanan taht mücadelelerinde devletin dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı emniyetini sağlamıştır. Sultan Sencer, H. 512 /M. 1118 yılında imparator olarak Büyük Selçuklu Devletinin tahtına oturduktan sonra dahi meliklik döneminde uyguladığı başarılı dış siyasetini devam ettirmiş ve böylece yaklaşık kırk yıl ülkesini huzur ve güven içinde yönetmiştir. Ülkesinin tüm komşularını tâbiyetine almakla devletini dış tehlikelere karşı adeta bir zırh ile kaplamıştır. Sultan Sencer dış siyasette asla taviz vermemiştir. Kendisine tâbi devletlere karşı çok ince bir siyaset takip etmiştir. Irak Selçuklu Sultanlarını kendisine veliaht tayin etmiş, İslam dünyasının manevi lideri olan Halife'yi hiçbir zaman karşısına almamıştır. Tâbilerinin ekonomik olarak güçlenmelerine izin vermemiştir. Onların kendisini hesaba katmadan yaptıkları en ufak hatalara dahi müdahale etmiş ancak müdahaleden sonra çoğuzaman bu failleri afederek büyüklüğünü göstermiştir. Matbu hükümdar olarak kendisine tâbi hükümdarlardan gelen her yardım çağrısına da olumlu cevap vererek kendisinin metbû hükümdar olduğunu daima his ettirmiştir.

ABSTRACT

The reign of Sultan Sencer for the Great Seljuk Empire began with his nomination to Horasan as a ruler in H. 490 / M. 1097 in spite of being biased to challenges for throne he managed to subject his eastern neighbours as he was just a ruler and thus secured his state against outer threats in challenges took place for H. 512 / M. 1118 throne in west even after he took the reign of the Great Seljuk Empire as an emperor, he maintained his successful foreign policy he practised during the period he was a ruler and thus he ruled his state in peace and safety for about 40 years. By subjecting all of his neighbours he armoured his state against outer threats. Sultan Sencer never gave compromise in foreign policy. He practised a very balanced policy for his subjected states. He appointed İraqian Seljuk Sultans as heirs to him. He never considered calif, who was the spiritual leader of muslims, as a rival. He didn't let his subjects to become financially strong. He interfered even slightest mistakes they made without taking him into consideration but after his interventions he mostly showed his supremacy by forgiving them. Also he made his subjects feel themselves dependant to him by helping them anytime they needed.